

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. В. Горбач

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Філологія»
освітньо-професійної програми «Українська мова та література»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 12
від 28 травня 2024 року

Запоріжжя
2024

УДК: 316.72:005.57(075.8)
Г 672

Горбач Н. В. Міжкультурні комунікації : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Філологія» освітньо-професійної програми «Українська мова та література». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 128 с.

Видання містить перелік знань, вмінь і компетентностей за результатами вивчення курсу, зміст лекційних і тематику практичних занять із переліком основної та додаткової рекомендованої літератури, методичні рекомендації, завдання для аудиторної та самостійної роботи, тематику науково-дослідної роботи, рекомендовану літературу до всього курсу. Вимоги, перелік запитань та завдання для підсумкового контролю дадуть змогу перевірити знання, здобуті при вивченні курсу «Міжкультурні комунікації». У пригоді під час підготовки до аудиторних занять та різних форм контролю стане короткий термінологічний словник.

Видання призначене для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Філологія» освітньо-професійної програми «Українська мова та література».

Рецензент

В. М. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету

Відповідальний за випуск

Н. В. Горбач, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Запорізького національного університету

ЗМІСТ

Вступ.....	5
РОЗДІЛ I. Зміст лекційних занять.....	7
Лекція 1. Історія виникнення і розвитку міжкультурної комунікації.....	7
Лекція 2. Культурна своєрідність та ідентичність.....	11
Лекція 3. Процес сприйняття в міжкультурній комунікації.....	15
Лекція 4. Проблеми міжкультурної комунікації.....	19
Лекція 5. Художній полілог України: імагологічний аспект.....	24
РОЗДІЛ II. Зміст практичних занять.....	29
Тема 1. Культура і культурне різноманіття світу.....	29
Тема 2. Види міжкультурної комунікації.....	32
Тема 3–4. Форми освоєння чужої культури.....	34
Тема 5. Масова культура як міжкультурна комунікація.....	38
Тема 6. Стереотипи і забобони в міжкультурній взаємодії.....	41
Тема 7. Літературна імагологія: історія, предмет, стратегії.....	44
Тема 8. «Знайомтесь – Україна».....	47
Тема 9–10. «Знайомтесь – Польща» (Чехія, Італія, Німеччина, Японія чи будь-яка інша країна світу за вибором студента)	49
РОЗДІЛ III. Завдання для самостійної роботи.....	51
РОЗДІЛ IV. Форми та зміст підсумкового контролю знань.....	54
1. Тестові запитання	55
2. Тематика науково-дослідної роботи.....	58
3. Схема імагологічного аналізу літературного твору.....	59
4. Перелік творів для імагологічного аналізу.....	60
5. Зразки імагологічного аналізу.....	64
5.1. Етнорозрізнявальна семантика білого і чорного кольорів у літописах Середньовіччя.....	64
5.2. Норвезька ретроспектива українського минулого.....	67
5.3. Імагологічна візія української столиці в романі М. Тірі «Проїздом у Києві».....	70
5.4. Феномен другого еміграційного покоління й літературні проєкції образу України в творчості А. Мельничука.....	74
5.5. Етнообраз єврейства в збірці Й. Бурга «Пісня над піснями».....	77
5.6. Образ Чернівців у романі М. Дупешка «Історія, варта цілого яблунового саду».....	83
5.7. Тема репатріації кримських татар у романі Л. Хайд «Омріяний край».....	86

5.8. Роман А. Шевченко «Спадок»: крос-культурний виклад української історії.....	90
5.9. Імагологічна візуалізація України в романі М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи».....	92
5.10. Деконструкція міжкультурних стереотипів в іронічному детективі Н. Доляк «Шикарне життя в Вупперталі».....	94
5.11. Мультикультурність міського простору в романі М. Гримич «Фріда»....	98
5.12. Паломництво як досвід міжкультурного діалогу в книзі Д. Матіяш «Дорога святого Якова».....	101
5.13. Філософія щастя в книзі М. Вікінга «Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи».....	105
5.14. Модель міжнаціональних стосунків в романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог».....	108
6. Перелік запитань для підсумкового контролю знань	111
РОЗДІЛ V. Рекомендована література до курсу.....	114
РОЗДІЛ VI. Короткий термінологічний словник.....	116
РОЗДІЛ VII. Використана література.....	123

ВСТУП

У сучасному світі міжкультурні контакти стали явищем буденного життя, однак у процесі міжкультурного спілкування людина нерідко зіштовхується з труднощами, з-поміж яких мовні відмінності є не єдиними й не найскладнішими для подолання. Розбіжності в сприйнятті навколишнього світу представниками різних культур можуть викликати непорозуміння й конфлікти, причини яких – у відмінностях світовідчуття, в іншому ставленні до світу й людей. Головна перешкода тут у тому, що ми сприймаємо чужі культури крізь призму своєї власної, тим самим обмежуючись її кордонами. «Вийти» ж за межі власної культури людині в усі часи допомагала література, запропонувавши навіть окремі форми, жанротворчою рисою яких є достовірне зображення «чужого» світу, пропущене крізь призму свідомості автора.

Нині ж у гуманітарній галузі загалом і в літературознавстві зокрема під впливом загальносвітових тенденцій інтеграції і глобалізації виробилася необхідність актуалізації цілої низки питань, як, наприклад, теоретичного і методологічного вивчення літератури в контексті загальних і часткових проблем міжкультурної комунікації. Покликана вирішити це питання така галузь науки про письменство як літературна імагологія, що зосереджується на етнічних образах як репрезентаціях інших національних культур.

Курс «Міжкультурна комунікація» має теоретичну та практичну спрямованість. Лекційний курс передбачає ознайомлення з найважливішими темами та проблемами, які формують уявлення про зміст та специфіку міжкультурної комунікації і вимагають системного, узагальнюючого підходу. Система практичних занять разом із системою самостійної роботи дає змогу опанувати новий матеріал, закріпити й деталізувати його, або розширити й доповнити матеріал, викладений у лекціях.

Мета курсу «Міжкультурна комунікація» визначається необхідністю ознайомити студентів з історією виникнення й теоретичними основами міжкультурної комунікації; допомогти їм оволодіти основними поняттями й термінологією дисципліни; розвивати культурну сприйнятливість, здатність до правильної інтерпретації різних видів комунікативної поведінки, толерантне ставлення до інших культур та їх представників; сформувати вміння і навички застосування отриманих знань у конкретних ситуаціях міжкультурної взаємодії і в літературознавчій практиці.

Основні завдання курсу полягають у вивченні типів, видів, форм, моделей і структурних компонентів міжкультурної комунікації; оволодінні методологічними прийомами комунікативної поведінки; ознайомленні студентів з особливостями комунікативної поведінки в різних галузях суспільного життя; засвоєнні літературної імагології як одного із способів дослідження процесів міжкультурної комунікації.

За підсумками вивчення курсу студент повинен знати:

– основні поняття і терміни сучасної міжкультурної комунікації;

- міжкультурні особливості взаємодії різних культур;
- способи й засоби подолання міжкультурних комунікативних бар'єрів;
- принципи й систему побудови національного культурного світу;
- сутність мультикультуралізму як позитивного ставлення до своєї та інших культур;
- основні тенденції формування мультикультурного художнього простору новітньої літератури;
- культурну, етнічну, гендерну ідентичність постколоніальної літератури;
- сутність категорій літературної імагології;
- перспективи і можливості мультикультурного художнього полілогу.

За підсумками вивчення курсу студент повинен вміти:

- здійснювати міжкультурну комунікацію для вирішення завдань професійної діяльності;
- володіти комунікативними стратегіями і тактиками, доречними для різних сфер комунікації;
- здійснювати літературознавчий аналіз творів постколоніального, емігрантського, кроскультурного письменства;
- проводити імагологічний аналіз, усвідомлюючи культурно-історичні й художні тенденції в зображенні категорій «свій», «чужий», «інший»;
- здійснювати імагологічний аналіз творів різних жанрів, визначаючи їхнє місце в діалозі культур.

Результатом засвоєння курсу «Міжкультурна комунікація» має стати оволодіння такими компетентностями:

- бути критичним і самокритичним;
- виявляти, ставити та вирішувати проблеми;
- працювати в команді та автономно;
- бути здатним до адаптації та дії в новій ситуації;
- спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності);
- генерувати нові ідеї;
- здійснювати розроблення, реалізацію та управління освітніми й науковими проектами на національному та міжнародному рівнях;
- виявляти здатність до особистісного та професійного розвитку.

Вивчення курсу «Міжкультурна комунікація» передбачає володіння вміннями та навичками, отриманими студентами при вивченні культурології, історії, психології, соціології, мовознавства, історії української та зарубіжної літератур.

РОЗДІЛ І

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ЛЕКЦІЯ 1

Історія виникнення і розвитку міжкультурної комунікації

План

1. Поняття «міжкультурна комунікація». Історичні чинники і обставини виникнення міжкультурної комунікації.
2. Основні теорії у формуванні міжкультурної комунікації як наукового напрямку.
3. Міжкультурна комунікація як навчальна дисципліна. Предмет і завдання міжкультурної комунікації.
4. Міжкультурна компетенція в міжкультурній комунікації.

Міжкультурна комунікація виникла в США завдяки практичним інтересам американських політиків і бізнесменів. Після Другої світової війни активно розширювалася сфера впливу американської політики, економіки та культури. У цей час США розробили програму допомоги країнам, що розвиваються. У зв'язку з цим постала необхідність вивчення не тільки мов, а й культур інших народів, їх звичаїв, традицій, норм поведінки.

Уряд США в 1946 р. прийняв Акт про службу за кордоном і створив Інститут служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив культуролог, антрополог, лінгвіст Е. Холл. Для роботи в Інституті він залучив учених найрізноманітніших спеціальностей – антропологів, соціологів, психологів, лінгвістів та ін.

Датою народження міжкультурної комунікації як науки прийнято вважати 1954 рік, коли вийшла у світ книга Е. Холла і В. Трагера «Culture as Communication» («Культура як комунікація»), в якій автори вперше запропонували для широкого вживання сам термін «міжкультурна комунікація». Під міжкультурною комунікацією Е. Холл розумів міжетнічну комунікацію. У прямому розумінні «міжкультурна комунікація» – це спілкування носіїв різних культур, які послуговуються різними мовами.

У 1959 р. основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були більш докладно розвинені в роботі Е. Холла «The Silent Language» («Німа мова»), де автор показав тісний зв'язок між культурою і комунікацією.

Запропоноване Е. Холлом розуміння культури і комунікації («комунікація – це культура, культура – це комунікація») стало темою дискусії в наукових колах США і призвело до появи спеціальних журналів «The International and Intercultural Communication Annual» і «International Journal of Intercultural Relations», на сторінках яких обговорювалися проблеми комунікації, культури, мови.

Наступні публікації Е. Холла привернули до проблеми міжкультурної комунікації увагу багатьох вчених, з'явилися кілька напрямків МКК (К. Клакхон і Ф. Стродбек, Л. Самовар і Р. Портерта ін.).

Співробітники Інституту служби за кордоном були фахівцями в різних науках і в своїй роботі спиралися передусім на досягнення своїх наук. Однак поступово досягнення різних областей наукового знання інтегрувалися в самостійну дисципліну. Найбільший обсяг теоретичних, методологічних знань і практичного досвіду був запозичений з фольклористики та етнології. На цій основі склалися два головних напрямки досліджень:

- Перший ґрунтується на фольклористиці і займається виявленням, описом та інтерпретацією повсякденної поведінки людей, детермінованою їхніми культурами.
- Другий – культурно-антропологічний, вивчає різні види культурної діяльності соціальних груп і спільнот, їх норми, правила і цінності.

Розвиток міжкультурної комунікації в 1960–1970-і рр. було доповнено новими напрямками і аспектами дослідження. Одним з них стало вивчення адаптації до інокультурного середовища і проблеми культурного шоку.

Становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни почалося в 1960-і рр., коли її стали вивчати в низці університетів США. На європейському континенті це відбувалося на рубежі 1970–1980-х рр. і було пов'язане з формуванням європейського співтовариства, яке відкрило кордони держав для вільного переміщення людей, капіталів і товарів. Європейські міста стали змінювати свій вигляд завдяки появі представників різних культур, що актуалізувало потребу їх спілкування.

У США центром з вивчення міжкультурної комунікації є Університет в м. Альбукерка, у Німеччині – університети Мюнхена, Єни та Байрейта.

В Україні нова дисципліна набула поширення в кінці 90-х рр. ХХ ст. У вітчизняній науці та системі освіти ініціаторами вивчення міжкультурної комунікації стали викладачі іноземних мов, які першими усвідомили, що для ефективного спілкування з представниками інших культур недостатньо тільки одного володіння іноземною мовою. Сьогодні ж стало очевидним, що успішні контакти з представниками інших культур неможливі без знання особливостей цих культур і практичних навичок у міжкультурному спілкуванні.

Мета міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни – вивчення історії виникнення та теоретичних основ міжкультурної комунікації, розгляд основних видів, форм міжкультурної комунікації, особливостей сприйняття інших культур і результатів міжкультурної комунікації. Окрему увагу при цьому приділяється вивченню специфіки української культури з точки зору її ролі в різних ситуаціях міжкультурної комунікації як усередині українського суспільства, так і за його межами.

Завдання дисципліни:

- вивчити історію виникнення, етапи розвитку та методи навчання міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни;

- дати визначення поняттю «культура», розглянути її роль у процесі комунікації і співвідношення з такими поняттями, як «соціалізація», «поведінка», «мова», «ідентичність», визначити вплив різних соціальних трансформацій на зміну культурної ідентичності;
- розглянути типологію культур, проаналізувати проблему розуміння в міжкультурній комунікації, сутність понять «культурна дистанція» і «культурний шок»;
- вивчити особливості сприйняття інших культур, причини появи забобонів і стереотипів у міжкультурній взаємодії, а також ксенофобії, проаналізувати механізми формування міжкультурної толерантності;
- вивчити види і форми міжкультурної комунікації;
- розглянути особливості української культури, специфіку міжкультурної комунікації в соціально-культурних умовах українського суспільства.

Результатом засвоєння міжкультурної комунікації має стати набуття міжкультурної компетенції – сукупності знань, умінь і навичок для успішного спілкування з представниками інших культур в особистому та професійному вимірах. Міжкультурна компетенція має кілька складників:

- мовна компетенція – правильний вибір мовних засобів, адекватних ситуації спілкування;
- комунікативна компетенція – застосування механізмів, прийомів і стратегій, що сприяють ефективності спілкування;
- культурна компетенція – розуміння вихідних позицій, фонових знань, ціннісних установок, психологічної та соціальної ідентичності, характерних для культурного середовища спілкування.

Питання для самоконтролю:

1. Що стало причиною виникнення міжкультурної комунікації як напрямку досліджень?
2. Хто і коли ввів у науковий обіг термін «міжкультурна комунікація»?
3. Дайте визначення терміну «міжкультурна комунікація».
4. Які два головні напрямки досліджень у галузі міжкультурної комунікації ви знаєте?
5. Як ви розумієте поняття «міжкультурна компетенція»?
6. Наведіть складники міжкультурної компетенції.
7. Обґрунтуйте важливість вивчення міжкультурної комунікації в сучасних українських реаліях.

Список використаної літератури:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Бистрицький С., Пролесєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
3. Бондарук С. Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матеріали II міжнародної наукової конференції*. Київ, 2003. С. 115–125.
4. Бондарук С. Парадокси мультикультуралізму: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання. *Науковий вісник Волинського державного університету*. Серія : Філософські науки. Луцьк, 1999. № 11. С. 97–103.
5. Бондарук С. Полікультурний розвиток в Україні: проблеми і перспективи. *Науковий вісник Волинського державного університету*. Серія : Філософські науки. Луцьк, 1997. № 9. С.44–48.
6. Галицька М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2 (6). С. 23–32.
7. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 298 с.
8. Махній М. Етнопсихологія і міжкультурна комунікація. Чернігів, 2015. 255 с.
9. Михайлова М. Мультикультуралізм і проблема толерантності у поліетнічному соціокультурному просторі. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 54. : Філософські науки. Житомир, 2010. С.32–36.
10. Радченко І. Вступ до теорії міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2021. 80 с.
11. Соломенна Т. Міжкультурна комунікація в Європейському Союзі : методичні рекомендації. Чернігів : Вид-во НУ «ЧК» ім. Т.Г. Шевченка, 2020. 36 с.
12. Ушакова Н. Міжкультурна комунікація в університетському освітньому просторі : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. 230 с.
13. Шостак В., Бондарук С. Проблеми ідентичності і ролі культури в модернізаційних процесах України та світу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Дніпро, 2020. Т. 23. № 11. С. 5–13.
14. Юрківський В. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 2001. 366 с.

ЛЕКЦІЯ 2

Культурна своєрідність та ідентичність

План

1. Теоретичні та методологічні аспекти при визначенні поняття «культура»
2. Культурна детермінованість мовленнєвої поведінки.
3. Культурна ідентичність, її статичний і динамічний аспекти.
4. Національна ідентичність. Стратегії та традиції взаємодії з культурною чужерідністю та інакшістю.

Термін «культура» є одним із найбільш багатозначних, оскільки сама культура – складне й багатогранне явище, яке вивчається багатьма науками. На сьогодні вчені налічують понад 500 таких визначень.

Культуру найчастіше розглядають як історично зумовлений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах та створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Це широке розуміння культури, яке може бути використане для характеристики певних історичних епох (антична культура, середньовічна культура); конкретних суспільств, народностей і націй (українська культура, японська культура); специфічних сфер людської діяльності (культура повсякдення, політична культура, художня культура). У вужчому сенсі культуру розуміють як сферу духовного життя людей.

Культура впливає на сприйняття, мислення, поведінку людини, визначає її приналежність до певного суспільства та вирізняє з-поміж інших суспільств завдяки релігійним, національно-державним або етнічним ознакам. При зустрічі представників різних культур кожен із них діє відповідно до своїх культурних норм.

Успішна міжкультурна комунікація передбачає поряд із володінням іноземною мовою ще й уміння адекватно інтерпретувати комунікативну поведінку представника іншої культури, готовність учасників спілкування до сприйняття іншої форми комунікативної поведінки. Мова – лише інструмент для передачі форм мовленнєвої поведінки. Розуміння в міжкультурній комунікації залежить як від власне мовних, так і немовних чинників.

Наприклад, свій перелік компонентів комунікації, що утворює акронім *speaking*, запропонував американський лінгвіст Д Гаймс:

- *Scene* – сцена (обстановка): зовнішні обставини, за яких відбувається комунікація, і культурні уявлення про те, як має реалізуватися ця комунікація за певних обставин.
- *Participants* – учасники: відправник (адресант) повідомлення й одержувач (адресат).
- *Effect* – ефект: мета комунікації та її результат.
- *Action* – хід дії: форма і зміст повідомлення, тобто, текст який створює адресант і який можливо описати лінгвістичними засобами.

- Key – ключ: манера, що може бути як індивідуальною, так і залежати від обстановки та соціальних норм.
- Instruments – інструментарій: канали та коди, які беруть участь у процесі кодування та передачі інформації.
- Norms – норми: кодування і декодування повідомлення залежить від норм комунікації.
- Genres – жанри: стійкі та типові «шаблони» повідомлення.

Широке поширення терміна «ідентичність» та його введення в міждисциплінарний науковий обіг відбулося завдяки працям американського психолога Е. Еріксона, коли від II пол. 1970-х рр. воно привернуло увагу науковців різних напрямів і поклато початок дослідженням проблеми ідентичності.

Поняття «ідентичність» сьогодні використовується насамперед в етнології, культурній та соціальній антропології. У найзагальнішому розумінні воно означає усвідомлення людиною своєї приналежності до певної соціокультурної групи, що дає їй змогу визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі. Необхідність в ідентичності зумовлена тим, що кожна людина потребує певної впорядкованості своєї життєдіяльності. Для цього вона має добровільно прийняти панівні в певній спільноті звички, смаки, цінності та інші норми тих, хто її оточує. Засвоєння цих елементів соціального життя групи надає існуванню людини впорядкованого і передбачуваного характеру, а також робить її причетною до відповідної культури.

Оскільки кожен індивід є членом кількох соціальних і культурних спільнот, то залежно від типу групової належності прийнято виокремлювати різні види ідентичності: професійну, соціальну, етнічну, політичну, релігійну, психологічну та культурну.

Культурна ідентичність – приналежність індивіда до певної культури або культурної групи, що формує ціннісне ставлення людини до самої себе, інших людей, суспільства і світу загалом.

Сучасне суспільство переживає кризу ідентичності, коли в умовах глобалізації мусить або підкоритися глобалізаційним процесам, або спробувати зберегти свою національну ідентичність. Проблеми національної ідентичності загострюються в період глобальних трансформацій, пов'язаних із прагненням народів до самобутності.

Національна ідентичність – зумовлені національною свідомістю та історією образ світу й основна ідея, якими живе соціум у певну історичну епоху і які є прийнятними для його більшості. Національна ідентичність розвивається в процесі історичних змін, являючи собою певний щабель зростання національної самосвідомості.

Поширеною є думка, що культурне розмаїття народів швидко зникає у зв'язку зі становленням спільної, орієнтованої на Захід, світової культури. При цьому глобалізація розглядається як інтеграція в галузі культури. Але вчені,

визнаючи позитивні сторони процесу глобалізації в галузі економіки, висловлюють свої побоювання щодо результатів цього процесу в галузі культури. Про реальність втрати культурної ідентичності в результаті процесів глобалізації говорять представники не тільки нечисленних, а й численних народів.

Світ складається з народів, основу культур яких становлять різні системи цінностей і пріоритетів. Тому говорити про об'єднання в недалекому майбутньому всього людства в єдину спільноту з єдиною культурою навряд чи можливо. Культурні відмінності між Заходом і Сходом настільки значні, що має йтися не про об'єднання культур, а про їхню взаємодію.

Користуючись усіма здобутками сучасної науки та культури, представники різних народів не перестають усвідомлювати свою приналежність до певного етносу, релігії, цивілізації. Культурні особливості та відмінності є більш консервативними і менш схильні до змін, ніж економічні та політичні. В основі культурних відмінностей лежать історія, мова, традиції, релігія. Саме ці чинники зумовлюють основні причини міжнаціональних конфліктів. Процес глобалізації в царині культури може ефективно відбуватися лише у формі міжнаціональної взаємодії, під час якої враховуватимуться релігійні та культурні відмінності народів.

Питання для самоконтролю:

1. Як ви розумієте поняття культури?
2. Які чинники, крім мовних, визначають успішність комунікації?
3. Дайте визначення терміну «ідентичність».
4. Які види ідентичності ви знаєте?
5. Що таке національна ідентичність?
6. Як ви розумієте поняття культурної ідентичності?
7. Чи може глобалізація загрожувати культурній ідентичності?

Список використаної літератури:

1. Антофійчук В. Культурологія : короткий термін. словник. Чернівці : Рута, 2002. 151 с.
2. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
3. Білий О. Глобалізація і культурна ідентичність: український вимір. Київ : Наукова думка, 2018. 276 с.
4. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 263 с.
5. Гавриш М. Невербальна комунікація: мовчання як соціальний знак. *Мова і суспільство*. 2015. Вип. 6. С. 97–102.
6. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В. Історія світової культури : підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2002. 464 с.

7. Гродська Е. Глобалізація і культурна ідентичність: два вектори глобалізаційних процесів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»* . 2017. № 3 (1). С. 40–43.
8. Колінько М. Вплив культурних контекстів на міжкультурну комунікацію. *Світогляд. Філософія. Релігія* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 13. С. 108–116.
9. Колінько М., Скіртач В. Буття людини у період культурної трансформації (репрезентація концепції Е. Дюркгейма). *Гілея*. 2014. Вип. 82 (№ 3). С. 232–235.
10. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. 508 с.
11. Левчук Л., Грищенко В., Єфименко В. Історія світової культури : навч. посібник для студ. гуманіт. спецвузів. Київ : Либідь, 2000. 368 с.
12. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 298 с.
13. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт-Букс, 2018. 184 с.
14. Соломенна Т. Міжкультурна комунікація в Європейському Союзі : методичні рекомендації. Чернігів : Вид-во НУ «ЧК» ім. Т.Г. Шевченка, 2020. 36 с.
15. Сміт Е. Національна ідентичність ; пер. з англ. П.Таращук. Київ: Основи, 1994. 221 с
16. Тиводар М. Етнологія : навч. посібник. Львів : Світ, 2004. 624 с.
17. Ущаровська І. Етнокультурне маркування невербальних кодів простору та часу. *Філологічні трактати*. 2016. № 2. С. 160–165.
18. Фабрика А. Культурна глобалізація на сучасному етапі: ключові тенденції. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2015. № 2. С. 130–134.
19. Хоптяр Ю. Етнологія : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2010. 160 с.
20. Юрківський В. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 2001. 366 с.

ЛЕКЦІЯ 3

Процес сприйняття в міжкультурній комунікації

План

1. Міжособистісна атракція в міжкультурній взаємодії. Зовнішні та внутрішні чинники міжособистісної атракції.
2. Атрибуція в міжкультурній комунікації. Помилки атрибуції та їх вплив на процес міжкультурної комунікації.
3. Поняття емпатії. Механізми та основні форми емпатії. Емпатійний тип спілкування.
4. Поняття толерантності. Толерантний підхід в міжкультурній комунікації.

Головною особливістю процесу комунікації є взаєморозуміння партнерів. Без правильного сприйняття, оцінки та взаєморозуміння весь процес комунікації втрачає сенс. Сприйняття світу людиною визначається багатьма факторами: вихованням, соціально-культурним середовищем, освітою, характером, світоглядом, особистим досвідом і т. ін.

Для ефективної та успішної комунікації з представниками інших культур необхідні певні знання, навички та здібності, які формують взаєморозуміння партнерів по комунікації. Процес комунікації починається зі спостереження за людиною, її зовнішністю, голосом, особливостями поведінки, в ході якого за низкою зовнішніх проявів ми намагаємося зрозуміти внутрішній світ особистості, логіку вчинків і мислення.

Процес взаємного тяжіння між людьми, взаємної симпатії, переваги одного над іншим отримав назву міжособистісної атракції. Вона є оціночною реакцією однієї людини при взаємодії з іншою. Отже, атракцію можна вважати різновидом сприйняття, який визначає зміст, характер і стиль міжособистісної комунікації.

У практичному житті привабливість однієї людини для іншої проявляється в широкому діапазоні емоційних станів, які формуються під впливом зовнішніх (потреби в афіліації, емоційний стан, просторова близькість) і внутрішніх (фізична привабливість, стиль спілкування, подібність, особисте ставлення до партнера) факторів міжособистісної атракції.

У процесі міжкультурної взаємодії людина сприймає іншу разом з її діями і через дії. У сучасній науці атрибуція розглядається як процес інтерпретації, за допомогою якого індивід приписує подіям чи діям певні причини. Саме в ситуаціях міжкультурних контактів існування атрибуції проявляється особливо чітко, оскільки постійно доводиться пояснювати «незвичну» поведінку. На думку Ф. Хайгера, побудова атрибуцій пов'язана з бажанням спростити навколишнє середовище і спробувати передбачити поведінку інших людей. Кожен з учасників комунікації, оцінюючи іншого, прагне побудувати власну систему розуміння причин поведінки партнера.

Існує два типи причин, що ведуть до помилкових висновків:

1) відмінності в інформації і позиції спостереження – ґрунтується на різному сприйнятті ситуації тим, хто діє, і тим, хто за нею спостерігає. Діяч краще інформований про власні причини, мотиви, очікування від цієї дії, ніж спостерігач, який, зазвичай, цієї інформації не має.

2) мотиваційні відмінності – спрямовані на підтримку самооцінки людини, яка схильна сприймати успіхи як власні досягнення, а невдачі – як наслідок непереборних обставин.

Дослідники припускають, що люди, пояснюючи причини своїх невдач, прорахунків, посилаються на обставини, а при поясненні чужих – відповідальність перекладають на саму особу. Позитивні дії інших часто не помічаються, розглядаються як виняток, вдалий збіг обставин чи як результат надзусиль. Ця переоцінка особистих зусиль і недооцінка ситуативних чинників називається фундаментальною помилкою атрибуції.

Помилки атрибуції мають особливо важливе значення при міжкультурній комунікації, оскільки мотиви і причини поведінки представників інших культур розуміються і оцінюються людиною, як правило, неточно і неповно.

Принциповою попередньою умовою встановлення спілкування є бажання, старання зрозуміти співрозмовника, не образити його, залишити приємне враження. Такий тип спілкування і розуміння людини, партнера по спілкуванню називається емпатією. Емпатія – здатність уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти її почуття, бажання, ідеї і вчинки.

Термін «емпатія» був введений на початку ХХ ст. за аналогією зі словом «симпатія» – співпереживання, схильність до кого-небудь на протигагу почуттю антипатії.

Механізм емпатії полягає в перенесенні елементів внутрішнього світу іншого в свій власний. Психологічно емпатія ґрунтується на припущенні, що в однакових обставинах всі люди переживають приблизно однакові почуття і це співпереживання дозволяє їм зрозуміти інші точки зору. Завдяки цій властивості виникає здатність людини уявити себе на місці іншого, прийняти його світогляд, зрозуміти його почуття, бажання, вчинки. Прояв емпатії в спілкуванні виражається в загальній установці не стільки зрозуміти прихований сенс сказаного, скільки відчутти стан партнера.

Емпатія може виявлятися в трьох основних формах:

- когнітивна – здатність співвідносити своє і чуже, усвідомлювати, що об'єднує і розділяє людей;
- експресивна – здатність розуміти схожість і відмінність емоцій і намірів;
- соціальна – здатність розуміти схожість і відмінність в нормах соціальної поведінки.

Емпатійний тип комунікації побудований на прагненні зрозуміти проблему культурних відмінностей і знайти необхідні шляхи і способи для порозуміння. Загальноприйнятими для такого типу спілкування є вимоги уважно слухати співрозмовника; прагнути зрозуміти, як почувають себе інші; бути щиро зацікавленим у тому, що говорять і роблять інші; проявляти

співчуття до потреб і інтересів інших; володіти і виховувати здатність розуміти точку зору іншого.

Етимологічно поняття «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* – нести, тримати, терпіти, страждати. В українській мові найбільш близьким за значенням поняттю «толерантність» є термін «терпимість», що передбачає повагу і визнання рівності, відмову від домінування і насильства, визнання багатовимірності і різноманіття людської культури. Толерантність допускає право представника будь-якої культури на вільне вираження своїх поглядів і реальну поведінку в практичному житті при одночасному доброзичливому ставленні до культури, поведінки і думок всіх інших партнерів по спілкуванню.

Толерантний підхід в міжкультурній комунікації – умова збереження відмінностей, права на інакшість, несхожість. У ході їх зацікавленого порівняння відбувається вживання в світ чужої культури.

Антиподом толерантності є інтолерантність або нетерпимість, яка ґрунтується на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя є вищими від інших. Звідси неприйняття іншого тільки тому, що він виглядає, думає, діє інакше. Інтолерантність проявляється в широкому діапазоні форм поведінки – від звичайної неввічливості до відвертого геноциду представників інокультури.

Запобігти цим наслідкам ворожої міжкультурної комунікації можливо, насамперед, за допомогою виховання толерантності, що має комплекс основних цілей: глибоке і всебічне оволодіння власною культурою як компонентом єдиної загальнолюдської культури; формування уявлень про різноманіття, самобутність і багатство культур та виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; створення умов для інтеграції в культури інших народів; формування і розвиток практичних умінь і навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Як називається процес взаємного тяжіння, взаємної симпатії між людьми, переваги однієї особи над іншою?
2. Як побудова атрибуцій допомагає людині спростити навколишнє середовище і передбачити поведінку інших людей?
3. Які два типи причин ведуть до помилок атрибуції?
4. Що називають фундаментальною помилкою атрибуції?
5. Дайте визначення поняттю емпатії.
6. У яких трьох основних формах може виявлятися емпатія?
7. Дайте визначення поняттю толерантності. Який український відповідник цьому поняттю ви можете назвати?
8. У чому полягає толерантний підхід в міжкультурній комунікації?
9. Що таке інтолерантність? У чому вона проявляється?

Список використаної літератури:

1. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
2. Галицька М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2 (6). С. 23–32.
3. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія : навч. посібник. Київ : Нічлава, 2006. 336 с.
4. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. Львів : Ліґа-прес, 2005. 819 с.
5. Колінько М. Міжкультурна комунікація: топологічний вимір : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с.
6. Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies. *Схід*. 2017. № 2 (148). С. 91–95.
7. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 298 с.
8. Михайлова М. Мультикультуралізм і проблема толерантності у полі етнічному соціокультурному просторі. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 54. : Філософські науки. Житомир, 2010. С.32–36.
9. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт-Букс, 2018. 184 с.
10. Тиводар М. Етнологія : навч. посібник. Львів : Світ, 2004. 624 с.
11. Ушакова Н. Міжкультурна комунікація в університетському освітньому просторі : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. 230 с.
12. Шостак В., Бондарук С. Проблеми ідентичності і ролі культури в модернізаційних процесах України та світу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Дніпро, 2020. Т. 23. № 11. С. 5–13.
13. Юрківський В. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 2001. 366 с.

ЛЕКЦІЯ 4

Проблеми міжкультурної комунікації

План

1. Інтолерантність. Форми інтолерантності.
2. Поняття міжкультурного конфлікту. Основні види, мотиви міжнаціональних конфліктів. Шляхи та стратегії їх вирішення
3. Стереотипи в міжкультурній взаємодії.
4. Забобони в процесі міжкультурної комунікації.

Інтолерантність або нетерпимість ґрунтується на переконанні про вищість власної групи, правильність системи поглядів чи способу життя. Інтолерантність проявляється в широкому діапазоні форм поведінки – від звичайної неввічливості до відвертого геноциду представників інокультури. Найпоширенішими формами інтолерантності є образи, насмішки, підкреслена зневага; негативні стереотипи, упередження, забобони; етноцентризм; дискримінація за різними підставами і видами; ксенофобія (етнофобія, мігрантофобія); осквернення релігійних і культурних пам'яток; вигнання, сегрегація, репресії; релігійне переслідування тощо.

Існує безліч визначень поняття «конфлікт». Найчастіше під ним розуміється будь-який вид протиборства або неспівпадіння, зіткнення інтересів. Виникнення конфлікту в міжкультурній комунікації найбільш можливе. В основі конфлікту можуть лежати не тільки недостатнє знання мови чи відмінність культурних ідентичностей, а й нерівний доступ до колективних благ економічного або політичного характеру (можливість впливати на політичні рішення, громадянські права і свободи, право вживати власну мову, сповідувати власну віру й використовувати релігійні символи тощо).

К. Делхес називає три основні причини комунікаційних конфліктів:

1. Особистісні риси комунікантів – яскраво виражені норовливість, честолюбство, абсолютизація індивідуальних потреб, низька здатність до адаптації, кар'єризм, снобізм, жадоба влади або схильність до ксенофобії.
2. Соціальні відносини – виражене суперництво, неготовність до компромісів.
3. Організаційні обставини – перевтома, заклопотаність, неточні інструкції, постійні зміни правил і приписів для окремих учасників комунікації.

Виділяють наступні види міжнаціональних конфліктів:

- соціально-економічні – зумовлені безробіттям, затримкою і невплатами зарплат тощо.
- культурно-мовні – пов'язані з захистом, відродженням і розвитком рідної мови, національної культури і прав національних меншин.
- етнодемографічні – виникають в результаті швидкої зміни співвідношення чисельності населення у зв'язку з міграцією біженців, вимушених переселенців тощо.

- Історичні – специфічна взаємодія етносів в минулому (історична пам'ять народів).
- Міжрелігійні – ґрунтовані на відмінностях віросповідання.
- Ціннісні – зачепають національні цінності і важливі життєві установки.

Мотиви етнічних конфліктів:

- Реалізація етносом свого права на самовизначення.
- Конкуренція в економічній і політичній сферах.
- Дискримінації через порушення прав, свобод і законних інтересів етносу.
- Національно-територіальні мотиви – бажання повернути території проживання.
- Відстоювання власних цінностей – зіткнення національних цінностей конфліктуючих етносів.

Виділяють три основних шляхи розв'язання етнічних конфліктів:

1) застосування правових механізмів;

2) переговори з суб'єктами конфліктів;

3) інформаційний шлях, який передбачає взаємний обмін інформацією між групами, підвищення психологічної компетентності представників конфліктуючих груп; передача інформації про схоже та відмінне між різними культурами та їх представниками.

Будь-який конфлікт можна врегулювати або значно послабити, якщо свідомо вибрати вірну стратегію, стиль поведінки. Стиль вирішення конфліктів визначається особливостями культур учасників конфлікту, їх готовністю і вмінням знаходити оптимальні засоби погашення конфліктів.

Сприйняття людьми одне одного здійснюється крізь призму сформованих стереотипів. Термін «стереотип» запозичено зі сфери друкарства. У науку його ввів американський журналіст В. Ліпман 1922 р., давши таке визначення: «Стереотип – це уявлення людини про світ, про його представників, про його індивідів, що формуються під впливом культурного оточення». Він сформулював чотири основні характеристики стереотипу:

- стереотипи завжди простіші, ніж дійсність.
- люди найчастіше запозичують стереотипи, а не формують його самі.
- усі стереотипи в більшості помилкові.
- стереотипи вельми живучі і від них складно позбутися.

Сучасні вчені розробили своє розуміння цього питання. Стереотип – це стандартна думка про соціальні групи та окремих представників цих груп.

Етнічні стереотипи – уявлення про членів одних етнічних груп з точки зору інших. Психологічний механізм виникнення стереотипів ґрунтується на принципі економії зусиль, властивому для буденного людського мислення. Відмова від стереотипів вимагала б від людини постійного напруження уваги і перетворила б життя в нескінченну низку проб і помилок. Вони допомагають людині диференціювати і спрощувати світ. Особистий досвід спілкування з представниками чужої культури, як правило, не призводить до корегування стереотипу, навіть якщо відхилення від уже наявного уявлення очевидно. За

допомогою стереотипів людина наділяється тими чи іншими якостями, і на цій основі можна прогнозувати її поведінку.

Основою етнічного стереотипу є якась помітна риса зовнішності (колір шкіри, розріз очей, форма губ, тип волосся), характеру, поведінки людини.

Стереотипи виконують такі функції:

- передача відносно достовірної інформації;
- орієнтування в соціумі;
- захист власної ідентичності.

Стереотипи найчастіше виражаються через фразеологізми, прислів'я та приказки, анекдоти, твори мистецтва, художні тексти.

Виділяють низку причин, через які стереотипи можуть перешкоджати міжкультурній комунікації:

- За стереотипами не вдається виявити індивідуальні особливості людей, бо припускається, що всі члени групи мають однакові риси.
- Стереотипи повторюють і посилюють певні помилкові переконання і вірування до тих пір, поки люди не починають їх приймати за істинні.
- Стереотипи ґрунтуються на напівправді й викривленнях.

Етнічні стереотипи діляться на автостереотипи (про представників своєї культури) і гетеростереотипи (про представників іншої культури).

Забобон – упереджене та вороже ставлення до чого-небудь без достатніх для цього підстав. Стосовно до етнічних груп забобон виступає як упереджене або вороже ставлення до представників цих груп, їх культур і до будь-яких фактів, пов'язаних із їх діяльністю, поведінкою, соціальним становищем. Головним чинником у виникненні забобонів є нерівність в соціальних, економічних і культурних умовах життя різних етнічних спільнот.

Слід розрізняти стереотип і забобон. Стереотипи є відображенням тих рис і ознак, які можуть бути властиві членам тієї чи іншої групи. Забобон же виникає тільки на підставі приписування певних негативних якостей. Для забобонів характерно бездумне негативне ставлення до всіх членів групи або більшої її частини.

Психологічний механізм виникнення забобонів називається переміщенням. Він використовується людьми або несвідомо, як захисний механізм психіки, або навмисно, у пошуках того, на кому можна було б зігнати роздратування. Одна з причин виникнення етнічних забобонів – спроба представників домінуючої етнічної групи, що знаходиться внизу соціальної ієрархії, знайти джерело психічного задоволення від почуття уявної переваги.

Зміна стереотипів і забобонів – складна справа, що вимагає тривалого часу.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть відомі вам форми інтолерантності. Поясніть їх сутність.
2. Що ви розумієте під поняттям «конфлікт»?
3. Які основні причини комунікаційних конфліктів?

4. Дайте визначення поняття «стереотип»?
5. У чому полягає психологічний механізм виникнення стереотипів?
6. Які чотири основні характеристики стереотипу за В. Ліпманом?
7. Що таке етнічний стереотип?
8. Які форми вираження і поширення етнічних стереотипів ви знаєте?
9. Що таке забобон?
10. У чому полягає психологічний механізм виникнення забобонів?
11. Чим забобон відрізняється від стереотипу?

Список використаної літератури:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
3. Блинова О. Поняття стереотипу у просторі наукових категорій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія. «Психологічні науки» : зб. наук. праць. Херсон : Гельветика, 2014. Вип.1. Том 2. С. 7–11.
4. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого : посібник з філос. дисц.; пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : ППС–2002, 2004. 206 с.
5. Василенко І. Спроба подолання соціокультурних стереотипів у процесі міжкультурної комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (15 березня 2018 р.)*. Київ : КНЕУ, 2018. С. 133–136.
6. Вишневська О., Парфіненко А., Сідоров В. Туристичне країнознавство : підручник. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 594 с.
7. Гавриш М. Етноцінності у мовних картинах світу (німецькоукраїнські мовні паралелі). *Наукові записки КДПУ імені В. Винниченка*. Вип. 153. Серія : Філологічні науки. Кропивницький, 2017. С. 420–424.
8. Грабовська І. Сучасні українці у дзеркалі чужих та власних стереотипів. *Сучасність*. 2004. № 9. С. 138–147.
9. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. Львів : Ліга-прес, 2005. 819 с.
10. Ісаєв Е. До питання вивчення етностереотипів у міжкультурній комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасних університетів : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук. конф., м. Київ (21 квітня 2022 р.)*. Київ : КНЕУ, 2022. С. 22–26.
11. Ісаєв Е. Про деякі риси функціонування стереотипів про Грецію та греків у середовищі студентів Німеччини. *Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць*. Вип. 38, 39. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 279–284.
12. Ісаєв Е. Щодо прикладу функціонування етностереотипів на рівні міжкультурної комунікації. *Культура народів Причорномор'я*. 2010. № 184. С. 21–27.

13. Квас О. Вивчення оціночних еталонів та етнічних стереотипів сучасної української молоді за допомогою семантичних вимірів. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ*. Дрогобич, 1998. С. 66–73.
14. Квас О. Вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ : 2003. 20 с.
15. Коваль О. Міжетнічні конфлікти у контексті національної безпеки України: теоретичні аспекти. *Стратегічна панорама*. 2000. № 3–4. С. 56–59.
16. Колосок Т. Роль соціокультурних стереотипів у процесі міжкультурної взаємодії (крізь призму україно-чеської взаємодії ХХ ст.). *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 8. С. 40–46.
17. Ларіна Н. Міжкультурна комунікація й особливості її проявів. *Держава та регіони*. Серія : Державне управління. 2013. № 2. С. 15–18.
18. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт-Букс, 2018. 184 с.
19. Радченко І. Вступ до теорії міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2021. 80 с.
20. Шевелева І. Етнічний стереотип як феномен культури. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 37. С. 72–76.

ЛЕКЦІЯ 5

Художній полілог України: імагологічний аспект

План

1. Літературознавча імагологія. Категорії «свій», «чужий», «інший».
2. Жанрова специфіка творів та імагологічний контекст.
3. Відображення інонаціональних культурних традицій у творах української літератури.
4. Творчість письменників-емігрантів. Феномен «другого покоління».
5. Образ України в сучасній зарубіжній літературі.

Як наукова дисципліна літературознавча імагологія почала формуватися в кінці XIX ст., але тільки через століття виник термін «імагологія». Він походить від латинського *imago* – зображення, образ, відображення.

Імагологія – наукова дисципліна, предметом вивчення якої є образи «інших», «чужих» для суб'єкта, що сприймає, народів, країн, культур. Але через процеси рецепції та оцінки імагологія характеризує і самого суб'єкта, котрий сприймає, тобто відображає національну самосвідомість і власну систему цінностей. Літературознавча імагологія вимагає міждисциплінарного підходу, тобто залучення даних історії, культурології, релігієзнавства, етнопсихології, етнографії, політології, фольклористики тощо. Інтенсивний розвиток літературознавчої імагології як галузі порівняльного літературознавства припадає на II пол. XX ст.

У літературному творі головна роль у створенні образу чужої країни й уявлення про чужий національний характер грають персонажі-іноземці, носії «чужого» менталітету та культури. Ступінь розкриття такого персонажа може бути різноманітною – від концептуального зображення до простої згадки. Часто стереотипні уявлення про «інші» нації в художньому тексті містять висловлювання героїв. Вони також створюються за допомогою предметних деталей та стилістичних засобів.

Дослідження цих аспектів може варіюватися. Так, можна говорити про образ чужоземця (іншої країни) в окремому творі конкретного автора, у творчості письменника, в національній художній літературі певного періоду або національної літератури загалом, у світовій літературі. Стереотипні уявлення одного народу про інший можуть бути незмінними протягом тривалого часу або історично нестабільними, що пов'язано, як правило, зі зміною характеру міжетнічних відносин. У художньому творі один і той же стереотип може мати різний ціннісний сенс.

Сучасні методики дослідження літературних етнообразів – контактологічний і типологічний, рецептивно-естетичний та дискурсивний – ґрунтуються на філософії взаємин між Я та Іншим, яку імагологія проектує на сферу міжкультурних процесів. Логоцентрична традиція тривалий час розглядала ці взаємини в рамках протиставлення, коли Інший мислився як

Чужий, іншість якого підлягає підпорядкуванню й асиміляції або ж виключенню. На противагу бінарній опозиції у ХХ ст. виникла діалогічна модель, яка інтегрує Іншого, зберігаючи його відмінність, в ідентичність Я. Згідно з діалогічною моделлю, будь-яка культура більшою чи меншою мірою завжди відкрита для впливів Іншого. І взагалі, індивідуальні та групові ідентичності формуються не інакше, як у взаємодії з іншими ідентичностями.

Дослідники виокремлюють такі типи літературних етнообразів: образи-міражі (були властиві національним літературам доби романтизму і демонстрували захоплення чужою культурою); збірні образи (поєднують у різних пропорціях як позитивні, так і негативні риси іншої нації); психологічні (зосереджені на внутрішньому світі представника іншої культури).

Попри відносну молодість, вітчизняна літературознавча імагологія має певні здобутки: передусім слід назвати Д. Наливайка як автора першої теоретичної розвідки «Літературна імагологія: предмет і стратегії» (2005) і ґрунтовного дослідження про рецепцію української історії й культури на Заході «Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі ХІ–ХVІІІ ст.» (1998). Сформувалася й низка студій, пов'язаних із візіями українця / поляка (Р. Голик, Г. Грабович, Д. Наливайко, Д. Сосновська, С. Ульяш), українця / єврея (Д. Гомон, Г. Грабович), українця / грузина (Л. Грицик, О. Мушкудіані, Л. Розсоха), українця / італійця (Н. Білик, О. Пахльовська, К. Константинович, Д. Наливайко), українця / американця (Т. Денисова, А. Мельничук, О. Ничко, Т. Остапчук, М. Тарнавська), українця / англійця (В. Нарівська), українця / француза (Д. Чик) тощо в літературному дискурсі.

Спектр жанрів, в яких представлені етнокультурні образи, досить широкий: літописи, паломницька література, перекладні повісті, звичаєва повість, історичний та пригодницький романи, воєнний / антивоєнний романи, різножанрові подорожні твори, кулінарна есеїстика тощо.

Українська література ХІХ–ХХ ст. сформувала корпус текстів з етнообразами німця («Панські жарти» І. Франка, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого), турка і кримського татарина («Магомет і Хадиза» П. Куліш, «Бех аль Джугур» М. Грушевського, «Абдул-Газіс» В. Левенка, «Пальмове гілля» А. Кримського, «На камені» М. Коцюбинського, «Асан і Зейнеп» Х. Алчевської, «Людолови» З. Тулуб, «Мальви» Р. Іваничука), єврея («До світла!» І. Франка, «Сердечна опіка» Г. Хоткевича, «Щастя Пейсаха Лейдермана» М. Левицького, «Галісман» В. Винниченка, «Сурка» та «Перехресні стежки» І. Франка, «Жидівська вулиця» І. Керницького), рома («Цигани» І. Франка, «Циганка Аза» М. Старицького, «Парубоцька справа» М. Черемшини, «В неділю рано зілля копала» О. Кобилянської) та представників інших національностей. Автори ХХІ ст. продовжують цю традицію рецепції й репрезентації інших культур.

Особливу увагу в імагологічному аспекті викликають твори представників української еміграції. В історії України налічують чотири хвилі еміграції: перша – на межі ХІХ–ХХ століть, друга – у міжвоєнний період,

третя – після Другої світової війни, а четверта розпочалася після здобуття Україною незалежності і триває до цього часу.

Генераційний підхід дає можливість окреслити особливості адаптації, інтеграції, асиміляції в середовищі представників різних поколінь емігрантів та їх нащадків. Наприклад, якщо перше покоління – власне емігранти – залишало батьківщину без сподівання коли-небудь повернутися назад і намагалося підтримувати культуру країни походження, третє покоління – онуки емігрантів – здебільшого мало- або повністю незаангажоване в українське суспільне життя, але натомість інтегроване в нове соціокультурне середовище, то представники другого покоління – діти емігрантів – становлять окремий феномен. Виховання в умовах сталих міжнаціональних зав'язків призводило до формування в них подвійної ідентичності. З цього приводу Н. Куликова зазначала: «Своя малознана постколоніальна територія обмежує. Щоб сказати про своїх людей жителям іншої території, слід бути приналежним до обох цих територій». Твори А. Мельничука «Що сказано» й М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи», які й представляють друге еміграційне покоління, образ України моделюють в контексті різних історичних періодів та етнокультурних регіонів, збагачують уявлення про зовнішній світ та місце власної культури в ньому. Якщо для українських читачів їх історичні, міфологічні, літературні, політичні альянзи видаються досить прозорими, то для зарубіжного – можуть стати одним із джерел свідчень конкретно-історичного характеру про Україну. Численні їх переклади різними мовами засвідчують, що попри свої жанрово-стильові й естетично-художні відмінності, вони позитивно сприйняті у світі, а отже, спроможні стати поштовхом нової хвилі інтересу до нашої країни.

Романи А. Шевченко «Спадок» та «Гра» посідають окремішнє місце як зразок крос-культурної, або, як її називають, контактної літератури, що створена другою (нерідною) мовою й позначена симбіозом двох культур і літературних традицій. Їх авторка, котра потрапила до Англії наприкінці 1980-х рр., поставила за мету розширити знання англійських читачів про Україну. А. Шевченко орієнтувалася на уподобання англійського читача, тому матеріал обох романів втілила в детективну фабулу.

В. Січинський, котрий у книзі «Чужинці про Україну» зібрав свідчення іноземців, починаючи з описів візантійських і арабських авторів VI–X століть і завершуючи книгою французького політика і знавця слов'янського світу К. Делямара «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий в історії» (1869), підкреслював вагу таких творів для формування у світі уявлень про певну національну культуру: «коли у кожного автохтона, що постійно сидить на своїй землі, витворюється якась інертність, байдужість до свого «знаного» оточення, то в чужинця, що приїздить до нової для нього країни, спостережливість завжди загострюється, увага зосереджується на нових для нього явищах і з'являється органічна потреба поділитися своїми враженнями зі своїм оточенням».

Образу України в зарубіжній прозі ХХ–ХХІ століть постає в романах М. Тірі «Проїздом у Києві», В. Генріксен «Королівське дзеркало», Л. Хайд «Омріяний край», Т. Егеллана «Євангеліє від Люцифера», В. Міттіх «Лист в Україну» тощо. Він упередметнюється як із погляду об'єктивної обумовленості – історичних, політичних, соціальних обставин, традиційних уявлень – культури, фольклору, релігії, міфології, так і через посередництво суб'єктивних чинників – авторських вражень, переживань тощо. Формуючи візію нашої країни і народу, ці художніх твори сприяють їхньому «нанесенню» на ментальну карту читачів.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «імагологія». Поясніть семантику слова.
2. Що є об'єктом та предметом уваги літературознавчої імагології?
3. На здобутки яких наук спирається літературознавча імагологія?
4. Назвіть українських літературознавців, які займаються питаннями літературознавчої імагології?
5. Які жанри-посередники найактивніше поширюють етнокультурні образи?
6. Які твори, що представляють образи інших країн, національних характерів, культур, ви можете назвати?

Список використаної літератури:

1. Алієва З. Архетипні риси ментальності в імагологічних літературознавчих студіях. *Філологічні науки* : зб. наук. пр. Полтава, 2012. Вип. 12. С. 52–60.
2. Алієва З. Образ «Я» / «Інший» як проблема імагології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія : Філологічні науки. Луцьк, 2013. № 13. С. 3–6.
3. Андрусів С. Україна і українці з перспективи польського кресового дискурсу. *Волинь філологічна: текст і контекст* : зб. наук. пр. Луцьк, 2011. Вип. 12. : Імагологічні виміри національної літератури. С. 5–14.
4. Барабаш Ю. Чуже – Інакше – Своє. Етнокультурне пограниччя: концептуальний, типологічний і ситуативний аспекти. Київ : Темпора, 2020. 216 с.
5. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
6. Будний В. Розгадка часів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної імагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
7. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник для студ. вищих навч. закладів. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
8. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого: посібник з філос. дисц.; пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : ППС–2002, 2004. 206 с.
9. Горбач Н. Література як культурне картографування: візуалізація України. *XI Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. München: Open Publishing LMU, 2021. № 11. С. 308–317.

10. Горбач Н. Свій, чужий, інший – межі чутливості в прозі про Шоа. *Голокост: художні виміри української прози* : монографія ; за заг. ред. І. Павленко. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2019. С. 70–95.
11. Зарубіжні письменники і Україна : бібліограф. покажч. ; уклад. І. Грицишин. Тернопіль, 2015. 163 с.
12. Кіор Н. Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі. *Питання літературознавства* : наук. зб. Чернівці, 2010. Вип. 79. С. 290–299.
13. Кралюк П. Образ тюркських народів в українській літературі ранньомодерної доби. *Кралюк П., Якубович М. Інтелектуальні традиції українсько-тюркського пограниччя XVI–XVIII ст.* : монографія. Київ : КНТ, 2015. С. 151–305.
14. Левицька Т. Репрезентація іміджу «чужого» в світовій літературі: історична ретроспектива. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 34. С. 358–363.
15. Марценішко В. Історичні твори як джерело формування етнічних стереотипів (Старицький – Сенкевич). *Вісник Черкаського університету. Філологічні науки.* Черкаси, 2013. № 5. С. 45–51.
16. Наконечний М. Проблема Іншого в контексті формування сучасної національної ідентичності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.* Серія : Філософські науки. Луцьк, 2013. № 27. С. 49–55.
17. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика.* Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.
18. Наливайко Д. Очима заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 578 с.
19. Оляндер Л. Форми вияву імагологічних процесів у суспільстві й у літературі та способи їх відображення у творах письменників. *Волинь філологічна: текст і контекст* : зб. наук. пр. Луцьк, 2011. Вип. 12. : Імагологічні виміри національної літератури. С. 175–182.
20. Степанов М. Ставлення до народів-сусідів в українській православній полемічній літературі кінця XVI – початку XVII століття. *Вісник Черкаського університету.* Серія : Історичні науки. 2012. № 29. С. 36–42.
21. Шутова М. Методологічні установки у вивченні етностереотипів та методика їх комплексної реконструкції. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету.* Серія : Філологія. Т. 18. № 1. Київ, 2015. С. 173–182.
22. Юзва М. Китайська тематика в українській літературі. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка.* Серія : Східні мови та літератури. 2006. № 11. С. 53–59.

РОЗДІЛ II

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1

Культура і культурне різноманіття світу

План

1. Поняття «культура»: теоретичні та методологічні складнощі визначення.
2. Основні елементи культури.
3. Основні типи культур.
4. Культура як макроконтекст комунікації.

Література

Основна:

1. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. С. 53–63, 186–192.
2. Ребрій О. Теорія міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків, 2022. С. 20–25.

Додаткова:

1. Антофійчук В. Культурологія : короткий термін. словник. Чернівці : Рута, 2002. 151 с.
2. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 19–109.
3. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В. Історія світової культури : підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2002. С. 5–14.
4. Колінько М. Вплив культурних контекстів на міжкультурну комунікацію. *Світогляд. Філософія. Релігія* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 13. С. 108–116.
5. Колінько М., Скіртач В. Буття людини у період культурної трансформації (репрезентація концепції Е. Дюркгейма). *Гілея*. 2014. Вип. 82 (№ 3). С. 232–235.
6. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. С. 4–20.
7. Левчук Л., Грищенко В., Єфименко В. Історія світової культури : навч. посібник для студ. гуманіт. спецвузів. Київ : Либідь, 2000. С. 5–25.
8. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. С. 63–125, 226–255.
9. Радченко І. Вступ до теорії міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2021. С. 10–13, 24–46, 49–62.

Методичні рекомендації:

Відповідаючи на перше питання, слід коротко окреслити історію побутування терміну культура від давнини – творів Катона Старшого, Цицерона – до наших днів, дати сучасні його визначення. Також необхідно наголосити, які відмінності в тлумаченні поняття культури виникають залежно від того, що саме розуміється під ним та в межах якої наукової галузі воно розглядається.

Мова, цінності та норми є основними елементами культури. Крім визначення цих понять, варто окреслити їх роль у суспільстві. Наприклад, мова – це основа культури, за допомогою якої явища культури транслюються. Уявлення про цінності дають змогу людині розрізняти корисне і шкідливе, бажане і небажане, вартісне і малозначиме для себе. Формою регулювання людської поведінки виступають норми – система уявлень про те, як слід чинити в тому або іншому випадку, зокрема, і в ситуації конфлікту. Сьогодні норми представлені у вигляді традицій, звичаїв та обрядів.

Типологія культур в галузі міжкультурної комунікації передбачає їх розмежування за такими параметрами:

- контекстна спрямованість – ширококонтекстні і вузькоконтекстні культури;
- спрямованість мети діяльності – індивідуалістська і колективістська культури;
- дистанція влади – культури зі значною і незначною дистанцією влади;
- ставлення до невизначеності життєвих ситуацій – культури з високим і низьким ступенем страху перед невизначеністю;
- гендерна ознака – маскулінні й фемінні культури.

Успішність міжкультурної комунікації залежить не лише від володіння іноземними мовами, але і від врахування культурного контексту, який визначає особливості і комунікативний стиль представників різних національно-культурних спільнот. Четверте питання передбачає окреслення специфіки використання вербальних та невербальних засобів комунікації носіями різних культур на основі класифікації В. Гудикунста, що ґрунтується на належності кожного з учасників комунікації до тих чи інших культурних контекстів і типів культур (прямий – непрямий, розгорнутий – згорнутий, особистісний – контекстуальний або суспільно орієнтований, інструментальний – афективний стилі).

Завдання:

1. Чи можна ділити культури на розвинуті й нерозвинуті, сильні й слабкі тощо? Наведіть приклади конкретних культур, обґрунтовуючи свою думку.
2. Обґрунтуйте, яка культура, крім української, могла б для вас стати «своєю»?
3. Наведіть випадки зі свого життя, які б пояснювали причину ваших симпатій чи антипатій до інших культур.

Питання для самоперевірки:

1. Чим зумовлені теоретичні та методологічні складнощі визначення поняття «культура»?
2. Що належить до основних елементів культури? У чому їх роль у суспільстві?
3. Чим відрізняються ширококонтекстні і вузькоконтекстні культури?
4. У чому відмінність між індивідуалістською і колективістською культурами?
5. Поясніть особливості культур зі значною і незначною дистанцією влади.
6. Що характеризує культури з високим і низьким ступенем страху перед невизначеністю?
7. Які типи культур виділяють за гендерною ознакою? У чому їх відмінності?
8. На чому ґрунтується теорію комунікативних стилів В. Гудикунста? Які основні стилі комунікації виділив вчений? Коротко охарактеризуйте їх.

ТЕМА 2

Види міжкультурної комунікації

План

1. Основні одиниці вербальної комунікації.
2. Поняття невербальної комунікації. Співвідношення вербального та невербального видів комунікації.
3. Основні форми невербальної комунікації: кінесика, міміка, такесика, сенсорика, проксеміка, хронеміка.
4. Паравербальна комунікація та її основні компоненти.
5. Національно-культурний аспект комунікації.

Література

Основна:

1. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. С. 186–192.
2. Ребрій О. Теорія міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків, 2022. С. 39–47.
3. Шибаніна О. та ін. Міжкультурна комунікація : опорний конспект лекцій. Миколаїв, 2021. С. 32–40, 43–50.

Додаткова:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. С. 57–86.
2. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 19–144.
3. Горох Г., Карпалюк В. Природа, компоненти і форми комунікації. Компоненти комунікації. *Комунікативна лінгвістика : навч.-метод. посіб.* Кам'янець-Подільський, 2009. С. 14–53.
4. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В., Режко В. Історія світової культури : підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2002. 464 с.
5. Каганцева О. Проблеми комунікації в аспекті лінгвокраїнознавства. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки.* 2007. № 4. С. 61–64.
6. Ковалинська І. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
7. Лебедева Л. Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект. *Філологічні студії.* 2013. Вип. 9. С. 246–252.
8. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. С. 126–225.
9. Радченко І. Вступ до теорії міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2021. С. 33–49.

10. Тарасова Н. Класифікація форм комунікації в епоху панування візуальних образів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Харків, 2014. № 1122. Вип. 33. С. 33–38.

Методичні рекомендації:

Комунікація за допомогою людської мови називається вербальною. Вона є основним способом комунікації в суспільстві. Окреслюючи її специфіку, варто зупинитися на ролі основних її одиниць на фонетичному, лексичному, фразеологічному рівнях крізь призму міжкультурної комунікації.

Використання невербальних засобів, символів і знаків для передачі інформації – невербальна комунікація. Спілкування за допомогою словесних і несловесних знаків тісно між собою пов'язані і часто невербальна комунікація доповнює, а подекуди й замінює, вербальну. Після з'ясування специфіки цього найдавнішого способу спілкування слід пояснити суть основних типів невербальних засобів комунікації (комунікативні знаки, поведінкові знаки, ненавмисні знаки) та основних форм невербальної комунікації (кінесика, міміка, такесика, сенсорика, проксеміка, хронеміка).

Сенс висловленого може змінюватися також залежно від інтонації, ритму, тембру, темпу, логічних наголосів, пауз, зітхань, манери мовлення тощо. Ці звукові елементи передачі інформації називаються паравербальною комунікацією. Розкриттю специфіки цього виду міжкультурної комунікації сприятиме з'ясування функцій паравербальних акустичних засобів та їх можливостей при доповненні вербальної і невербальної комунікацій.

Відповідаючи на останнє питання плану про національно-культурні аспекти комунікації, слід зосередити увагу на міжкультурних відмінностях вербальних, невербальних та паравербальних кодів комунікації.

Завдання:

1. Наведіть 2–3 приклади відмінностей у сприйнятті невербальної комунікації представниками різних культур.
2. Покажіть на прикладах, як від паравербальних засобів змінюється значення одного й того ж речення.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення вербальної комунікації. Які її основні одиниці?
2. Що належить до засобів невербальної комунікації? Які їх типи виділяють?
3. Які характеристики лежать в основі кожної із форм невербальної комунікації – кінесики, міміки, такесики, сенсорики, проксеміки та хронеміки?
4. Які засоби комунікації належить до паравербальних?
5. Як саме може змінюватися характер комунікації при поєднанні засобів вербальної, невербальної і паравербальної комунікацій?

ТЕМА 3–4

Форми освоєння чужої культури

План

1. Інкультурація, акультурація як форми міжкультурної комунікації. Види акультурації.
2. Психологічна та соціокультурна адаптація як результат акультурації. Культурний шок: причини, симптоми, етапи розвитку. Способи подолання культурного шоку.
3. Культурна експансія як форма акультурації. Культурний імперіалізм та культурний націоналізм. Мультикультуралізм і глобалізація.
4. Дифузія культур як форма міжкультурної комунікації. Горизонтальне та вертикальне поширення елементів культури. Канали культурної дифузії.
5. Конфлікт культур. Види культурних конфліктів.

Література

Основна:

1. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 145–273.
2. Шебаніна О. та ін. Міжкультурна комунікація : опорний конспект лекцій. Миколаїв, 2021. С. 25–29.

Додаткова:

1. Алдошина М., Брусільцева Г. Крос-культурні комунікації в туризмі в умовах глобалізації. *Бізнес інформ*. 2014. № 3. С. 197–202.
2. Антонюк О. Соціокультурна динаміка українського соціуму в умовах глобалізації. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2013. № 1. С. 73–82.
3. Бистрицький Є. Конфлікт культур і методологія толерантності. *Філософська думка*. 2011. № 4. С. 102–118.
4. Біленька І. «Культурний шок» і адаптація до нової культури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Теорія культури і філософія науки. Харків, 2011. № 940. Вип. 41. С. 12–16.
5. Болотова В. Культурний шок. *Болотова В. Соціологія культури : конспект лекцій*. Харків, 2017. С. 49–56.
6. Бурбело О. Культурний шок – стрес акультурації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент* : зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 3. С. 100–111.
7. Вербицька П. та ін. Спільна історія. Діалог культур : навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів та студентів вищих навчальних закладів. Львів : ЗУКЦ, 2013. С. 12–48.

8. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. С. 121–142, 192–196.
9. Завгородній В. Мовна та культурна дифузія в міжкультурній комунікації: позитив і негатив. *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2018. Вип. 13. С. 66–74.
10. Іванов О., Іванова В. Крос-культурна комунікація в контексті мистецької діяльності. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2020. № 1 (68). С. 90–95
11. Пальчикова О. Проблема адаптації студентів-іноземців в україномовному середовищі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ, 2012. Вип. 9. С. 220–224.
12. Парфіненко А. Туристичне країнознавство : навчальний посібник. Харків : Бурун-книга, 2009. С. 36–97.
13. Сальнікова Н. Міжкультурна комунікація в умовах глобалізаційних процесів. *Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 12 квітня 2019 р. Маріуполь, 2019. С. 28–29.
14. Сапаров М. Особливості міжкультурної комунікації у ділових переговорах. *Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 12 квітня 2019 р. Маріуполь, 2019. С. 110–115.
15. Тарасюк І. Культурний шок як один із чинників адаптації та реадaptaції мігрантів до нового соціокультурного середовища. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2011. Вип. 17. С. 232–240.
16. Шейко В. Культура та глобалізація: компаративістський аналіз. *Культурологічна думка*. 2009. № 1. С. 73–79.
17. Щербина В. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. Київ, 2013. № 2. С. 70–75.

Методичні рекомендації:

Тема «Форми освоєння чужої культури» розрахована на два практичних заняття.

Відповідь на перше питання передбачає з'ясування різниці між поняттями інкультурації (засвоєння світорозуміння та поведінкових норм певної культури і набуття подібності з представниками цієї культури) та акультурації (взаємодія та взаємовплив різних культур і виникнення у результаті нового культурного утворення). Також тут слід з'ясувати значення таких форм акультурації як асиміляція, сепарація, маргіналізація, інтеграція.

Результатом акультурації стає психологічна та соціокультурна адаптації, різниця між якими полягає в тому, що перша означає входження особи в

систему міжособистісних відносин, а друга – активну взаємодію з культурним середовищем, засвоєння його норм, набуття необхідних знань і навичок для трудової діяльності. Зміна культурного середовища та намагання адаптуватися до неї може стати причиною культурного шоку. Студентам слід з'ясувати його причини, симптоми та етапність розвитку. Зокрема, варто зупинитися на моделях культурного шоку К. Оберга та П. Адлера, вказавши на їх недоліки. Для формування уявлень про подолання культурного шоку в пригоді стануть запропоновані Ф. Боком способи: геттоїзація, асиміляція, колонізація, інтеграція.

Однією з форм акультурації є культурна експансія – односпрямований процес міжкультурної комунікації, що призводить до поширення впливу певної культури поза свої початкові межі. До найбільш помітних форм акультурації належить також імперіалізм (колоніалізм). Культурний імперіалізм (колоніалізм) розглядають як систему заходів у сфері культури, які закріплюють політичне панування колонізатора. Протистоїть йому культурний націоналізм, що утверджує національну ідентичність в культурі. Розмова про мультикультуралізм як ідею взаємопроникнення і взаємозбагачення різних культур має поєднуватися з критикою цієї ідеї.

На відміну від експансії, що має односпрямований характер, культурна дифузія відбувається у двох або більше напрямках і означає взаємопроникнення культур. Горизонтальне поширення елементів відбувається між культурами одного статусу, вертикальне – між культурами різного статусу. Каналами культурної дифузії можуть бути міграція, туризм, війни, торгівля, наука, спорт, навчання, специфіку яких необхідно пояснити.

Культурне різноманіття, а в світі налічується близько 4 тисяч культур, породжує об'єктивні причини для суперечностей між представниками цих культур. Зіткнення між суб'єктами культури на ґрунті різних культурних цінностей і норм має назву культурного конфлікту. Для усвідомлення природи, особливостей і наслідків культурних конфліктів потрібно розглянути такі їх види: етнічні, релігійні, лінгвокультурні, генераційні, конфлікти між традиціями і новаціями в культурі, конфлікти в межах спільної культури тощо.

Завдання:

1. Українська співачка Маріанна Шиманович, яка у 2012 р. вперше відвідала США, ділилася враженнями: «На тій самій Алеї зірок, яку ми бачимо по телевізору, розбита плитка, і до того ж кругом крутяться якісь безхатьки! Я пішла до Віті Скуратовського (кліпмейкер і бас-гітарист групи «Друга ріка») і кажу: «Вітя, куди ти мене привіз. Мені не подобається Америка. Я більше сюди не хочу».

Яке поняття міжкультурної комунікації позначає подібні відчуття розчарування, невідповідності очікуваного і реального?

2. Наведіть приклади впливу глобалізації на українську культуру.

3. Американський антрополог Лора Бохеннен переказала зміст «Гамлета» В. Шекспіра туземцям Західної Африки. Їхнє сприйняття сюжету було таким: Клавдій, одружившись на вдові брата, зробив так, як мусить зробити порядна людина. Але йому не варто було чекати місяць після смерті брата, а влаштувати весілля відразу. Повне несприйняття викликав привид батька Гамлета, бо вони не розуміли, як мрець може ходити і говорити? Дії Полонія, який заважав доньці стати коханкою сина вождя, викликали осуд, адже такий шлюб – це честь і багато коштовних подарунків. Гамлет, згідно з мисливською культурою туземців, правильно зробив, коли убив його: почувши шарудіння, окликнув і не почувши відповіді, поцілів у джерело небезпеки.

Назвіть поняття міжкультурної комунікації, яке пояснює розбіжності в наведеному і традиційному для нас сприйнятті твору класика англійської літератури.

4. Кожна людина рано чи пізно потрапляє в конфліктну ситуацію, коли доводиться сваритися з кимось, вислуховувати незаслужені звинувачення тощо. Виходить із неї кожен по-своєму. Ідеальним варіантом виходу із таких обставин, мабуть, є такий, при якому людина не втрачає власну гідність, але й не принижує інших. Чи можливо це в контексті міжкультурного спілкування? Згадайте, чи доводилося вам бути учасником таких конфліктів і як вони були вирішені? Під час обговорення ви можете висловити свої думки щодо того, який шлях виходу із тієї чи іншої ситуації був чи повинен бути найбільш продуктивним.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає відмінність між інкультурацією та акультурацією як різновидами міжкультурної комунікації?
2. Які форми акультурації вам відомі?
3. Що характеризує психологічну та соціокультурну адаптації?
4. Як ви розумієте поняття культурної експансії?
5. Які зв'язки між культурним імперіалізмом та культурним націоналізмом?
6. У чому полягає процес глобалізації?
7. Які досягнення і втрати процесу глобалізації та політики мультикультуралізму в Європі можете назвати?
8. Що відрізняє дифузію культур як форму міжкультурної комунікації? Назвіть канали культурної дифузії.

ТЕМА 5**Масова культура як міжкультурна комунікація****План**

1. Визначення та підходи до аналізу масової культури.
2. Ключові характеристики масової культури.
3. Рівні масової культури.
4. Теорія масової культури як культури «масового суспільства».

Література**Основна:**

1. Бежнар Г. Теорія масової культури : курс лекцій. Київ, 2020. 49 с.
2. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. С. 64–82.

Додаткова:

1. Амеліна С. Масова культура в контексті глобалізаційних тенденцій сучасної епохи. *Вісник Львівського університету*. Серія : філософські науки. 2013. Вип. 16. С. 169–176.
2. Безугла Р. Масова культура: до проблеми визначення поняття. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2010. Вип. 11. С. 25–34.
3. Берегова О. Культура та комунікація: дискурси культуротворення в Україні ХХІ ст. : монографія ; ред. О. Зінченко. Київ : Ін-т культурології акад. мистец. України, 2009. С. 168–175.
4. Бойко А. Масова людина, масова культура і засоби масової інформації як сутнісні ознаки суспільства масового споживання. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. № 62. С. 74–84.
5. Войцехівська О. Масова культура і масова свідомість в контексті сучасних соціокультурних трансформацій. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2009. № 14/15. С. 73–78.
6. Гундорова Т. Слідами Адорно: масова культура й кіч. URL: http://krytyka.kiev.ua/articles/s/13_1-22005.htm
7. Дружинець М. Масова культура: підходи до вивчення та напрямки теоретичного осмислення. *ART-platFORMA*. 2020. № 1. С. 277–292.
8. Зражевська Н. Масова комунікація і культура : лекції. Черкаси, 2006. С. 26–39, 58–68, 76–89.
9. Кушнарьова М. Основні тенденції розвитку масової культури в сучасній Україні в контексті глобалізації. Аналітичний огляд. URL: <https://tur.kosiv.info/tourism-and-culture/104-основні-тенденції-розвитку-масової-культури-в-сучасній-україні-в-контексті-глобалізації-аналітичний-огляд.html>

10. Левченко А. Сучасна масова культура та комунікація в умовах глобалізації. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2004. № 15. С. 68–70.
11. Литовченко І., Іванова Ю. Трансформація масової культури в умовах інформатизації. *Грані*. 2014. № 5. С. 80–85.
12. Онофреш К. Формування масової культури за доби глобалізації. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8101/1/тези%20ЕтаБ%20конференция-23-25%20%281%29.pdf>
13. Савицька С. Масова культура як елемент сучасного виховного простору. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2006. № 3 (18) С. 39–43.
14. Шейко В. та ін. Культурологія : навч. посіб. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/32885-tema-7-masova-kultura-yak-fenomen-globalno-tsvlzsatsynih-protsestv.html>

Методичні рекомендації:

Виходячи із розуміння масової культури як феномену індустріального суспільства, який відображає специфіку соціокультурного життя більшості, необхідно простежити час та передумови появи самого феномену, визначення «масова культура» та різних підходів до її дослідження. У цьому питанні потрібно з'ясувати і проблему розмежування понять «народна культура», «елітарна культура», «масова культура».

До ключових характеристик масової культури слід віднести її чітку орієнтацію на вподобання споживача (вікові, соціальні, національні) і добір відповідних художніх та технічних прийомів, комерційну спрямованість на прибуток, гнучкість у засвоєнні та трансформації артефактів інших культур, стереотипність творення власних артефактів, поширюваність через засоби масової інформації.

Розуміння феномену масової культури має враховувати і три її основні рівні, які на сьогодні виділяє культурологія: кіч-культура, мід-культура, арт-культура. Пояснюючи відмінність між ними, бажано наводити приклади вітчизняних та зарубіжних творів літератури, кіно, театру, музики, газет та журналів як ілюстрацію того чи іншого рівня масової культури. Доречним буде торкнутися питання позитивних та негативних оцінок впливу масової культури на суспільство, зокрема поглинання масовою культурою національних культур.

Критична теорія масової культури постає в контексті філософських рефлексій феномену масового суспільства. Зароджується вона у зв'язку з потужними демографічними змінами, коли кількість європейського населення, яке за попередні 12 століть не перевищувало 180 млн., упродовж ХІХ століття збільшилася до 460 млн. Простежити її розвиток доцільно за концепціями Х. Ортега-і-Гассета, К. Мангейма, Е. Фромма, Х. Арндт, Т. Адорно, М. Горкхаймера, Г. Маркузе та ін.

Завдання:

1. Проведіть порівняльний аналіз народної, елітарної, масової культур. Складіть порівняльну таблицю. У чому головні розбіжності цих форм культури?
2. Складіть перелік ключових слів масової культури, які б давали уявлення про її феномени і тенденції. Це можуть бути науково-технічні, соціокультурні чи побутові поняття, професійні чи субкультурні арготизми, рекламні гасла, інтернет-меми, назви творів мистецтва, які вплинули на сучасну культуру тощо.
3. Наведіть приклади впливу масової культури на міжкультурну комунікацію.

Питання для самоперевірки:

1. Коли і де виникла масова культура?
2. Що стало рушіями розвитку масової культури?
3. Які ознаки масової культури вам відомі?
4. Чим відрізняються кіч-культура, мід-культура та арт-культура?
5. Які приклади вітчизняних та зарубіжних творів літератури, кіно, театру, музики, газет та журналів можете навести як ілюстрацію того чи іншого рівня масової культури?

ТЕМА 6

Стереотипи і забобони в міжкультурній взаємодії

План

1. Поняття і сутність стереотипів. Функції стереотипів.
2. Роль етнічних стереотипів у процесі міжкультурної комунікації.
3. Поняття і сутність забобону. Механізм формування забобонів. Теорія фрустрації і агресії. Типи забобонів та їх корекція.
4. Стереотипи і забобони як засіб впливу на суспільну свідомість.

Література

Основна:

1. Боголюбова Н. Міжкультурна комунікація : підручник. URL: https://stud.com.ua/90283/kulturologiya/mizhkulturna_komunikatsiya
2. Шибаніна О. та ін. Міжкультурна комунікація : опорний конспект лекцій. Миколаїв, 2021. С. 40–43.

Додаткова:

1. Варех Н. Стереотип як засіб формування комунікаційної компетенції в системі мультилінгвальної освіти. *Держава та регіони*. Серія : Соціальні комунікації. 2014. № 4. С. 9–12.
2. Гаркавенко Ю. Гетеростереотипізація української культури в якісних друкованих ЗМІ Великобританії та Франції як ознака перехідності (за матеріалами публікацій на літературну тематику). *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2017. № 4. С. 82–86.
3. Грибок О. Етнічний стереотип як елемент мовної картини світу (на матеріалі німецької мови). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : філологічна. Острог, 2010. Вип. 16. С. 84–89.
4. Грибок О., Застровська С. Стереотипні теми німецькомовного побутового дискурсу. *Актуальні питання іноземної філології*. 2014. № 1. С. 63–68.
5. Кобалє Б. Національні та етнічні стереотипи: концептуалізація понять. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів (14–15 травня 2014 р.)*. Луцьк, 2014. Т. 3. С. 27–30.
6. Кононов І. Регіональні авто- та гетеростереотипи Донбасу і Галичини: їх значення в проектах націєбудівництва в Україні. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. Харків, 2014. Вип. 20. С. 133–142.
7. Ларченко М. Етнічні стереотипи та їх вплив на рівень національної толерантності. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. Київ, 2011. № 4 (12). С. 55–61.

8. Малюга Н. Етнічні стереотипи та упередження в українському художньому дискурсі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2010. Вип. 4. С. 131–140.
9. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. С. 44–54.
10. Пелін О. Визначальні риси гетеростереотипів національних меншин Закарпаття. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвузів. зб. наук. праць*. Запоріжжя, 2014. Вип. 64. С. 6–13.
11. Федотова Т. Особливості авто- та гетеростереотипів українців Волинського регіону. *Актуальні проблеми соціалізації особистості : матеріали I наук.-практ. семінару (14 травня 2014 р.)*. Луцьк, 2014. С. 130–135.
12. Шапаренко Ю. Семантична диференціація авто- та гетеростереотипів у етнічній самосвідомості лемківського народу. *Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр.* Київ, 2017. Вип. 1. С. 75–80.

Методичні рекомендації:

При підготовці до практичного заняття студенти можуть скористатися матеріалами лекції «Проблеми міжкультурної комунікації», наведеної в цьому посібнику на с. 19–23. При цьому, робота на занятті передбачає звертання до конкретних прикладів етнічної стереотипізації, що виявляються у фразеологізмах, прислів'ях та приказках, анекдотах, творах мистецтва, художніх текстах. Особлива увага приділятиметься механізмам формування стереотипів, зокрема негативних етнічних стереотипів, що виступають перешкодою міжкультурної комунікації.

Важливо наголосити, що відмінність забобону від стереотипу полягає виключно в приписуванні негативних якостей тим чи іншим етнічним групам на підставі нерівності в соціальних, економічних і культурних умовах життя представників домінуючої етнічної групи. Метою продукування забобонів є пошук джерел психічного задоволення від почуття уявної переваги. Слід звернутися до пояснення психологічного механізму виникнення забобонів, зокрема теорії фрустрації та агресії. Її суть полягає в тому, стан напруження в людській психіці – фрустрація – потребує розрядки, об'єктом якої може стати будь-яка людина. Якщо ж причиною труднощів і негараздів бачаться представники певної етнічної групи, роздратування спрямовується проти цієї групи. Обговорення потребуватиме і проблема коригування забобонів, зокрема, роль медіа у цьому процесі.

На окрему увагу заслуговує питання поширення стереотипів і забобонів з прагматичною метою комунікатора як засобу впливу на суспільну свідомість. Це висуває вимоги до сучасної людини, яка повинна формувати власну думку щодо поширюваної інформації, мати стійкі ціннісні орієнтації, критичне мислення, опірність до пропаганди тощо.

Завдання:

1. Кожен студент отримує аркуш із різними добірками прикметників. За ними він намагається здогадатися, характеристики представників якої нації відповідають ці прикметники. На виконання завдання дається 10 хв., по закінченню яких студенти мають обґрунтувати свої відповіді (виконується в аудиторії).
2. Усі студенти отримують однаковий перелік прикметників і намагаються вгадати, характеристики представників якої нації вони відповідають. Переможцем стає той, хто швидше і повніше обґрунтує свою відповідь (виконується в аудиторії).
3. Представники різних культур люблять жартувати одне над іншим. Найчастіше об'єктом таких жартів стають найближчі сусіди: в українців – росіянин, молдаванин, у французів – бельгієць, у англійців – шотландець та ірландець. Більшість анекдотів про представників інших національностей засновані на стереотипах. Прочитайте запропоновані анекдоти і скажіть, які стереотипи лежать у їх основі:
 - 1) An Englishman, an Irishman and a Scotsman went into a bar. The Englishman stood a round of drinks, the Irishman stood a round of drinks and the Scotsman stood around;
 - 2) Роздратований капітан футбольної команди говорить судді: «Що буде, коли я назву тебе сліпим цапом, який не може прийняти правильного рішення, щоб зберегти своє життя?». Суддя відповідає: «Ти отримаєш червону картку». Капітан: «А якщо я не скажу цього, а лише подумаю?». – «Це різні речі. Якщо ти лише подумаєш і нічого не скажеш, то я нічого не зможу зробити». – «Тоді краще залишити все, як є. Чи не так?».

Питання для самоперевірки:

1. Як ви розумієте поняття стереотипу?
2. Які види стереотипів вам відомі?
3. Чи можуть стереотипи бути корисними? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Дайте визначення етнічного стереотипу. Як виникають етнічні стереотипи? Наведіть приклади етнічних стереотипів.
5. Чим забобон відрізняється від стереотипу? Наведіть приклади забобонів.
6. У чому полягає теорія фрустрації?
7. Які джерела поширення стереотипів вам відомі?

ТЕМА 7

Літературознавча імагологія: історія, предмет, стратегії

План

1. Історія формування імагології як міждисциплінарного вчення.
2. Статус літературознавчої імагології в сучасній гуманітаристиці.
3. Термінологічний дискурс літературознавчої імагології.
4. Посередницькі жанри як джерело етнокультурних образів.
5. Портрети національних світів в українській літературі й мистецтві.
6. Україна й українці: автообраз і гетерообраз крізь призму художньої літератури й мистецтва.

Література

Основна:

1. Барабаш Ю. Чуже – Інакше – Своє. Етнокультурне пограниччя: концептуальний, типологічний і ситуативний аспекти. Київ : Темпора, 2020. 216 с.
2. Ференц Н. Сучасні методологічні засади літературознавства : навч.-метод. посібник. Ужгород : Гражда, 2021. С. 41–46.

Додаткова:

1. Алієва З. Архетипні риси ментальності в імагологічних літературознавчих студіях. *Філологічні науки* : зб. наук. пр. Полтава, 2012. Вип. 12. С. 52–60.
2. Алієва З. Образ «Я» / «Інший» як проблема імагології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія : Філологічні науки. Луцьк, 2013. № 13. С. 3–6.
3. Андрусів С. Україна і українці з перспективи польського кресового дискурсу. *Волинь філологічна: текст і контекст* : зб. наук. пр. Луцьк, 2011. Вип. 12 : Імагологічні виміри національної літератури. С. 5–14.
4. Будний В. Розгадка часів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної імагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
5. Вертій О. Вивчення українсько-грузинських літературно-театральних взаємозв'язків від найдавніших часів до початку ХХ ст. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 12. С. 2–7.
6. Зарубіжні письменники і Україна : бібліограф. покажч. ; уклад. І. Грицишин. Тернопіль, 2015. 163 с.
7. Кіор Н. Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі. *Питання літературознавства* : наук. зб. Чернівці, 2010. Вип. 79. С. 290–299.
8. Косарева Г. Опозиція образів «свій / чужий (інший)» у сучасній українській і польській прозі (на матеріалі романів Юрія Винничука «Танго смерті» та Стефана Хвіна «Ганеман»). *Сучасні літературознавчі студії* : зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 12. С. 303–313.

9. Кралюк П. Парадокси українсько-польських культурних стосунків: образи князів Вишневецьких у польській та українській літературах. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. Вип. 21. С. 468–474.
10. Левицька Т. Репрезентація іміджу «чужого» в світовій літературі: історична ретроспектива. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 34. С. 358–363.
11. Марценішко В. Історичні твори як джерело формування етнічних стереотипів (Старицький – Сенкевич). *Вісник Черкаського університету. Філологічні науки*. Черкаси, 2013. № 5. С. 45–51.
12. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.
13. Шутова М. Методологічні установки у вивченні етностереотипів та методика їх комплексної реконструкції. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Філологія. Том 18. № 1. Київ, 2015. С. 173–182.
14. Юзва М. Китайська тематика в українській літературі. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Серія: Східні мови та літератури. 2006. № 11. С. 53–59.

Методичні рекомендації:

Мета практичного заняття полягає в тому, щоб сформувати теоретичні знання про історію імагології як сучасної інтердисциплінарної галузі дослідження, з'ясувати роль і значення літературної імагології в контексті сучасних гуманітарних наук і літературознавства зокрема.

Відповідаючи на питання про термінологічну базу імагологічного аналізу, студенти повинні вільно оперувати такими поняттями, як літературна імагологія (етноімагологія), імаготема, імагема, літературний етнообраз, літературний автообраз, етнічний автостереотип, літературний гетерообраз, гетеростереотип, ксенонім, національна психологія, національна самосвідомість, свій–чужий–інший, стереотип, національний характер, образ, імідж тощо. Це сприятиме формуванню практичних навичок імагологічного аналізу художніх текстів.

Важливим є окреслення жанрової системи творів, що формують етнокультурні образи: подорожні твори, історичний, пригодницький роман, воєнний / антивоєнний роман, публіцистична есеїстика, кулінарна есеїстика тощо.

Аналіз національних картин світу, автообразу й гетерообразу в українському письменстві слід проводити у їх зв'язку з іншими видами мистецтва (кіно, мультиплікація, музика тощо) та іншими сферами знань (економіка, політологія, історія, географія, соціологія).

Варто взяти до уваги, що образ чужоземця (іншої країни) може формуватися в окремому творі конкретного автора, у творчості письменника, в національній художній літературі певного періоду або національній літературі в цілому, а також – у світовій художній літературі. Уявлення одного народу про інший можуть бути постійними і зберігатися незмінними тривалий час або історично нестабільними, залежними від зміни характеру міжетнічних відносин.

Завдання:

Створити біобібліографічний покажчик «Відображення інонаціональних світів у художній літературі». До уваги слід брати твори українського та зарубіжного письменства.

Структура:

1. Коротка біографічна довідка про письменника.
2. Бібліографічний опис твору / творів автора, де представлено інонаціональні світи.
3. Коротка анотація до твору.

Зразок виконання:

Ірена Забитко – американська письменниця українського походження. Виросла в українському передмісті Чикаго – Українському Селі, закінчила тут школу Св. о. Миколая. Вчилася у Вермонтському коледжі університету Норвіч (Монпельє), де здобула дипломи бакалавра (1983) та магістра (1991). Працювала журналісткою, викладачкою літератури, англійської мови у Вермонті, Флориді. Викладала англійську мову в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, Дрогобицькому педінституті. Живе і працює в штаті Флорида. Твори пише англійською.

Zabytko I. The Sky Unwashed. Chapel Hill : Algonquin Books, 2000. 280 p.

Дія книги розгортається після Чорнобильської катастрофи та розповідає про Марусю Петренко та її сім'ю, яка живе поблизу ЧАЕС. Після аварії реактора № 4 усіх, хто перебував поблизу, евакуювали. Але Маруся всупереч наказу влади, повертається додому. Незабаром до неї приєднується ще кілька жінок із села. Вони почуваються занадто старими, щоб починати все спочатку десь. Тому, незважаючи на небезпеки, ці вперті жінки похилого віку роблять усе можливе, щоб відновити своє життя та зруйновану громаду.

Питання для самоперевірки:

1. Галуззю якої літературознавчої науки виступає імагологія?
2. Що вивчає літературознавча імагологія?
3. Яке соціально-психологічне поняття, що з найдавніших часів виконує диференціюючу й інтегруючу функції, лежить в основі термінологічної системи літературознавчої імагології?
4. Назвіть посередницькі жанри, які є джерелом етнокультурних образів.

ТЕМА 8 «Знайомтесь – Україна»

План

1. Національна ідентичність, національний характер, національний менталітет жителів країни.
2. Національні традиції. Свята та обряди. Символіка і міфологія обрядів.
3. Фольклор як форма існування духовної культури.
4. Побут: від давнини до сучасності (національний костюм, ремесла, кухня тощо).
5. Національна культура як частина світової культури: загальне і особливе.

Література

Основна:

1. Шибаніна О. та ін. Міжкультурна комунікація : опорний конспект лекцій. Миколаїв, 2021. С. 10–14.
2. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. С. 98–119.

Додаткова:

1. Антофійчук В. Культурологія : короткий термін. словник. Чернівці : Рута, 2002. 151 с.
2. Балущок В. Чи є українці «мирними гречкосіями»? *Наука і суспільство*. 1998. №5/6. С. 10–15.
3. Боровський М. Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців. *Хроніка-2000*. 2000. Вип.37/38. С. 44–52.
4. Грабовська І. Сучасні українці у дзеркалі чужих та власних стереотипів. *Сучасність*. 2004. №9. С. 138–147.
5. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. Львів : Ліга-прес, 2005. 819 с.
6. Євтух В. Етносоціологія : довідник. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 205 с.
7. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
9. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. С. 278–560 с.
10. Українська етнологія : навчальний посібник ; за ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, 2007. 400 с.
11. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ : Знання, 2006. С. 183–302 с.

Методичні рекомендації:

Проведення практичного заняття передбачає підготовку студентами усних повідомлень із мультимедійними презентаціями чи іншими формами візуалізації інформації. План підготовки повідомлення є орієнтовним і може частково змінюватися студентом залежно від специфіки зібраної інформації.

Повідомлення про країну повинно містити цілісну інформацію, логічно, структурно та стилістично узгоджену. Виклад думок має бути чітким та послідовним. Виступ має засвідчувати засвоєння студентом теоретичних аспектів дисципліни, основ процесу формування національних культур, усвідомлення естетичних особливостей того чи іншого явища культури, осмислення відмінностей між подібними явищами різних культур, виявлення продовження і розвитку традицій на різних історичних етапах.

Структурно повідомлення повинно містити такі частини: вступ (формулюється проблема, робиться короткий огляд її наукової розробки, визначаються основні завдання, які будуть досягнуті), основна частина (повинна містити цитати з опрацьованих джерел або переказ їх фрагментів із посиланнями на авторів) та висновки.

Додатково оцінюється самостійність, оригінальність дослідження, якість і доречність ілюстративного матеріалу тощо.

Завдання:

1. Доберіть 15–20 слів-концептів української культури, що не перекладаються.
2. Доберіть 10 прислів'їв і приказок, що виражають український національний характер.
3. Доберіть низку прецедентних текстів для характеристики української національної культури.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке ідентичність? Який зв'язок між поняттями ідентичності та ідентифікації?
2. Як ви розумієте поняття національної ідентичності?
3. Чи залежить процес формування ідентичності від характеру культури, до якої належить людина?
4. Як процес глобалізації позначається на проблемі ідентичності?
5. Чи залежить національна ідентичність від громадянства?
6. Що таке національний характер? Які умови впливають на тип національного характеру?
7. Назвіть основні ознаки ментальності українського народу.

ТЕМА 9–10**«Знайомтесь – Польща»**

(Чехія, Італія, Німеччина, Японія ... чи будь-яка інша країна світу
за вибором студента)

План

1. Національна ідентичність, національний характер, національний менталітет жителів країни.
2. Національні традиції. Свята та обряди. Символіка і міфологія обрядів.
3. Фольклор як форма існування духовної культури.
4. Побут: від давнини до сучасності (національний костюм, ремесла, кухня тощо).
5. Національна культура як частина світової культури: загальне і особливе.

Література**Основна:**

1. Боголюбова Н. Міжкультурна комунікація : підручник. URL: https://stud.com.ua/90283/kulturologiya/mizhkulturna_komunikatsiya
2. Шибаніна О. та ін. Міжкультурна комунікація : опорний конспект лекцій. Миколаїв, 2021. С. 10–20.

Додаткова:

1. Антофійчук В. Культурологія : короткий термін. словник. Чернівці : Рута, 2002. 151 с.
2. Вишневська О., Парфіненко А., Сідоров В. Туристичне країнознавство : підручник. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 594 с.
3. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія : навч. посібник. Київ : Нічлава, 2006. 336 с.
4. Дахно І. Країни світу : енцикл. довідник. Київ : Мапа, 2004. 606 с.
5. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. Львів : Ліга-прес, 2005. 819 с.
6. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. 508 с.
7. Левчук Л., Грищенко В., Єфименко В. Історія світової культури : навч. посібник для студ. гуманіт. спецвузів. Київ : Либідь, 2000. 368 с.
8. Мальська М. та ін. Країнознавство: теорія та практика : підручник / М. Мальська, Н. Антонюк, Ю. Занько, Н. Ганич. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 528 с.
9. Масляк П. Країнознавство : підручник. Київ : Знання, 2008. 292 с.
10. Масляк П., Дахно І. Економічна і соціальна географія світу. Київ : Вежа, 2004. 279 с.
11. Стафійчук В., Малиновська О. Туристичне країнознавство: туристичні ресурси світу. Європа, Азія, Австралія та Океанія : навч. посібник. Київ : Альтерпрес, 2009. 427 с.

12. Тиводар М. Етнологія : навч. посібник. Львів : Світ, 2004. 624 с.
13. Хоптяр Ю. Етнологія : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2010. 160 с.
14. Юрківський В. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 2001. 366 с.

Методичні рекомендації:

Проведення практичного заняття передбачає підготовку студентами усних повідомлень із мультимедійними презентаціями чи іншими формами візуалізації інформації. План підготовки повідомлення є орієнтовним і може частково змінюватися студентом залежно від специфіки зібраної інформації.

Повідомлення про ту чи іншу країну, обрану студентом, повинно містити цілісну інформацію, логічно, структурно та стилістично узгоджену. Виклад думок має бути чітким та послідовним. Виступ має засвідчувати засвоєння студентом теоретичних аспектів дисципліни, основ процесу формування національних культур, усвідомлення естетичних особливостей того чи іншого явища культури, осмислення відмінностей між подібними явищами різних культур, виявлення продовження і розвитку традицій на різних історичних етапах.

Структурно повідомлення повинно містити такі частини: вступ (формулюється проблема, робиться короткий огляд її наукової розробки, визначаються основні завдання, які будуть досягнуті), основна частина (повинна містити цитати з опрацьованих джерел або переказ їх фрагментів із посиланнями на авторів) та висновки.

Додатково оцінюється самостійність, оригінальність дослідження, якість і доречність ілюстративного матеріалу тощо.

Завдання:

1. Доберіть 10–15 слів-концептів обраної вами культури, що не перекладаються.
2. Доберіть 10 прислів'їв і приказок, що виражають національний характер представника обраної вами культури (як з українського, так й інокультурного фонду паремій).

Питання для самоперевірки:

1. Чи знайомі ви були раніше з культурою обраної країни?
2. Чи змінилися ваші уявлення про цю країну? Якщо змінилися, що стало причиною для цього?
3. Чи існували у вас стереотипи, упередження щодо представників цієї культури? Якщо існували, то чи змінилося ваше ставлення?
4. Що нового ви дізналися про цю культуру? Що найбільше вразило?
5. Які особливості цієї культури варто враховувати для результативної міжкультурної комунікації?

РОЗДІЛ III

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Розробіть сценарій комп'ютерної гри, що відображала б проблеми міжкультурної комунікації.

2. Прочитайте уривок з книги Лесі Олендій «Італія під мікроскопом»: «Ілона з усмішкою згадує свій перший рік побутування в Італії, коли слова «innamorati» ще не знала.

«Hei, cara, oggi abbiamo degli innamorati. Sei festeggi?»* – запитав її в День закоханих кузен Граціано, якого зустріла на закупах у супермаркеті.

«No. Non festeggiamo il giorno degli innamorati. Festeggiamo giorno di San Valentino»**, – відповіла впевнено, вважаючи, що слово «innamorati» має стосунок до мертвих, а рідних і знайомих покійних на її Батьківщині поминають у Пасхальні вихідні або ж у Провідну неділю, і як усі католики, 1 листопада. Якщо ж італійці своїх померлих згадують ще й 14 лютого, то її наразі це не стосується».

*"Гей, сьогодні День закоханих, дорога. Ти святкуєш?" (італ.).

**"Ні, не святкуємо День закоханих. Святкуємо День святого Валентина" (італ.).

Чим зумовлена ця помилка розуміння з точки зору практики перекладу? Як називаються такі лексичні одиниці? Наведіть приклади подібних труднощів перекладу.

3. «... Існує дві Куби: Куба для туристів, Куба вільна і Куба для кубинців – зовсім інша Куба. Навіть дві валюти існує там. Для туристів продають валюту куки. Кук – трохи дорожче долара і трохи дешевше євро. Куки – це все дороге. Куки – це таксі, готелі, ресторани, ром, дискотеки, оренда машин і дорогі супермаркети. Куки – для розкішного життя.

Супермаркети там чимось схожі на наші. Вони бідніші, звичайно, але там є навіть французький сир. На всю Гавану є тільки два таких супермаркети. Вони або для туристів, або для дуже багатих місцевих жителів. Якщо ж ти кубинець, то тобі потрібні песо. Песо – це їжа за картками, це проїзд у маршрутках і, взагалі, бідне життя. Кубинець, який працює на державній службі, отримує 20 доларів на місяць. А турист за один долар купує баночку фанти, тому йде жорстоке розмежування між туристом і місцевим жителем».

Наведені слова належать ведучому телепередачі «Світ навиворіт» Дмитру Комарову і характеризують реалії життя Куби. Який термін міжкультурної комунікації позначає таку форму дискримінації населення? За якими іншими ознаками можуть здійснюватися подібні дискримінаційні заходи? Наведіть приклади відомих вам з історії чи сьогодення утисків певної частини суспільства за цими ознаками.

4. **Тест комунікативної толерантності В. Бойко.** Студенти письмово дають відповіді на питання тестів, оцінюючи ступінь згоди від 0 до 3 балів (0 – зовсім невірно, 1 – частіше не вірно, 2 – частіше вірно, 3 – завжди вірно). Далі підраховується сума балів, отриманих по кожному з блоків (максимальна кількість балів – 15), і за всіма дев'ятьма блоками разом (максимальна кількість балів – 135). Подальша інтерпретація проводиться в аудиторії.

I. Наскільки ви здатні приймати чи не приймати індивідуальні особливості інших людей?

- 1) Повільні люди зазвичай діють мені на нерви.
- 2) Мене дратують метушливі, непосидючі люди.
- 3) Галасливі дитячі ігри переносу важко.
- 4) Оригінальні, нестандартні особистості частіше за все діють на мене негативно.
- 5) Бездоганна людина насторожує.

II. Чи немає у вас тенденції оцінювати людей, виходячи з власного «Я» як еталону?

- 6) Мене зазвичай виводить із рівноваги некмітливий співрозмовник.
- 7) Мене дратують любителі поговорити.
- 8) Мене б обтяжувала розмова з байдужим для мене попутником, який виявив ініціативу спілкуватися.
- 9) Мене б обтяжувала розмова з випадковим попутником, який поступається мені за знаннями.
- 10) Мене б обтяжувала розмова з людиною іншого інтелектуального рівня.

III. На скільки категоричні і консервативні ваші оцінки оточення?

- 11) Мені не симпатичні молоді люди (зачіски, мода).
- 12) Деякі люди справляють негативне враження своїм безкультур'ям.
- 13) Представники деяких національностей неприємні мені.
- 14) Є тип чоловіків (жінок), який я не виношу.
- 15) Терпіти не можу одногрупників із низьким інтелектуальним рівнем, людей із низьким професійним рівнем.

IV. Якою мірою ви вмієте приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними людьми?

- 16) Вважаю, що на грубість треба відповідати тим же.
- 17) Важко приховати, якщо людина чимось неприємна.
- 18) Дратують ті, хто в суперечці стоїть на своєму.
- 19) Неприємні самовпевнені люди.

20) Важко втриматися від зауваження на адресу людини, яка штовхається в транспорті, в черзі.

V. Чи є у вас прагнення переробити, перевиховати партнера по спілкуванню «під себе»?

21) Маю звичку повчати оточення.

22) Невиховані люди обурюють мене.

23) Я часто ловлю себе на тому, що намагаюся виховувати кого-небудь.

24) За звичкою постійно роблю кому-небудь зауваження.

25) Люблю командувати близькими.

VI. Чи є у вас схильність перевиховувати інших до свого характеру, звичок?

26) Мене дратують люди похилого віку в годину пік у магазинах і транспорті.

27) Мене дратує проживання в номері готелю з незнайомою людиною.

28) Мене дратує незгода інших з моєю правильною позицією.

29) Мене дратує, коли мені заперечують.

30) Мене дратує, коли інші роблять не так, як мені хочеться.

VII. Чи вмієте прощати іншому його помилки, незручності, ненавмисно заподіяні вам неприємності?

31) Завжди сподіваюся, що кривдник отримає по заслугах.

32) Мені часто дорікають за буркотливість.

33) Довго пам'ятаю образи, яких мені завдали ті, кого я ціную і поважаю.

34) Не можна пробачати людям нетактовні жарти.

35) Якщо друг навмисно зачепить моє самолюбство, я на нього ображуся.

VIII. Якою мірою ви терпимі до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинився інший (хвороба, втома, відсутність настрою)?

36) Я засуджую людей, що плачуться в чужу жилетку.

37) Я не схвалюю людей, які при нагоді розповідають про свої хвороби.

38) Йду від розмови, якщо хтось скаржиться на стосунки в сім'ї.

39) Без особливої уваги вислуховую сповіді друзів.

40) Іноді подобається позлити кого-небудь із рідних.

IX. Як ви пристосовуєтесь до інших учасників спілкування – їх характерів, звичок або прагнень?

41) Мені важко, як правило, йти на поступки іншим.

42) Важко ладити з людьми, у яких поганий характер.

43) Насилу пристосовуюся до нових знайомих, одногрупників.

44) Не підтримую відносин із дивними людьми.

45) Найчастіше з принципу наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер правий.

РОЗДІЛ IV

ФОРМИ ТА ЗМІСТ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Підсумковий контроль із курсу «Міжкультурна комунікація» оцінюється в 40 балів і передбачає виконання тестових завдань, наукової індивідуально-дослідної роботи й імагологічний аналіз обраного студентом твору.

Тестові завдання спрямовані на перевірку засвоєння студентом основних понять і термінів сучасної міжкультурної комунікації, особливостей взаємодії різних культур, способів і засобів подолання міжкультурних комунікативних бар'єрів, принципів і системи побудови національного культурного світу, сутності мультикультуралізму, основних тенденцій формування мультикультурного художнього простору новітньої літератури, культурної ідентичності постколоніальної літератури, творчості письменників-мігрантів, характеристики кроскультурної літератури, сутності категорій літературної імагології, перспектив і можливостей мультикультурного художнього полілогу. Максимальна оцінка – 10 балів.

Наукова індивідуально-дослідна робота виконується у формі реферату й передбачає стислий виклад змісту кількох наукових праць, які стосуються певної проблеми. Реферат повинен містити цілісну інформацію, логічно, структурно та стилістично узгоджену. Виклад думок має бути чітким та послідовним. Реферат складається з трьох частин: вступ (формулюється проблема, робиться короткий огляд її наукової розробки, визначаються основні завдання, які будуть досягнуті в рефераті), основна частина та список використаних джерел. Основна частина реферату повинна містити цитати з опрацьованих джерел або переказ їх фрагментів із посиланнями в тексті. Додатково оцінюється самостійність, оригінальність дослідження, наявність ілюстративного матеріалу, оформлення тощо. Обсяг реферату становить до 10 сторінок і технічно оформляється згідно вимог до студентської наукової роботи (максимальна оцінка – 10 балів).

Імагологічний аналіз обраного студентом твору повинен продемонструвати засвоєння термінологічного дискурсу літературної імагології, вміння виявляти культурно-історичні й художні тенденції у зображенні категорій «свій», «чужий», «інший» в аналізованому творі, окреслювати імагологічне сприйняття письменників залежно від їхньої авторської точки зору, визначати місце творів різних жанрів у діалозі культур тощо. Робота має містити цитати з художнього тексту й використаних наукових джерел, мати самостійний характер, відповідати вимогам до оформлення студентського наукового дослідження. Обсяг роботи – до 5 сторінок. Максимальна оцінка – 20 балів.

1. ТЕСТОВІ ЗАПИТАННЯ

1. Термін «міжкультурна комунікація» був уведений:

- а) З. Фройдом;
- б) Е. Холлом;
- в) Л. Виготським;
- г) А. Адлером;

2. Цілі комунікації:

- а) приховування інформації, її кодування;
- б) обмін досвідом у процесі прийняття рішень;
- в) обмін і передача інформації, обмін емоціями, обмін досвідом;
- г) засіб, за допомогою якого повідомлення передається від джерела до одержувача.

3. Міжкультурна комунікація – це:

- а) сукупність різноманітних форм відносин при проведенні культурних заходів;
- б) сукупність методів і способів ведення бізнесу і впливу на партнерів з метою отримання прибутку;
- в) ставлення людей до подій і фактів соціальної дійсності і їх оцінка;
- г) сукупність різноманітних форм відносин і спілкування між індивідами й групами, що належать до різних культур.

4. Для здійснення процесу комунікації необхідна участь:

- а) принаймні, двох сторін;
- б) хоча б однієї сторони;
- в) більше, ніж двох сторін;
- г) немає правильної відповіді.

5. На основі яких наук сформувалася дисципліна «Міжкультурна комунікація»?

- а) політологія, економіка, історія, фізика;
- б) політологія, комунікативістика, математика, фізика, лінгвістика;
- в) культурологія, економіка, фізика, математика;
- г) комунікативістика, культурологія, соціальна психологія, лінгвістика.

6. Невербальні засоби спілкування:

- а) накази, розпорядження, службові записки;
- б) жести, міміка, рухи тіла, одяг, погляди, манера триматися;
- в) листування в мережі Інтернет;
- г) все перераховане вище.

7. Загальні уявлення, які поділяються більшістю суспільства, про те, що є бажаним, правильним і корисним – це:

- а) цінності;
- б) традиції;
- в) звичаї;
- г) ритуали.

8. Соціокультурна ідентичність – це:

- а) усвідомлення людиною своєї приналежності до певної соціальної спільноти як носія певної культури;
- б) формування естетичних понять, оцінок, суджень, ідеалів, потреб;
- в) це риси, властиві всім без винятку культурам;
- г) форма існування суспільства, що складається з різних взаємопов'язаних етнічних спільнот.

9. Елементи соціокультурної спадщини, що передаються з покоління в покоління й зберігаються в певному суспільстві протягом тривалого часу, – це:

- а) цінності;
- б) традиції;
- в) звичаї;
- г) ритуали.

10. До одного з безлічі визначень культури можна віднести вираз:

- а) розвиток талантів і обдарувань у індивіда;
- б) форма існування суспільства, що складається з різних взаємопов'язаних етнічних спільнот;
- в) метод впливу на людей при здійсненні конкретного виду діяльності;
- г) динамічна система знань, цінностей, вироблених людьми.

11. Практично все, що оточує людину, що складає її середовище проживання і спілкування можна назвати:

- а) комунікативним середовищем;
- б) правовим полем;
- в) соціально-психологічним середовищем;
- г) економічним середовищем.

12. Одна з наук, що займається невербальною комунікацією, яка позначає поведінку в просторі, значення дистанції між співрозмовниками – це:

- а) кінесика;
- б) хронеміка;
- в) такесика;
- г) проксеміка.

13. Психічний склад етносу характеризують такі елементи:

- а) пасивність, активність, первинність, вторинність;
- б) характер, темперамент, звичаї і традиції, етнічна свідомість;
- в) адаптація, інтеграція, безпека;
- г) полікультурність, артефакти, умовності.

14. Виберіть вірні типи реакцій на іншу культуру:

- а) заперечення культурних значень, захист власної переваги, мінімізація культурних відмінностей, адаптація до нової культури, інтеграція;
- б) інтеграція, адаптація, політичний вплив;
- в) усі відповіді вірні;
- г) немає правильної відповіді.

15. Етнокультурне спілкування – це:

- а) поділ соціокультурних систем і об'єктів, їх групування за допомогою узагальненої ідеальної моделі або типу;
- б) результат взаємного впливу взаємодіючих культур, при якому представники однієї культури приймають цінності, норми, звичаї і традиції іншої культури;
- в) сукупність специфічних духовних і фізичних якостей, норм поведінки, типів спілкування і діяльності, типових для представників однієї нації;
- г) спосіб соціальної взаємодії народів із метою трансляції соціокультурного досвіду та організації спільної діяльності.

16. Одна з наук, яка займається невербальною комунікацією, що вивчає роль дотиків при спілкуванні, – це:

- а) кінесика;
- б) хронеміка;
- в) такесика;
- г) проксеміка.

17. Виберіть правильне значення слова «аккультурація»:

- а) поділ соціокультурних систем і об'єктів, їх групування за допомогою узагальненої ідеальної моделі або типу;
- б) результат взаємного впливу культур, при якому представники однієї культури приймають цінності, норми, звичаї і традиції іншої культури;
- в) сукупність специфічних духовних і фізичних якостей, норм поведінки, типів спілкування і діяльності, типових для представників однієї нації;
- г) спосіб соціальної взаємодії народів із метою трансляції соціокультурного досвіду та організації спільної діяльності.

18. Країни з переважанням чоловічої культури характеризуються прихильністю суспільства до таких цінностей, як:

- а) рекорди, досягнення, героїзм, наполегливість у досягненні мети, матеріальний успіх;
- б) вибудовування рівних відносин, схильність до компромісів, скромність, турбота про ближнього, затишок, якість життя;
- в) усі відповіді правильні;
- г) немає правильної відповіді.

19. До матеріальних проявів культури належать:

- а) міфи, легенди, саги, казки;
- б) звичаї, норми, цінності;
- в) календарна обрядовість;
- г) штучно створений людиною предметний світ, артефакти.

20. Галузь науки, яка вивчає образи інших народів і країн:

- а) імаготема;
- б) етноімагологія літературна;
- в) імагема;
- г) імагологія.

2. ТЕМАТИКА НАУКОВОЇ-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

1. Переклад художнього твору як засобу міжкультурної комунікації.
2. Поняття «адекватного перекладу» художнього твору.
3. Полісенсорна природа невербальної комунікації.
4. Міжкультурні аспекти сприйняття невербальної інформації.
5. Образ України в міжнародних ЗМІ.
6. Діловий етикет країн світу.
7. Явище культурного шоку: симптоми і шляхи подолання.
8. Інтернет як засіб міжкультурного спілкування.
9. Чи існує ксенофобія в Україні?
10. Регіони України з давніми традиціями міжкультурного співіснування.
11. Формування нових діаспор в Україні: досвід к. ХХ – поч. ХХІ ст.
12. Роль міжкультурної комунікації при вивченні української мови як іноземної.
13. Комплімент в контексті міжкультурної комунікації.
14. «Неправдиві друзі перекладачів» як проблема перекладознавчої практики.
15. Розбіжності національних етикетних норм.
16. Національно-специфічні прояви невербальної комунікації.
17. Прислів'я і приказки як джерело етнічних стереотипів.
18. Співвідношення культури й цивілізації на різних етапах розвитку людства.
19. Середній навчальний заклад як школа діалогу культур.
20. Стереотипні уявлення про українців у світі.
21. Імагологічні уявлення українців: досвід письменства.
22. Особливості україно-російської комунікації.

23. Особливості україно-польської комунікації.
24. Міжкультурні конфлікти на прикладі читання зарубіжної літератури.
25. Міжкультурні конфлікти на прикладі знайомства з зарубіжним кіно.
26. Міжкультурні конфлікти на прикладі спілкування в мережі Інтернет.
27. Гендерна специфіка невербального спілкування.
28. Гендерні стереотипи в анекдотах.
29. Етнічні стереотипи в анекдотах
30. Прецедентні феномени культури.
31. Феномен внутрішньої культурної еміграції.
32. Масова культура в міжкультурній комунікації.
33. Туризм як форма освоєння чужої культури.
34. Кроскультурна література в Україні.
35. Художній білінгвізм в світі й Україні.
36. Імагологічні виміри комп'ютерних ігор.
37. Імагологічний контекст сучасної популярної пісні.
38. Відображення авто- і гетеростереотипів в українському кіно.
39. Образ України в щоденниках, мандрівних записках, мемуарах, спогадах.
40. «Імагологічні» жанри літератури: історія й сучасність.

3. СХЕМА ІМАГОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Імагологічний аналіз обраного студентом твору повинен продемонструвати засвоєння термінологічного дискурсу літературної імагології, вміння виявляти культурно-історичні й художні тенденції у зображенні категорій «свій», «чужий», «інший» в аналізованому творі, окреслювати імагологічне сприйняття письменників залежно від їхньої авторської точки зору, визначати місце творів різних жанрів у діалозі культур тощо.

Здійснюючи імагологічний аналіз художнього тексту, студенти повинні розрізняти поняття *стереотип* – *імідж* – *образ*. Так, стереотип є первинною імагологічною формою, яка в певних історичних умовах зберігає та передає усталену інформацію про «іншого», дозволяє економити мисленнєві зусилля й допомагає у спрощеній формі опанувати інформацію про світ. Стереотип висловлює такі уявлення про «іншого», які належить народові в цілому.

Імідж, подібно до стереотипу, формує поверхове, спрощене уявлення про «іншого», але є явищем більш наближеним до нас у часі. Головним завданням іміджу є конструювання певного уявлення про «іншого» з метою ідеологічної пропаганди, геополітичної боротьби на міжнародній арені. Імідж справляє сильний вплив на масову свідомість і може послужити закріпленню в суспільній свідомості певних забобонів і стереотипів про «іншого», що часто не має нічого спільного з реальністю або є правдою лише для певної групи людей певного історичного періоду.

Говорячи про образ, слід зупинитися не на імагологічній характеристиці країни в цілому (наприклад, образ Польщі, Японії, Китаю, Франції тощо), а на образі людини, створеному мистецтвом. Увагу слід звернути на те, чи письменник малює образ «іншого» як «іншого» / «чужого» чи як «іншого» / «іншого», чи мають місце у творі оціночні судження про іншу культуру, чи постулюється думку про те, як важливо усвідомлювати відмінності між культурами світу, поважати право «іншого» бути таким.

Орієнтовна схема імагологічного аналізу твору може бути такою:

- Життєвий шлях та творчі здобутки автора аналізованого твору.
- Цілісний аналіз художнього твору.
- Основні історичні, суспільні, культурні події, що сформували сприйняття світом зображеної в творі країни.
- Аналіз власних стереотипних уявлень про представлену у творі національну культуру.
- Візія країн і народів в аналізованому творі:
 - *об'єктивна обумовленість* – показані у творі історичні, політичні, соціальні причини;
 - *суб'єктивні чинники* – авторські враження, переживання;
 - *традиційні уявлення* – культура, фольклор, релігія, міфологія.
- Рівні співіснування культур в тексті: домінування однієї культури; взаємозв'язок різних культур, створення образу інокультури.
- Образ Іншого (гетерообраз) в аналізованому творі (характеротворення персонажів-іноземців, представників іншомовної культури всередині титульної культури тощо; висловлювання персонажів як відображення стереотипних уявлень про іншу культуру; імагологічний аналіз тексту за схемою «стереотип – імідж – образ»).
- Автообраз в аналізованому творі.

4. ПЕРЕЛІК ТВОРІВ ДЛЯ ІМАГОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Чернівці : Meridian Czernowitz, Книги–XXI, 2016. 436 с.
2. Апельфельд А. Катерина ; пер. з івриту В. Радучький, І. Білик. *Всесвіт*. 1995. № 12. С. 114–176.
3. Багряна А. Македонські оповідки : зб. оповідань. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2016. 256 с.
4. Бержерон К. Скрипка Спиріт Лейку : роман ; пер. з фр. Р. Немцев. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 352 с.

5. Беспалов М. Український Шпіцберген. Ведмеді, вугілля та комунізм. Київ : Віхола, 2022. 184 с.
6. Беспалов М. Усе, що ви знаєте про Ірландію, – правда, але... Київ : Віхола, 2021. 320 с.
7. Беспалов М. Шлях на край світу. Українські пілігрими на Camino de Santiago. Київ : Темпора, 2016. 302 с.
8. Борисов Ю. Непальська масала. Київ : Видавництво 21, 2022. 360 с.
9. Буарке ді Оланда С. Коріння Бразилії ; пер. О. Вронська. Київ : Видавництво Анетти Антоненко, 2015. 240 с.
10. Буйських Ю. На захід від Бугу: щоденники з пограниччя. Київ : Видавництво 21, 2023. 456 с.
11. Бург Й. Пісня над піснями : вибр. проза ; упор., передм. та пер. з їдишу П. Рихла. Чернівці : Книги–ХХІ, 2012. 148 с.
12. Вікінг М. Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи ; пер. з англ. К. Бабкіної. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 288 с.
13. Власенко І. Вчителька німецької : роман. Київ : Юніверс, 2019. 256 с.
14. Войтко А. Реверанс Ї Величності : зб. есе. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 256 с.
15. Гаврош О. Точка перетину. Київ : Грані-Т, 2009. 168 с.
16. Гаврош О. Блукаючий народ. Київ : Нора–Друк, 2012. 312 с.
17. Гарі Ромен. Життя попереду. Київ : «К. І. С.», 2009. 168 с.
18. Гаусс К.-М. Європейська абетка ; пер. з нім. Ю. Прохаська. Чернівці : Книги–ХХІ, 2017. 192 с.
19. Генріксен В. Королівське дзеркало : пер. з норв. Н. Іваничук. Львів : Літопис, 2002. 304 с.
20. Гладій А. Ісландія. Північні дні опівночі. Київ : Віхола, 2023. 432 с.
21. Гоменюк І. Мурашник. Нотатки на манжетах історії Галичини, Буковини та Закарпаття. Київ : Віхола, 2023. 336 с.
22. Гончарова-Ямборова В. Моя Чехія, моя Словаччина : зб. оповідань. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 240 с.
23. Гримич М. Бранзолія : подорожні записки. Київ : Дуліби, 2015. 156 с.
24. Гримич М. Фріда : роман. Київ : Дуліби, 2012. 188 с.
25. Грищенко О. Мої роки в Царгороді 1919–1920–1921. Київ : Піраміда, 2020. 280 с.
26. Діброва В. Чайні замальовки : оповідання. Київ : Пульсари, 2012. 196 с.
27. Дупешко М. Історія, вара цілого яблуневого саду. Київ : Видавництво 21, 2017. 160 с.
28. Еггелан Т. Євангеліє від Люцифера : роман ; пер. В. Верховня. Харків : Фоліо, 2013. 447 с.
29. Екерстрьом Л. Лагом: шведські секрети щасливого життя ; пер. зі швед. Н. Лавська. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 192 с.
30. Ів Г. Поверни мене в Японію : роман. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2015. 175 с.
31. Ів Г. Японські історії : зб. оповідань. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2016. 192 с.

32. Івасюк Л. Зашморги : роман. Чернівці : Книги–ХХІ, 2019. 320 с.
33. Ільченко О. Збирачі туманів. Суб'єктивні нотатки з київського життя. Київ : Комора, 2017. 176 с.
34. Камінський А. Наступного року в Єрусалимі. Київ : Видавництво 21, 2021. 352 с.
35. Капусцінський Р. Гебан ; пер. О. Герасим. Київ : Видавництво 21, 2019. 368 с.
36. Кікелідзе Г. Гурійський щоденник : повість-есеї ; пер. з груз. Р. Чілачава. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2017. 100 с
37. Клюфас С. Подих мандрів. Київ : ФОП Клюфас Анастасія Василівна, 2021. 280 с.
38. Кулик К. Лаовай : роман. Харків : Фоліо, 2017. 188 с.
39. Кулініч О. Мій Токіо у свята і будні. Київ : Самміт-Книга, 2017. 328 с.
40. Лакінський Є. Мій Квебек. Люди, мови і життя у Квебеку і навколишній Канаді. Київ : Нора–Друк, 2018. 272 с.
41. Лаурен А.-Л. Невідома ціна свободи ; пер. Н. Іваничук. Київ : Піраміда, 2013. 148 с.
42. Лаурен А.-Л., Луденіус П. Україна. На межі ; пер. А. Петрицький. Київ : Піраміда, 2016. 136 с.
43. Левинський С. Від Везувія до пісків Сахари. З японського дому. Схід і Захід. Київ : Піраміда, 2018. 212 с.
44. Левицька М. Два фургони. Київ : Факт, 2008. 424 с.
45. Левицька М. Коротка історія тракторів по-українськи. Київ : Темпора, 2013. 312 с.
46. Левкова А. За Перекопом є земля : роман. Київ : Лабораторія, 2023. 392 с.
47. Логвиненко Б. Перехожі. Південно-Східна Азія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 232 с.
48. Любка А. У пошуках варварів. Подорож до країв, де починаються й не закінчуються Балкани. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2019. 384 с.
49. Маленков Р. 10 країн після карантину. Київ : Віхола, 2021. 336 с.
50. Матіяш Д. Дорога святого Якова. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 224 с.
51. Махно В. Дім у Бейтінг Голлов : оповідання. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 176.
52. Мельник О. Ship Life, або Сім місяців добровільного рабства. Київ : Видавництво 21, 2018. 192 с.
53. Мельничук А. Посол мертвих : роман ; пер. з англ. Г. Яновської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 304 с.
54. Мельничук А. Що сказано : роман ; пер. з англ. О. Фешовець. Київ : Видавничий Дім «Комора», 2017. 204 с.
55. Менекай С. Із Алушти віють вітри. Львів : Книжковий лев, 2022. 288 с.
56. Міттіх В. Лист в Україну ; пер. з нім. Х. Назаркевич. Чернівці : Книги – ХХІ, 2023. 280 с.

57. Моргенштерн С. В інші часи. Юні літа у Східній Галичині ; пер. Г. Петросаняк. Київ : Видавництво 21, 2019. 464 с.
58. Намджу Ч. Кім Джійон, 1982 року народження : роман ; пер. з корейської О. Шестаковат, Д. Йонджін. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2022. 160 с.
59. Образ Б. Київ – Париж (у пошуках застиглого часу) : роман. Київ : Нора–Друк, 2015. 320 с.
60. Одішарія Г. У Сухумі очікується дощ. *У Сухумі очікується дощ* : поезії, проза, нотатки ; пер. з груз. Р. Чілачава. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2016. С. 79–94.
61. Олендїй Л. *Mia Italia* : зб. оповідань. Київ : Видавнича компанія АРС, 2000. 200 с.
62. Олендїй Л. Гніздо горлиці. Київ : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 240 с.
63. Олендїй Л. Італія під мікроскопом : зб. оповідань. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 224 с.
64. Ославський Б. Льонтом. Дороги і люди. Київ : Дискурс, 2015. 184 с.
65. Пахомова Т. Я, ти і наш мальований і немальований Бог. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 192 с.
66. Петровська К. Мабуть Естер. Історії. Чернівці : Книги–ХХІ, 2016. 228 с.
67. Петросаняк Г. Наш сусід Альберт Гофман. Київ : Видавництво 21, 2022. 152 с.
68. Пиркало С. Кухня егоїста. Київ : Факт, 2007. 224 с.
69. Поллак М. До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини ; пер. Н. Ваховська. Київ : Видавництво 21, 2017. 272 с.
70. Рай М. Компас цінностей. Уроки 101 країни про цілі, лідерство і життя ; пер. Н. Валевська. Київ : Yakaboo Publishing, 2021. 368 с.
71. Роздобудько І. Фаріде : роман-апокриф. Київ : Нора-Друк, 2021. 232 с.
72. Рорер Й. Нотатки під час подорожі від турецького кордону через Буковину, вздовж Східної та Західної Галичини, Сілезії та Моравії до Відня. Київ : Видавництво 21, 2018. 256 с.
73. Рот Й. Міста і люди : пер. Х. Назаркевич, О. Яремчук. Київ : Видавництво 21, 2019. 256 с.
74. Сендс Ф. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова ; пер. з англ. П. Мигалья. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 652 с.
75. Сингаївський М. Дорога на Асмару. Київ : Комора, 2023. 608 с.
76. Смаль Ю. Китайський щоденник української мами : зб. оповідань. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 224 с.
77. Сотиріу К. Гіркий край ; пер. А. Савенко. Київ : Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 160 с.
78. Сьодерберг М. Т., Лյонгор К. Г. Хюге: данське мистецтво знаходити щастя в життєвих дрібничках ; пер. з англ. Е. Євтушенко. Київ : Форс Україна, 2017. 224 с.

79. Сьома Р. Вакації у Тангермюнде : роман. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 168 с.
80. Тірі М. Проїздом у Києві ; пер. з франц. Д. Чистяка. Київ : Самміт-Книга, 2016. 208 с.
81. Турунен А. Забуті історії міст. Як багатство та культурний розвиток здобуваються толерантністю. Київ : Ніка-Центр, Видавництво Анетти Антоненко, 2018. 288 с.
82. Тхюї К. RU : роман ; пер. з фр. З. Борисюк. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2018. 144 с.
83. Фай Г. Маленька країна. Київ : «К. І. С.», 2017. 168 с.
84. Фінк І. Подорож ; пер. з польськ. Н. Римської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 247 с.
85. Фоер Д. С. Все ясно : роман ; пер. з англ. Р. Семків. Київ : Факт, 2005. 428 с.
86. Хайд Л. Омріяний край : роман ; пер. з англ. Л. Зурнаджи. Київ : Дуліби, 2014. 240 с.
87. Хігер К., Пейснер Д. Дівчинка в зеленому светрі : життя в мороці Голокосту ; пер. з англ. В. Назаренко. Київ : Видавнича група КМ-Букс, 2016. 256 с.
88. Чапай А. Понаїхали. Київ : Нора-Друк, 2015. 240 с.
89. Шаландон С. Повернення в Кілібегс : роман ; пер. П. Таращук. Київ : Темпора, 2012. 396 с.
90. Шевченко А. Гра : роман ; пер. з англ. В. Горбатька. Київ : Нора-Друк, 2017. 336 с.
91. Шевченко А. Спадок : роман ; пер. з англ. Т. Некряч. Київ : Нора-Друк, 2013. 328 с.
92. Шоль С. Емма мовчить : роман ; пер. Н. Ваховська. Київ : Видавництво 21, 2016. 176 с.
93. Шухтер Б. Пора вітрів : роман. Київ : Видавництво 21, 2016. 152 с.
94. Юрчук Ю. Швеція. Модель для збірки: вілла, «вольво», песик. Київ : Віхола, 2023. 296 с.
95. Яшук-Коде О. Париж і Лондон – столиці мого життя. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 256 с.

5. ЗРАЗКИ ІМАГОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

5.1. Етнорозрізнювальна семантика білого і чорного кольорів у літописах Середньовіччя

Хоча сьогодні процес естетичного тлумачення символіки кольорів і ґрунтується на об'єктивних особливостях психіки та міфологічних, релігійних, культурних чинниках, які доповнюються буденним досвідом, проте

полісемантичність кольору призводить до суб'єктивності та варіативності його символічних значень. Звертання до творів Середньовіччя, зокрема до літописів, дасть можливість простежити семантичні традиції кольору в українській літературі. Проте, пам'ятки давнього українського письменства, які до сьогодні зберегли свій духовний потенціал, можуть служити не тільки зразком становлення естетичної категорії кольору, а й імагологічних уявлень наших пращурів.

Колір як найважливіша складова краси, матеріальна реалізація світла посідає вагомe місце в давньоруській естетиці. У ній, із прийняттям християнства в його візантійському різновиді, поряд із народно-міфологічним виробився і християнсько-релігійний струмінь. Оцінюючи художньо-естетичну культуру Середньовіччя, одні дослідники (В. Бичков, А. Каравашкін) наголошували на домінуванні в ній візантійського елемента, інші (А. Баженова, К. Шохін) – вбачали її початки в дохристиянських часах, а джерелами вважали міфологію і фольклор праслов'янських племен. Доречніше, проте, видається пов'язувати високий рівень розвитку киеворуської культури з синтезом доісторичної язичницької, православної ідеологій та народної естетичної свідомості давніх русів.

Ототожнення краси і світла спирається як на глибоку традицію в дохристиянській вітчизняній культурі, так і, через посередництво візантійської культури, на античні, давньоасирійські, давньоєгипетські традиції, побудовані на обоженні світла, небесних світил. Переконає в цьому й встановлення семантичних зв'язків слів, здійснюване О. Афанасьєвим, Ф. Буслаєвим, О. Потебнею. Учені, спираючись на слов'янський фольклор, доводили, що слово «краса» має безпосередній зв'язок зі словами «вогонь», «світло» і т. п., оскільки від кореня «крес» походять слова «кресати» (висікати вогонь), «кресало» й навіть «воскресати». Світло сонця було для людини не лише джерелом живої енергії, але й розширювало перед нею просторові кордони навколишнього середовища, визначало розуміння людиною світопорядку. Не випадково й усю навколишність слов'яни назвали світом.

Таке надзвичайне ставлення до світла зумовило традицію пов'язувати з ним усе те, що є емоційно дорогим, важливим у житті людини. Із християнізацією Київської Русі образ світла був залучений до віросповідного контексту, отримавши значення святості. Так, благословенність княгині Ольги серед руських князів мотивується тим, що вона «возлюбила ... світло, а тьму облишила» [3, с. 36]; Борис і Гліб як мученики за віру порівнюються зі світлими зорями, світилами, «що осявають всю землю Руськую, завше тьму одганяючи, являючись вірою непохитною» [3, с. 80]; монахи Києво-Печерського монастиря також названі світилами, що завдяки своєму добродійному життю сіяють і по смерті [див. : 3, с. 113; 5, с. 120].

Прикметник «світлий» часто вживається на означення чого-небудь прекрасного, величного, піднесеного: світлим величається сонце [див.: 3, с. 102], світлими празниками названі Успіння Богородиці [див. : 3, с. 70],

перенесення мощей Бориса і Гліба [див. : 3, с. 111], Воскресіння Христового [див. : 3, с. 113].

Протилежність світлу – п'тьма – переважно несе негативне забарвлення, викликаючи страх, символізуючи горе, загрозу, покарання.

Хоча прийнято вважати, що в усіх народів білий і чорний кольори корелюються таким чином, як світло і п'тьма, коли все гарне, чисте, радісне, позначалося білим кольором, а все огидне, зле, сумне, руйнівне, дике, гріховне – чорним, проте в літописах Середньовіччя ми не зустрічаємо навіть таких естетично і етично наголошених словосполучень як «білий світ» чи «білий день». Тут білий і чорний колір, як правило, виступають у своєму реальному значенні: «біла вивірка» (ймовірно, зимовий горностаї) [3, с. 12], «чорна куниця» [3, с. 13], «чорні куни» [1, с. 415], «ворон чорний» [3, с. 119].

Кількісна й семантична обмеженість кольористичної системи літописів, порівняно з творами інших жанрів зумовлена властивим їм характером фіксації дійсності, коли предметом уваги ставала лише історія широкого охоплення, державного масштабу, до того ж у координатах вічного, споконвіку усталеного, незмінного, з точки зору літописця, плину подій, який лише зрідка переростав у сюжет. Тим більше, цікавою є етнорозрізнявальна семантика колоративів середньовічних літописних пам'яток.

Символічного звучання чорний колір набуває в сполученні слів «чорне молоко». Так, Батий, звертаючись до князя Данила, говорить: «Чи п'єш ти чорне молоко, наше пиття, кобилячий кумиз?» І він сказав: «Досі я не пив. А нині ти велиш – я п'ю». Він тоді сказав: «Ти вже наш-таки, татарин. Пий наше пиття» [1, с. 405]. Як бачимо, чорний тут набуває значення чужого, ворожого, нехристиянського, бо пити чорне молоко означало підкоритися ворогові, іновірцеві.

Розрізнявальну семантику «свій – чужий» білий і чорний кольори несуть в етнонімах «білі хорвати» [3, с. 2], «чорні угри» [3, с. 7], «чорні болгари» [3, с. 28], «чорні клобуки» [2, с. 199]: білі хорвати як союз східно-слов'янських племен у свідомості давніх русів асоціативно пов'язувався з близьким, знайомим, зрозумілим собі на культурному, побутовому, мовному, релігійному рівнях, тому позначався прикметником «білий», у той час як представники угро-фінських і тюркських племен зараховувались до «іншого» світу. Зокрема, подаючи картину розселення тих племен, що, «прийшовши, сіли по ріці на ймення Морава, і прозвалися моравами, а другі чехами назвалися» літописець підсумовує: «А се ті самі слов'яни...» [3, с. 2].

Тут слід зауважити, що колоративи на позначення чужоземних народів можуть мати і нейтральні семантико-асоціативні характеристики. Прикладом може служити етнонім «половці» на позначення тюркських племен, що умотивовувався половим кольором (кольором полови, світло-жовтим) їхньої шкіри.

Отже, аналізовані нами твори демонструють узагалі невелику кількість мовних засобів кольористичного значення, але вони свідчать про розроблену, із

певними відтінками змістів систему кольорів, якій була властива ієрархія. На відміну від світла, яке вважалося атрибутом божественного світу, колір у літописах цілком матеріальний і багатозначний. При невеликій кількості кольоративів, їхня роль у розумінні ідейного задуму літописців є надзвичайно важливою.

Література

1. Галицько-Волинський літопис. *Літопис Руський* ; відп. ред. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. С. 368–452.
2. Київський літопис. *Літопис Руський* ; відп. ред. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. С. 178–367.
3. Повість минулих літ. *Літопис Руський* ; відп. ред. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. С. 1–178.

5.2. Норвезька ретроспектива українського минулого

Українсько-норвезькі літературні контакти, якщо вести їх, наприклад, від перекладів творів нобелівського лауреата Б. Бйорнсона з кінця XIX століття, мають досить тривалу історію. Але тільки останнім часом ці контакти інтенсифікувалися – відбуваються спільні літературні заходи, започатковуються колекції української літератури в норвезьких бібліотеках, кілька українських видавництв друкують переклади з норвезької, що відкривають для нашого читача нові імена і твори.

Твір норвезької письменниці В. Генріксен «Королівське дзеркало», що присвячено донці Ярослава Мудрого Єлизаветі – дружині уславленого норвезького правителя Гаральда Сігюрдсона Суворого, до українського читача прийшов лише 2002 року, через понад два десятиліття після написання. Назву роману дала пам'ятка середньовічної норвезької літератури «Королівське зерцало». Цей дидактичний христоцентричний твір, написаний у діалогічній формі, – батьківське повчання синові, які тоді були досить популярними і зразки яких були багатьох середньовічних літературах. Але на відміну від середньовічного автора, В. Генріксен головним наратором твору робить не короля, а Єлизавету Елісів.

Її і Гаральда читач зустрічає на початку твору вже в зрілому віці й незадовго до походу на Англію, де в битві під Станфордбриджем у 1066 році Гаральда було вбито. Далі ретроспективно, через спогади Елісів, розповідається історія їхнього знайомства й одруження в Києві, життя і тривалої боротьби Гаральда за владу в рідній Норвегії. Письменниця простежує долі своїх персонажів від моменту зустрічі в Києві, куди 15 річний Гаральд разом зі старшим зведеним братом Улавом приїхав перебути непевні часи, коли їхню батьківщину захопив данський король. На чолі загону найманців він стає на службу до Ярослава Мудрого.

Необхідно наголосити на родинних зв'язках майбутнього короля при князівському дворі: дружина його старшого брата Улава була рідною сестрою Інгерди – другої дружини київського князя і матері Єлизавети. Але амбітний Гаральд мріє не лише повернутися додому, щоб посісти норвезький престол, але й одружитися з донькою Ярослава Мудрого. Оскільки цим планам спершу не довелося здійснитися, Гаральд стає на службу при дворі візантійських імператорів у Константинополі. Здобувши військову славу і заробивши чималі статки, він повертається до Києва й домагається руки княжни. Через два роки молоде подружжя вирушає до Норвегії, де Гаральд стає одноосібним правителем. Та наперешкоді коханню Гаральда й Елісів стають передусім не військово-політичні перипетії доби, а складна вдача чоловіка: щоб провчити непоступливу дружину та заручитися додатковою підтримкою місцевих вельмож, він засилає її на острів, а своєю дружиною-підложницею робить Туру Турбергсдоттер.

Просторові образи можуть виступати важливим засобом характеристики персонажа «крізь місце». Коли ж ідеться про персонажа, котрий є носієм середньовічної свідомості, як Елісів, то просторові координати зумовлюється наявністю в цій свідомості образів свого (рідного, відносно безпечного) і чужого (незнаного, загрозливого) світів. Емоційно-оцінне ставлення Елісів до Київської Русі і Норвегії формує просторову опозицію «батьківщина» – «чужина». І якщо перша – родюча й благословенна земля, що «давала урожай, давала життя – і ставала м'яким ложем для тих, хто ліг у неї» [1, с. 74], то друга – камениста, скупа, убога.

З одного боку, київська княжна постає в романі гідною донькою свого батька Ярослава, часи правління якого були позначені розвоєм освіти і науки, впорядкуванням правових та соціальних відносин, зміцненням християнства. Вона й сама, крім руської, володіла норвезькою, грецькою, латиною, вміла рахувати і писати (у вигнанні стала навіть переписувачкою книг), розумілася на скальдичній поезії, знала етикет і християнське віровчення. Її учителями були митрополит Київський та всієї Русі Іларіон ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій, а найкоштовнішим вином, привезеним із Києва, – Євангеліє і Псалтир.

У романі духовний зв'язок Елісів із батьківщиною акцентується через віру: «до латинської Служби Божої вона так і не звикла. У ній дотепер бриніло відлуння тієї, іншої, Літургії, спів, якому було під силу вмістити усеньке небо під склепіннями Святої Софії Київської» [1, с. 52]. У кризові періоди, коли опинившись у засланні на острові, жінка усвідомлює відчуження від церкви, втрату єднання з Богом, у неї з'являються не лише ностальгійні сновидіння рідною мовою, але на пам'ять приходять і «Бог її дитинства», «той ясний Отець, Господь Небесний, який пригортав до себе людей, даруючи їм добро ілюбов?» [1, с. 73]. Місто дитинства Київ у спогадах Елісів передусім маркується християнськими локусами – Києво-Печерський монастир, Десятинна, і, звичайно ж, Софія: «Високо над містом здіймається київська

митрополія, найбільший собор міста – церква Премудрости Богородиці – Свята Софія... Храм просторий всередині, а склепіння підпирають велетенські стовпи. Стіни там прикрашені чудовими картинами – деякі з них мальовані, а інші викладені з крихтливих камінців фарбованого скла та золота. Згори, через великі вікна, сіються промені світла, пробуджуючи до життя кольори, змушуючи золото заяскрити небаченим блиском. Здається наче земля і небо з'єдналися воедино під склепінням собору. Марія здіймає руки до небес у молитві за нас смертних. Ісус Христос немов оживає на картинах і мандрує світом, а разом з ним – пророки і апостоли, святі та ангели. Високо вгорі, над усіма – Христос Пантократор...» [1, с. 101–102]. Натомість вживання Елісів «в нові для себе ролі в чужій країні проходить паралельно психологічному і фізичному вживанню в чужий простір, дескриптивно представлений островами, фіордами, протоками, скелями, морем» [2, с. 27].

Центральним топосом рідного світу стає Київ – «місто небаченої краси» [1, с. 101], місто дитинства княжни, що має «сорок церков, вісім торговиць, ... оточене довгим муром з численними ворітьми, одні з яких – золоті» [1, с. 101]. Вказівка на кількість місць для купівлі і продажу товарів відразу після культових споруд підкреслює значимість внутрішньої і зовнішньої торгівлі в тогочасній економіці. Своім розквітом Київ завдячує, за словами Елісів, саме торгівлі: «Без торгівлі не було би Києва; на київські торговиці возять товар звідусюди. Хутра й меди – з безкраїх північних лісів Київської Русі, зброю – із західних країв, вишукану одіж – з Константинополя, небачені овочі – з південних кресів, дивовижні прикраси – з далеких східних країн, яких і назви ми не відаємо!» [1, с. 101]. Саме з точки зору товарного обміну описано в романі і головну водну артерію України: «Ріка Дніпро – найбільший торговий шлях... Щовесни у Києві збирається чималий флот купецьких кораблів. Багато лодій припливає з міст, розташованих по верхній течії Дніпра, деякі – аж із Новгороду... На початку літа вони готові до відплиття – навантажені товаром та рабами. Купці вирушають у далекий шлях вниз по Дніпру, до Константинополя» [1, с. 101]. Манера опису просторів Київської держави в цьому фрагменті нагадує літописну, коли оповідач бачить їх ніби з високості і силою думки поєднує території, що знаходяться за тисячі верств одна від одної. У випадку з романом В. Генріксен, ця активна, рухома карта демонструє не лише масштаби країни, але і її місце на шляху «із варягів у греки».

Ще одним зразком художньої рецепції образу України в норвезькій літературі став роман Т. Егеланна «Євангеліє від Люцифера». На відміну від В. Генріксен, у творі якої образ нашої країни втілений у традиційному для імагологічної репрезентації історичному наративі, Т. Егеланн продемонстрував кількісно і якісно інший підхід. Сюжет його інтелектуального детективу, який автор характеризує як «гру уяви в туманній зоні між фактами і вигадкою, фантазією і міфологією» [3, с. 444], розгортається в різних країнах – Норвегії, Італії, Франції, Англії та різних часових площинах – 1970, 1996 і 2009 роках, об'єднаних логікою пошуку таємничого Євангелія від Люцифера. Початком же

пригод норвезького археолога Бйорна Белте стає знахідка в стінах Києво-Печерської лаври найстарішого з тутешніх поховань, а в ньому – давнього манускрипту, що нагадує клинописні шумерські глиняні таблички. Незаконне вивезення головним персонажем пам'ятки, яка через брак коштів і бюрократичну байдужість не має перспектив для дослідження в Україні, відкриває низку карколомних пригод із переслідуваннями, викраденнями, ритуальними вбивствами, містичним жахом.

Образ Києво-Печерської лаври, де в «глибоких катакомбах..., побілених чернечих келіях і похоронних тунелях вічним сном спочивали ченці і святі» [2, с. 12], «золотом виблискували шпиль дзвіниці і цибулясті бані» [3, с. 17], в романі актуалізує не лише її роль релігійного осередку, до якого «щороку тисячі православних пілігримів приїжджають ... в надії відчутти дихання Господа» [3, с. 17], але й, на жаль, проблему ставлення до власної культурної спадщини в сучасній Україні.

Література

1. Генріксен В. Королівське дзеркало : пер. з норв. Н. Іваничук. Львів : Літопис, 2002. 304 с.
2. Горбач Н. В. Море в системі просторової дескрипції роману Вери Генріксен «Королівське дзеркало». *«Усі ріки течуть у море»: мариністика в літературі та культурі : матеріали Міжнародної наукової конференції (Бердянськ, 26–27 вересня 2019 року)*. Бердянськ : БДПУ, 2019. С. 24–27.
3. Еггелан Т. Євангеліє від Люцифера : роман ; пер. В. Верховня. Харків : Фоліо, 2013. 447 с.

5.3. Імагологічна візія української столиці в романі М. Тірі «Проїздом у Києві»

У 2015 році нечисленний перелік творів зарубіжної белетристики, місцем дії пов'язаних із Україною, поповнився перекладом роману франкомовного бельгійського письменника Марселя Тірі «Проїздом у Києві», який з'явився в журналі «Всесвіт». Наступного року твір вийшов друком у видавництві «Самміт-Книга». До українського читача він прийшов майже через дев'ять десятиліть із моменту першого виходу у світ у 1927 році, оскільки історична основа твору не відповідала офіційному наративу радянської історичної науки. Роман же М. Тірі «Проїздом у Києві» не лише знайомить читача з малознаною сторінкою україно-бельгійської історії, а й сприяє поглибленню міжкультурного діалогу, пропонує погляд чужинця на наше минуле, доносить його переживання пересічними киянами.

Образ Києва розглядається нами суголосно імагологічному розумінню образу, теоретично окресленому Д. А. Пажо, як «ансамблю ідей про іншого, взятих у процесі «літературизації» і водночас соціалізації. Це розуміння

заохочує до пошуків з урахуванням не тільки літературних текстів й умов їхньої появи та розповсюдження, воно зобов'язує залучати весь навколишній культурний матеріал – написаний, продуманий, пережитий» [3, с. 398].

У центрі роману – автобіографічна розповідь автора, учасника Першої світової війни, який узимку 1917–1918 років опинився в Києві. Цій події передував вступ вісімнадцятирічного М. Тірі в бельгійську армію у 1915 році. На той час із добровольців, серед яких були й відомі в Бельгії особи, організувався елітний автобронедивізіон, із точки зору технічного оснащення надзвичайно передовий для свого часу. Цей військовий підрозділ створювався вже за межами Бельгії, яка, відмовившись у 1914 році добровільно пропустити через власну територію німецьку армію в її наступі на свого давнього ворога Францію, стала жертвою агресії кайзерівських військ. Але після окупації країни король Бельгії Альберт направляє автобронедивізіон у Росію на допомогу царським військам. Із Франції, через Атлантичний океан, військовий підрозділ прибуває в Архангельськ, далі на його шляху – Петербург, Петергоф, Галичина (Збараж, Вороб'ївка, Цебрів, Озерна, Тернопіль та інші населені пункти). Після більшовицького перевороту наприкінці 1917 року бельгійців відводять у Київ. Знайшовши притулок у Михайлівському Золотоверхому монастирі, вони опиняються в центрі буремних подій до лютого 1918 року, коли українська столиця була захоплена більшовицькими військами на чолі з М. Муравйовим.

Головний герой твору Марсель – альтер его автора – веде оповідь про події 1917–1918 років із десятилітньої дистанції, яка дозволяє критично поставитися до того, що зафіксувала його пам'ять, безтурботного та недосвідченого юнака, яким він потрапив на війну і яким він сам себе називає. У його свідомості співіснують два образи Російської імперії – один «експортний» стереотип, головною імагемою якого був балет, а інший – той, який сформує в героя реальність. Марсель свідомий того, що перший образ давно вийшов із моди, але він відмежовується й від експлуатації нового, пореволюційного, образу Росії, яким у літературі зловживають так, «як темою «страждених дітей» у кіно» [4, с. 19]. Примирити, узгодити ці образи героєві так до кінця й не вдасться, як і зрозуміти своїх друзів – Данила, Василя, Лівію, Дашу, котрих буремні події розвели по різних політичних чи світоглядних таборах. Почуття провини перед близькими йому людьми за нездатність уберегти їх від молоху війни, нерозуміння причин і мети кривавої круговерті історії спричинили появу численних «гризот» [4, с. 19], які незмінно спливають у свідомості героя при згадці тих днів. Звідси і його мета – «на білині паперу позбутися тягара пам'яті» [4, с. 19], щоб історія, нарешті, стала оповідкою.

Київ, у якому розгортатиметься дія роману, постає як опозиція околиці й центру. Повз увагу героя не проходить така характерна деталь робітничого кварталу, як «предметні» вивіски, що свідчили про неписьменність його жителів: «як і в селах, на крамницях обабіч тротуарів висіли красномовні таблички – неначе на фресках проступали жваві образки хлібів, окулярів, взуття, годинників та коней на повен зріст» [4, с. 27].

Макрообраз центру складається з образів гамірних, сліпучих кав'ярень і мюзик-холів. І хоч герой уже чув, що «революція принесла сюди голод і терор» [4, с. 25], та про них на перший погляд нічого не нагадує: вітрини крамниць, що світяться вогнями, навіть справляють враження присутності в кварталі якогось бельгійського міста. «Штучні веселощі життя» [4, с. 91], «ілюзія безпеки» [4, с. 91], «святкування безнадії» [4, с. 91], – так герой характеризує атмосферу закладів, що їх відвідує із друзями. У Марселя, який потрапляє туди фактично з війни, мабуть, гостріше, ніж у київського обивателя, з'являється усвідомлення й відчуття наростаючої загрози. Агонізуюча столиця нагадує йому «одне» ренесансне місто: «тут досі веселилися, тамуючи страх, тоді як до брами вже підступала чума» [4, с. 39]. Образ чуми в романі М. Тірі актуалізує в уяві реципієнта чумні вакханалії Флоренції, описані Д. Боккаччо.

Око Марселя помічає «місцеві» звички, почасти стереотипізовані в свідомості іноземця. Тут і нувориші «у важких хутрових пальтах, накинутих на спинки стільців, аби уникнути крадіжок у гардеробі» [4, с. 43], і військові, котрі «могли нахлебтатись, але це не була всезагальна пиятика до нестями, як буває у товаристві російських мужчин» [4, с. 43–44]. Оповідач говорить і про те, що вигідно вирізняло київські заклади з-поміж відомих йому вдома: «у цих закладах не була розлита жага задоволення фізичних потреб, що з деякою брутальністю відчувається у наших нічних кав'ярнях. Моїй отрочій душі подобався цей своєрідний платонізм...» [4, с. 44], хоч і пояснює це, зовсім неочікувано, браком чуттєвості у слов'ян.

Надалі відчуття занепаду міста перед вторгненням ворога тільки посилюється, хоч і передається через лаконічні побутові деталі: «майже щовечора ціни на страви зростали; дедалі частішали гиркання між офіцерами та моряками» [4, с. 45], «квітникарки вже майже не пропонували купити мімозу чи кримські або ж кавказькі троянди, і не линули між столиками їхні несподівано зворушливі пахощі» [4, с. 45], «у безперестанному подорожчанні чаю та бісквітного печива ... у дедалі більш відчутних ознаках злигоднів і заворушеннях на вулицях – у всьому вгадувалося невпинне просування до Києва частин Муравйова» [4, с. 92] тощо.

Автор не був прихильником більшовицької ідеології у 1917 році, тому уподібнює Київ, підбурюваний більшовицьким рухом, до людського організму, який, «з останніх сил намагається подолати могутній вірус» [4, с. 45]. І пишучи про поширення цих ідей у деяких країнах у 1927 році, він уявляє ці процеси як «повільну неухильну ерозію тамтешнього суспільного ладу» [4, с. 492]. Заради справедливості потрібно сказати, що не симпатизував він і новій українській владі та її військам, тому не занурюється в політичну мотивацію боїв «революціонерів із революціонерами» [4, с. 147], залишається багато в чому суб'єктивним. Але жорстокість і різанина, що захопили вулиці Києва під час революції, наступу Муравйова й червоного терору, глибоко бентежать його.

Як чужинця, автора роману не могла не цікавити проблема ксенофобії (про її існування свідчать спогади учасників бельгійського бронедивізіону,

яким двічі міняли військову форму, щоб населення й російські солдати не вчиняли над ними фізичних розправ, плутаючи із полоненими австріяками й німцями). На сторінках твору бачимо, що сприйняття обивателем іноземця відбувається в ореолі наявного історичного досвіду й історичної пам'яті, які пробуджують старі страхи й продукують нові. «А ви чого сюди лізете? Ми тут усі – росіяни й самі дамо собі раду! Ці чужинці гадають, що завжди диктуватимуть нам свою волю! Досить ми вже навоювалися за вас!» [4, с. 76–77]; «Всі вони – однакові, гадають, що вони тут були панами й панами зостануться...» [4, с. 76–77], – чує на свою адресу Марсель. Констатуючи загальну неприязнь до іноземців, М. Тірі з іронією говорить про таке ставлення на прикладі свого героя: “чоловіки [українські повстанці – Н. Г.] й далі обговорювали моє становище: перший, либонь, запитував, у якій частині Росії мешкали оті бельгійці, а другий, мабуть, відказував: «ну, певне, десь аж за Москвою» [4, с. 125]; «вояки [патруль червоноармійців – Н. Г.] хотіли вже поставити мене до стінки й розстріляти, але коли пояснив їм, що я бельгієць і хто були оті бельгійці, чолов'яги прийняли мене за свого з надмірною теплотою» [4, с. 125]. Тобто герой, незалежно від політичних поглядів місцевого населення, сприймається крізь призму етностереотипу як «інший», «чужий», а відтак, особливо з огляду на військовий стан, як джерело загрози.

Психологічні тонкощі міжкультурної взаємодії виявляються і в особистих стосунках Марселя з товаришами – Василем і Данилом. Оповідач характеризує їх як людей толерантних, тактовних, стриманих. Вони, – зазначає герой, – «через природну делікатність ... розмовляли французькою (зважаючи на мій досить низький рівень володіння російською)» [4, с. 33–34]. Але при цьому, обидва гостро реагували на те, коли іноземець був свідком приниження їхньої батьківщини: «усі ж вади свого війська і біди своєї країни вони, певна річ, бачили також дуже добре і страх як від того потерпали, а тільки ж не хотіли, щоби це зауважували якісь там іноземці» [4, с. 30]. Василь, що був «завжди розважний, завжди тримався гідно, лютився хіба тоді, коли мова заходила про його батьківщину чи її армію» [4, с. 30], «відчувалося тільки, як він страждає через цю надмірну цікавість чужинців, що хотіли якомога пильніше розгледіти конвульсії його Батьківщини» [4, с. 31–32].

Ораз української столиці конкретизується через низку топонімів: Бібіківський бульвар, Хрещатик, Дніпро, Дарниця, Михайлівський монастир, Софійський собор або Свята Софія, Лавра, які локалізують художню дію роману, надають їй просторової конкретики.

Не зважаючи на обізнаність із соціокультурними особливостями чужої для нього країни, М. Тірі все ж припускається певних помилок (звертання «земляк» він тлумачить як «селянин» (той, хто працює на землі) і вважає, що воно вживалося за царату замість поширеного тоді «товариш») чи підкреслює відмінності сприйняття образів світової літератури носіями різних культур (порівняння Марселя з Дон Кіхотом спершу оцінюється як образливе, і лише згодом розуміє, що «тут посміховиськом Дон Кіхота ніхто не вважає» [4, с. 82].

Образ Києва у М. Тірі є зразком імаготипічних структур, які, за словами Х. Дизеринка, «не є відбиттям або відображенням реальних колективних рис спільнот («нація», «народ» і подібне), а лише фікціями, тобто, ідеями, що в певний час на певних історичних етапах формуються у країнах або спільнотах» [1, с. 389–390]. Але те, що автор пише про українську столицю в один із найтяжчих періодів її історії ХХ століття неупереджено, робить його погляд цікавим і для українців. Безсторонність при зображенні історичних перепитів, тонка іронія в замальовках життя пересічних киян, щирість у змалюванні образів товаришів і свого київського кохання оживлюють, здавалося б, дегуманізований образ міста, що проходить через зневіру, песимізм, втому від революції і жахи війни. Київ М. Тірі як імагологічний літературний образ, у формулюванні Д. Наливайка, «не є фотографічним відбиттям Іншого / Чужого, за ним стоїть і в нього інкорпорується автор зі своєю суб'єктивністю, зі своєю культурою й ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю...» [2, с. 95].

Література

1. Дизеринк Х. Імагологія та питання етнічної ідентичності. *Літературна компаративістика. Випуск IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*. 2011. № 2. С. 382–395.
2. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2006. С. 91–104.
3. Пажо Д. А. Від культурних кліше до імажинарного. *Літературна компаративістика. Випуск IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*. 2011. № 2. С. 396–430.
4. Тірі М. *Проїздом у Києві*; пер. з франц. Д. Чистяка. Київ: Самміт-Книга, 2016. 208 с.

5.4. Феномен другого еміграційного покоління й літературні проєкції образу України в творчості А. Мельничука

Аскольд Мельничук – американський письменник українського походження. На сьогодні він знаний як засновник літературного часопису «Агні» (1972), авторпоетичних творів, малої прози та чотирьох романів («Що сказано» (1994), «Посол мертвих» (2001), «Дім удовиць» (2008), «Уривок із таємного довідника Смедлі зі світової літератури» (2016)), перекладач, спів укладач антології української літератури «From Three Worlds: New Writing from Ukraine» (2000), професор Масачусетського університету в Бостоні.

Батьки А. Мельничука належали до третьої, післявоєнної, хвилі еміграції. Якщо перше її покоління – власне емігранти, народжені в Україні – залишало батьківщину без сподівання коли-небудь повернутися назад через політичні мотиви і намагалося підтримувати тісні зв'язки з культурою країни походження через анклавне розселення, укладання шлюбів усередині своєї етнічної і

релігійної груп, збереження мови, організацію громадських структур тощо, третє покоління – онуки емігрантів – здебільшого мало- або повністю незаангажоване в українське суспільне життя, але натомість інтегроване в нове соціокультурне середовище, то представники другого покоління – діти емігрантів – становлять окремий феномен. З цього приводу Н. Куликова зазначала: «Тоді як стара еміграція була вимушена говорити на «своїй» або чужій метрополійній території, бо так склалися зовнішні обставини, нинішній «інородний» автор говорить на чужій території свідомо й за власним вибором для того, аби бути почутим світом і таки змусити з собою рахуватися. Своя малознана постколоніальна територія обмежує. Щоб сказати про своїх людей жителям іншої території, слід бути приналежним до обох цих територій» [2, с. 22]. Виховання від початку в умовах сталих міжнаціональних зав'язків призводило при переживанні та конструюванні своєї індивідуальності до формування в них подвійної (а інколи і множинної) ідентичності.

Усвідомлюючи себе американцем, А. Мельничук усе ж, за власним зізнанням, цікавиться своїм корінням, історією та культурою батьківщини предків. Частково з Україною пов'язана і його перекладацька та літературознавча діяльність. Але популярність в Америці письменнику приніс його перший роман «Що сказано», в якому на прикладі історії братів Зенона і Стефана Забобонів та їх нащадків, що починається в рідному Роздоріжжі в роки Першої світової і завершується зі смертю Стефана в другій половині ХХ ст. у США, куди родина змушена буда емігрувати після Другої світової війни, порушується проблема самоідентифікації людини в чужому просторі.

Хронотоп українського містечка, яке нагадує маркесівське Макондо, метафоризовано, згущено до вимірів міфічного, що дало можливість авторові творити не тільки об'єктивну, але й міфологізовану нарацію, в якій історія галицької родини накладається на українську історію I пол. ХХ століття та наскрізний міф про першопредка Тура Забобона. Географічні координати Роздоріжжя передаються через квазіхронікальну просторову картину, яка нагадує 'карту' розселення слов'янських племен у «Повісті минулих літ»: «Село містилося в тому, що потім назвуть Україною, поруч того, що потім назвуть Польщею, на перетині двох великих річок» [4, с. 36].

Роздоріжжя стає ніби мікромоделлю України, втілюючи її долю як у вимірі конкретно-історичному («Спочатку Роздоріжжя стало самостійним і українським. Потім підлеглим і польським. А потім радянським» [4, с. 51]), так і в міфологічному («місто стояло на перехресті шляхів. Світ збігався навколо кількасот родючих гектарів. Колись зайди тягнулися до цієї неприрученої землі за пшеницею, потім вугіллям, насамкінець за нафтою» [4, с. 51]).

Ущільнений міфічний час більш ніж тисячолітнього проживання Забобонів у Роздоріжжі має конкретно-історичні маркери українського минулого, наприклад, образ ворога конкретизовано в битвах Тура з татарами. Цілком прозорими є й алюзії на вибір нової віри, яка описується в пастишизованому стилі: «Молодший брат Маркіян проплив сотню рік до

Візантії, щоб на власні очі подивитися на те християнське діло. І розповів Турові про Чоловікобога (чи Богочоловіка? – розбіжність спантеличувала), який зійшов на землю, поборовся зі смертю і переміг.

– І що тоді? – запитав Тур.

– Відітнув Смерті голову і настроїв на спис, – прибрехав Маркіян. І тут же додав: – Але потім Богочоловік заповів не вбивати.

Для натомленого воїна це було розрадою» [4, с. 38].

Відсиленням до історії солунських братів Кирила і Мефодія – місіонерів і церковних діячів, першому з яких приписується творення слов'янської абетки – є сюжетна лінія братів Тура Кирила і Маркіяна: «Маркіян став хранителем книги – посада для людей не менш загадкова, ніж священство Кирила... Оце писання сполошило роздоріжчан. Хіба можуть люди – саме їхнє ество, подих, що піднімається з черева, – перенестися в крапочки на пергаменті? Могутні то чари» [4, с. 51].

Досвід переживання історичних подій Зеноном Забобоном доповнює картину минулого України Першими визвольними змаганнями (він – сотник Галицької армії) та подіями Другої світової (йому вдається одночасно підтримувати зв'язки з партизанами і нацистами й переховувати у своєму помешканні євреїв). Підпорядковуючи нарацію внутрішньому дискурсу Зенона, який працював у низці добродійних організацій, зокрема, в лікарні, автор оприявнює й перебіг Голодомору: «– Що ж воно там на сході діється брате? – якось запитав хворого. – Голод. Безхліб'я. Все в міста повивозили.

Але землі, де це діялось, були відрізані, і до інших міст звістки долинали поволі. Один хворий розповів про чорний ринок людського м'яса... Упродовж місяця він начувся ще гіршого: цілі села ставали людоджерами; на поїзди з туристами нападали, дітей варили живцем» [4, с. 53–54].

Драматична сконденсованість історії, яку переживає Роздоріжжя, а отже, і вся Україна, підкреслюється картиною міського цвинтарю, на якому бракує місця мерцям: «за багато століть міські цвинтарі розпухли. Скелети, блідіші за серцевину яблука, волали: «Місця! Ще місця!». Аби втихомирити їх, живі відтинали родючі поля і розчищали ліс» [4, с. 29].

Пояснюючи 12-річний період написання роману, автор зазначив: «З кожною книжкою намагаюсь зрозуміти якесь особисте питання. І в «Що сказано» я намагався зрозуміти долю персонажів, які мали певну автобіографічну основу, але також мали і власне життя на сторінках роману. І щоб їх справді пізнати, я мусив увесь час, все більше й більше заглиблюватись в історію, а це означає, що я мусив все більше її вивчати, проводити своє власне дослідження» [1].

Продовженням цієї теми став і роман «Посол мертвих», у якому через ретроспективну оповідь головного героя Ніка Блуда постає історія двох емігрантських родин, котрі після війни опинилися в США. На новій батьківщині вони обирають різні стратегії виживання: якщо батьки Ніка невтомно працюють, дистанціюються від української громади і задля адаптації

у новій країні навіть змінюють прізвище Верблюд на Блюд, то родина Круків закорінена в минулому. Зв'язок Ади з минувшиною підкреслюється як алюзивним дівочим прізвищем Січ, так і місцем її походження. Народившись у місті Воскресенськ на річці Пам'ять, вона все життя змушена повертати до життя давноминуле, бути послом мертвих. Сліпота Ади – це також символ її зануреності у вчорашній день і неспроможності дивитися в майбутнє. Виховуючи подібним чином своїх дітей, вона стає причиною їх гибелі – опосередковано Пола, котрий накладає на себе руки, і безпосередньо Алекса, не надавши йому медичної допомоги.

Але тягар минулого нависає не лише над Круками, але й над Ніком Блудом. Замовчаний досвід батьків, пов'язаний із Голодомором і Голокостом, здетонує вже по їх смерті: чоловік усвідомить, що його персональна ідентичність, сформована в США, не є повною без українського складника, а отже він має змиритися зі знаннями про канібалізм матері й нацистське минуле батька. Для Ніка, одруженого на єврейці, рідні якої загинули в Аушвіці, історія батька – це необхідність визнання власної співпричетності до злочинів задля руйнування стереотипу про українців як антисемітів.

Звучить тема Голокосту і у вставній повісті про минуле Ади в Україні, написаній закоханим у неї поетом Антоном. Порятунком близнюків Баруха і Сета, яких переховувала героїня, – це одна із сторінок трагічної і жертвовної історії родини і нації, що надає американському досвіду жінки і її нерозривному зв'язку з українськими духами нового потрактування.

Фікційний простір Голодомору та Голокосту в цьому романі, що не пов'язаний з його реальним розгортанням на території України, надає міфологічного, універсального звучання темі минулого. Воно виступає, з одного боку, «таким мінним полем, що кожен мав інакшу його мапу» [3, с. 40], а з іншого – провідником у майбутнє, чинником самоідентифікації і прийняття трагічної історії поколінь своєї родини і країни.

Література

1. Аскольд Мельничук: «Мені подобається стислий, сконцентрований стиль» ; розмовляла А. Костовська. URL: <https://cutt.ly/Rct4bzY>
2. Куликова Н. Український персонаж та автор в американській мультикультурній традиції. Пошуки ідентичності. *Слово і Час*. 2006. № 5. С. 22–29.
3. Мельничук А. Посол мертвих. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 304 с.
4. Мельничук А. Що сказано ; пер. з англ. О. Фашовець. Комора : Київ, 2017. 208 с.

5.5. Етнообраз єврейства в збірці Й. Бурга «Пісня над піснями»

Йосифа Бурга (1912–2009) називали людиною-легендою, літописцем і хроністом єврейського життя, класиком, патріархом єврейської літератури.

Сьогодні творчість письменника znana в світі, бо його доробок перекладався українською, німецькою, російською, польською, італійською та іншими європейськими мовами, відзначений кількома престижними літературними преміями. Але передусім він, за висловом П. Рихла, був «останнім лицарем ідишу не тільки на пострадянському просторі, але й загалом у всій Європі» [4, с. 12]. На долю Й. Бурга випало чимало трагічних випробувань, але біль від втрати матері й брата в роки Голокосту, від 20-річного поневіряння в чужих краях – Поволжі, Узбекистані, Уралі, Москві – не витравили в серці письменника любові до рідної землі. Майже на передодні свого 90-річчя в інтерв'ю західнонімецькій газеті «Райтішер Меркур» він зізнався: «Коли я народився, Австрія вважалася нашою вітчизною, Відень – нашою столицею, а Франц Йосиф – нашим цісарем. Коли я був підлітком, то нашою вітчизною стала Румунія, нашою столицею – Бухарест, а Фердінанд – нашим королем. Коли я дійшов зрілості, то наша вітчизна почала зватися Радянським Союзом, наша столиця – Москвою, а Сталін був батьком усіх народів. Але я не австрієць, не румун і не росіянин, я – буковинець... Я буковинець від маківки до п'ят» [цит. за : 4, с. 5].

Про «Номо Bukowinensis» як представника пограничної регіональної спільноти, носія специфічного типу культури й філософії екзистенції говорять й автори колективної монографії «Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу» [див. : 1, с. 28]. Мультикультуралізм та міжетнічний полілог населення Буковини відзначав і Й. Бург: «Тут завжди жили українці, євреї, румуни, поляки, угорці та панувала австрійська толерантність. До приходу радянської влади кожна етнічна меншина мала у Чернівцях свої духовні і культурні центри, народні доми. І всі вони мали можливість для розвитку своєї культури. У нашому місті звучало розмаїття мов, схрещувалося багато культур. І вони не могли не впливати одна на одну. Саме буковинська земля дала світові відомих письменників: О. Кобилянську, П. Целана, М. Емінеску, Ю. Федьковича, Р. Ауслендер, Д. Загула, а також єврейських, які писали мовою ідиш: Е. Штейнбарга, М. Альтмана... Незважаючи на те, що з 1918 р. до 1940 р. Буковина належала Румунії, а потім СРСР, австрійська толерантність і досі збереглася у взаєминах між етнічними меншинами регіону ...» [3].

Підбірку творів Й. Бурга «Пісня над піснями», що в перекладі П. Рихла вийшла до 100-ліття від дня народження автора, відкриває оповідання «Скалки». Тут, за словами письменника, зібрані «далекі, незабутні враження дитинства» [2, с. 13], що набувають відчутних, зримих обрисів. Дитинство героя має географічні координати – це містечко Вижниця, «мальовничо розкидане в долині, біля самого підніжжя буковинських Карпат, де мешкало багато поколінь євреїв» [2, с. 14]. Напівголодні дитячі роки асоціюються передусім із двома порами року, що маркуються кризь призму фізіологічного механізму тамування голоду: літо як пора, коли «дозрівали яблука у попівському саду, а трохі далі, за християнським цвинтарем, росли нічийні

сливи» [2, с. 13] і зима – «низка голодних днів» [2, с. 13]. Дитинство оповідача – це також і пам'ять про людей: і рідні, і далекі вони постають у вимірах їхньої професійної вартості, бо все життя були приречені тяжко працювати і жити з мізерних плодів своєї праці. «Трудились, як воли, щоб залишити потім цей світ у чужім савані» [2, с. 14], – говорить герой про кілька поколінь своїх предків, що працювали плотогонами. А з захоплення талантом скромного місцевого майстра виростає любов хлопця до кравецької справи: «якраз Мойдл-крavecь винен у тому, що через кілька років я також сидів за швейною машинкою і на все життя зберіг любов до цього ремесла» [2, с. 19]. Особливою настроєвістю позначені й фрагменти, присвячені школі і навчанню. Це і портрет ребе Хаїма Герша, що маючи в буденному житті «вигляд людини, гірко обманутої життям» [2, с. 22], при тлумаченні П'ятикнижжя набував одухотвореного вигляду, «ніби сам був присутнім при створенні світу» [2, с. 22]. І зроблені з видовбаного гарбуза ліхтарики, при світлі яких єврейська дівчора поверталася з хедера додому. І мрії про новий світ, позбавлений сліз і несправедливості.

І для самого Й. Бурга як ідишомовного письменника, і для його героя оповідання «У сутінках», важливим моментом нарації було питання мови. Герой саме ідиш вважає своєю рідною мовою, але повсякчас наштовхується на його несприйняття навіть у єврейському студентському товаристві «Юдея», члени якого, як і все асимільоване єврейське населення, послуговуються німецькою. Упосліджене становище ідишу підкреслюється і зневажливим ревінням натовпу, що не бажає чути мови східноєвропейських євреїв, і такими знайомими для підневільних націй шовіністичними штампами на кшталт «Жаргон» чи «Ідиш – зіпсута німецька» [2, с. 29, 30]. Але особливістю художньої картини світу Й. Бурга є її «врівноваження»: зла – добром, жорстокості – любов'ю, фанатизму – розсудливістю, невігластва – мудрістю. Так є і в питанні мови, бо на другому художньому полюсі боротьби за неї – професор давньонімецької мови, від якого герой Й. Бурга чує таке бажане і водночас неочікуване в академічній установі: «Ідиш, молодий друже, це самостійна мова» [2, с. 30], чи єврейський поет Мендель Нейгрешл, рядки якого для героя набувають змісту одкровення:

О дух живий, о дух обнови,
 Постань зелом моєї мови.
 Вогнем спажни у слові знов,
 Збунтуй мою гарячу кров [2, с. 30].

За цим же законом «врівноваження», але вже волею перекладача й укладача збірки П. Рихла, поряд опиняються оповідання «Раса» і «Чужий». Героїв обох творів в особистісному плані споріднює єврейське походження, а в суспільному те, що на житті кожного з них позначився аншлюс Австрії 1938 року. На цьому їхня подібність вичерпується. Бо перший – групенфюрер СС Отмар фон Вернер, проклинає кров своїх предків за те, що не зреклися свого єврейства раніше: «Проклятий єврей твій батько. Чому він не прийняв католицької віри до твого народження? Хто посмів би сьогодні чіпати твого

внука?» [2, с. 38], – дорікає він покійному діду-генералу. Дивна смерть упродовж однієї ночі багатьох товаришів по службі наганяє на персонажа небезпідставний страх за власне життя. В Австрії, яка 1938 року ввійшла до Третього рейху, суспільство охоплене масовою істерією пошуку замаскованих євреїв і потомствений військовий Отмар фон Вернер усвідомлює свою участь. Автор майстерно змальовує психологічний стан людини, яка хапається за ефемерні шанси врятуватися від молоху нацизму, приходу якого посприяла сама, підтримавши аншлюс. Персонажеві то ввижаються службовці гестапо, що в архівах вишукують інформацію про його походження, то він намагається переконати себе в зовнішній несхожості на діда-генерала, портрет якого висить на стіні, а то сподівається дістати фальшиві документи, які б посвідчували його арійство в трьох поколіннях. Поштовий конверт, на якому не вказане нацистське звання адресата, ставить крапку в конвульсивних спробах Вернера врятуватися: він розуміє, що його заслуги перед рейхом нівелюються його походженням. Гірка іронія долі криється у фіналі твору: спотворене тіло Отмара фон Вернера, що наклав на себе руки, знаходять на тротуарі, на якому ще вчора лежали євреї, миючи сходи його будинку.

Герой оповідання «Чужий» – випадковий знайомий оповідача. Його історія розгортається ретроспективно, починаючи з замітки в місцевій газеті 1938 року: «Берлінський єврей Генріх Шнайдер засуджений на п'ять років за осквернення арійської раси» [2, с. 44]. Через спогади оповідача окреслюється образ головного персонажа. Він – вихідець із неможливої єврейської родини з Польщі, що поєднував студіювання германістики в Берлінському університеті і роботу на чавунно-ливарному заводі. Причиною ж його поневірянь стало знайомство і одруження з дівчиною, батько якої був палким прихильником ідей націонал-соціалізму і «не міг допустити, щоб його чистокровна арійська дочка одружилася з проклятим євреєм» [2, с. 44]. Почуття героїв зазнає серйозних випробувань ще в Німеччині, коли Генріх у 1933 році був ув'язнений у концтаборі, але згодом викуплений звідти коханою жінкою. Втеча до Австрії приносить героям хоч і нелегке в побутовому розумінні, але позбавлене переслідувань життя: «Чотири роки ми живемо у Відні, й ніхто нас тут не знає. Ми живимо в одному домі з сусідами, але жодна душа не відає, хто ми і звідки. Чужі. Та й по всьому...» [2, с. 44]. Так триває до 1938 року, поки в життя героїв не вриваються глобальні політичні події. Назва «Чужий» підкреслює і неофіційний статус, і внутрішній стан як героїв оповідання, так і загалом людей, що опинилися заручниками ситуації, коли незалежна Австрія перетворюється на Ostmark Третього Рейху. На противагу персонажеві попереднього твору, Генріх Шнайдер і його дружина є провідниками ідеї незнищенності людяного в людині як вищої моральної чесноти, що має надчасовий, наднаціональний і надконфесійний характер.

Твори «Обручка», «Маковей» і «Цадик» об'єднані не лише топом Буковини, а й думкою про доречність подвижництва в щоденному житті людини. Зворушливою видається історія прачки Шіфре, сироти, яка овдовіла на

наступний день після весілля з безрідним Зуною. «Протягом однієї доби довелося їй побувати нареченою, дружиною і молодою вдовою з обручкою з дешевого золота» [2, с. 57], – так часовою і подієвою згущеністю підкреслює автор драматизм долі Шіфре. Обручка на пальці – це пам'ять про несправджені сподівання і весь скарб жінки, яка «всі ці роки простояла схиленою над величезними ночвами і заробила собі хіба що червоні, розпухлі руки, які були схожими на сире м'ясо...» [2, с. 54]. Автор говорить про традицію єврейської добротності, коли громадою було прийнято справляти весілля сиротам. Саме завдяки такому звичаєві під весільною хупою опинилися Шіфре і Зуня, на таке ж сирітське весілля пізніше жертвує свою обручку Шіфре. Уся широта душі прачки розкривається в лаконічному епізоді на кладовищі: Шіфре приходиться до могили свого чоловіка просити прощення за обручку, яку вперше за 20 років зняла зі своєї руки і віддала чужим людям. Але її намагання полегшити власну душу обертається проханням за чужу їй людину: «Лиш Господь знає, як мені було важко розлучатися з нею [обручкою – Н. Г.]. Але ж вона сирота... Заступися за неї на небесах, Зуня...» [2, с. 54].

Доробку Й. Бурга властива повторюваність окремих художніх деталей, локусів, персонажів, що поєднує твори малої прози в єдиний художній континуум. Для аналізованої збірки – це передусім локус кафе «Централ», у якому збиралися митці єврейських кварталів Відня, образи діячів єврейської літератури, з яким був знайомий автор і його герої. Укладачем збірки вигідно використана ця особливість манери письма Й. Бурга. Так, у спогадах дитячих літ оповідача спливає образ християнського священника, а розгортання сюжету зустрічаємо вже в оповіданні «Маковей». Семантика назви села Іспас, в якому відбувалися описані події, накладається на історію порятунку євреїв християнським священником. Крізь призму дитячої свідомості, населеної релігійними забобонами й упередженнями, оповідач передає свої перші враження: «У дитинстві, переборюючи в своєму серці ляк, боячись, не дай Боже, осліпнути, я мчав повз церкву зі словами молитви на устах. Священника я теж боявся. Якщо він ішов мені на зустріч, то я кидав через плече пучечок соломи. Чому саме соломи, я й досі не знаю. Чи помічав священник мене, охопленого первісним страхом? Мабуть, що так. Бо на його устах з'являлася безпомічна крива усмішка. Пізніше, через багато років, коли я зрозумів, що означала ця усмішка, я, згораючи від сорому, дуже хотів ще раз зустрітися з ним. Я хотів загладити свою вину за отой пучечок соломи й вибачитись перед ним. Але тоді його вже не було на світі» [2, с. 54]. Та події літа 1941 року змушують оповідача переконатися в тому, що не конфесійна належність робить людину людиною.

Перед читачем постає образ сільського священника в розквіті фізичних і душевних сил, який користується в селі неабияким авторитетом. Але нетиповість його натури для представника духовного стану передається в тексті розрізненими деталями: його очі під густими бровами таять «неспокійний вогонь» [2, с. 54], ще з гімназійних часів він, через своє селянське походження,

носить зневажливе прізвисько «Мужик», він – онук дід-опришка. Та і його освітні уподобання не свідчать про смиренність: студента духовного навчального закладу вабили соціальні науки й художня, а не релігійна складова Біблії. Автор не ідеалізує образу Маковея, який, за словами оповідача, з байдужістю чи погордою ставився до єврейської частини жителів села. Та загострення суспільної ситуації, культивування нетерпимості на національному і релігійному ґрунті акумулюють людські якості Маковея і він приходиться до однозначного рішення не допустити розбрату і насильства в селі. Внутрішня напруга священника передається через низку містких художніх деталей: «Надія і відчай злились воедино, і йому здавалось, що він тримає у своїх руках обидва кінці життя і смерті...» [2, с. 67], «Маковей нічого не бачив, нікого не чув і, наче божевільний, розгойдував дзвони все сильніше й сильніше, аж поки біля церкви не зібралось усе село» [2, с. 69], «його м'який і чистий бас, не дуже сильний від природи, тепер важко гримів, мовби він оголошував комусь війну не на життя, а на смерть...» [2, с. 70]. П'яні погромники не наслідилися піти проти всього села, що на чолі зі священником постало на захист євреїв, і в Іспасі не пролилося жодної краплини крові. Правда, священник опинився безсилим перед виселенням євреїв до Трансністрії – адміністративно-політичного утворення на східних від Дністра землях, яке в 1941–1944 роках німці віддали під тимчасове румунське управління. Долі врятованих Маковеем односельців склалися так, як і решти 110 тисяч євреїв, яких було вигнано до Трансністрії (до речі, там обірвалося життя й матері Й. Бурга), але це не применшує «подвиг совісті» священника.

Цей твір вносить уточнення і в назву всієї збірки. «Пісня над піснями» Й. Бурга, безперечно, апелює до старозавітного контексту, в якому однойменний твір вважається алегорією любові Бога до ізраїльського народу. Але в мить перемоги світла на тьмою, що насувалася на Іспас, свою пісню над піснями чує Маковей. Відтак – це мірило, символ не тільки любові Божої до людини, але й любові людей одне до одного.

Зміна художнього простору в наступних творах збірки змушує читача констатувати сумну історичну тяглість проблеми антисемітизму. Три твори – «Рут», «Два світи» і «Фрески» – свідчать про те, що вона не виникла з приходом до влади Гітлера, а навпаки, існування побутового антисемітизму робить можливим появу державних ідеологій, заснованих на неприязному ставленні до євреїв як етнічної і релігійної групи. Завершують книгу есеї, об'єднані під заголовком «Постаті». Об'єктом зображення в них стають єврейські ідишомовні письменники Мендель Нейгрешл, Бер Горовіц, Кубі Воль, Елієзер Штейнбарг та Мойше Альтман, долі яких потверджують трагічні віхи історії єврейського народу.

Звичайно, твори Й. Бурга, який присвятив своє життя збереженню рідної мови й культури, просякнуті повагою й любов'ю до спадку предків, але людина в них звеличується незалежно від її етнічної чи релігійної приналежності. Як данина його людинолюбству – відзнаки кількох

європейських держав за заслуги у розвитку культури і взаєморозуміння між народами.

Література

1. Антошкіна Л., Гадинко О., Красовська Г., Сигеда П., Сухомлинов О. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2010. 238 с.
2. Бург Й. Пісня над піснями : вибр. проза ; упор., передм. та пер. П. Рихла. Чернівці : Книги–ХХІ, 2012. 148 с.
3. Вишневська М. «Я – буковинець із голови до п'ят» : 30 травня Йосип Бург, «останній письменник, який писав на ідиш», відзначив би 100-річчя. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/ya-bukovinec-iz-golovi-do-pyat>
4. Рихло П. Останній лицар ідишу. Бург Й. Пісня над піснями : вибр. проза ; упор., передм. та пер. П. Рихла. Чернівці : Книги–ХХІ, 2012. С. 5–12.

5.6. Образ Чернівців у романі М. Дупешка «Історія, варта цілого яблунового саду»

Сучасна українська література позначена особливим тяжінням до урбаністичної проблематики, що закономірно зумовлено асимілятивними процесами сільської культури й переважанням культури міста в вітчизняному соціумі. Результатом цього, поряд із топографічно не конкретизованими або збірними образами міст у творах українських авторів, стала низка локальних міських текстів.

Найвідрефлектованішим міським текстом в українській літературі є львівський текст. Але нині активно творяться й інші локативні тексти: київський, івано-франківський, тернопільський, рівненський, ніжинський тощо. Одним із варіантів міського тексту є чернівецький текст, що у 2017 році поповнився твором М. Дупешка «Історія, варта цілого яблунового саду».

У романі моделюється образ Чернівців періоду 1935–1993 років, що умовно поділяється на три часові пласти. Початок твору співвідноситься з добою, коли місто у складі Північної Буковини належало Румунії; центральна, найширша, частина повістує про долю міста періоду Другої світової війни, а завершальна, найкоротша, пов'язана з радянською історією Чернівців. До творення образу міста причетні три наратори – головний герой роману чернівчанин Павел Бачинський, його мати Марія й наш сучасник.

Саме крізь призму свідомості Павела Бачинського, якому на початку твору 15 років, постає соціальний, культурний, політичний, етнонаціональний, архітектонічний контекст Чернівців. Фабульний подійний ряд твору організований за принципом оповідання в оповіданні: уже літній Павел Бачинський, з яким розповідач познайомився 1993 року, згадує своє життя на тлі міста, де «кінотеатр «Жовтень» був синагогою, де румунські няньки співали німецьким дітям українських колискових, а жінки вперше дозволяли собі

привселюдно купатися в Пруті» [1, с. 12], міста «...розкішних ресторанів, де кельнерки знали більше мов, ніж теперішні професори, а театральних труп було більше, ніж організованих злочинних груп» [5, с. 138], де в злагоді і порозумінні жили представники різних культур і релігій, а «слова переходили з мови в мову, з діалекту в діалект» [1, с. 12].

Загалом полікультурність як ключова характеристика Чернівців міжвоєнного періоду у романі М. Дупешка позначена відчутними імагологічними інтенціями: «Те, що люди різних національностей жили у тих Чернівцях майже без конфліктів, зовсім не означає, що це була якась суцільна мішанина. Зовсім ні. Румуни горнулися до румунів, євреї – до євреїв, українці – до українців, а німці – до німців. Це були чотири найбільші, приблизно однакові за чисельністю національні групи... А ще були вірмени і поляки, було з десяток турецьких сімей і трохи більше чеських, словацьких та мадярських. Росіян до 1940 року в Чернівцях майже не було.

Так ось, ці національні групи не лише святкували свої свята, співали свої пісні, говорили своєю мовою, вони й родичалися передусім між своїми. І такі родини, як моя, де батько – поляк, а мати – півнімкеня-півукраїнка, траплялися не дуже часто» [1, с. 51].

Завдяки національному походженню й етнорегіональній атмосфері формування особистості Павела – «хлопця з української гімназії, поляка за національністю, чиї батьки крім польської й української – цими мовами розмовляли дома – змушували вчити насамперед німецьку...» [1, с. 51] – цей персонаж стає ідеальним для розгортання філософської антиномії *своє/чуже*, де *чуже* постає *іншим*, але не *ворожим*, де досягнення *іншого* є життєво необхідним для розвитку власної особистості, самоусвідомлення себе і своєї культури. Крізь призму цих почуттів сприймає Павел вторгнення війни в Чернівці: «Куди було тікати нам, нашій польсько-українсько-німецькій родині? Республіки Польщі не існувало, України теж, Німеччина перетворилася на Третій Райх. Куди було тікати місцевим євреям? А місцевим українцям, заради яких начебто й забрано Північну Буковину?» [1, с. 39].

Чернівці до початку Другої світової війни мисляться автором як європейське місто, що належить до світового культурно-економічного простору. Свідченням такої крос-культурної комунікації Чернівців у романі виступають світовий кінематограф («у темряві кінотеатру «Скала» ... з'являється з набріоліненим волоссям та аристократичною усмішкою неперевершений Кларк Гейбл» [1, с. 6].) та реклама («...величезними, майже метр заввишки, рекламними літерами на дахах навколишніх будинків. З одного боку площі виблискувала «NIVEA» – вишукані чернівчанки особливо любили пудру від цього бренду, фризери – креми для гоління, а віднедавна ввійшов у моду навіть крем для засмаги. На протилежному боці площі красувався «PHILIPS», чиї лампочки світилися майже у кожній чернівецькій оселі» [1, с. 5]).

Прихід радянської влади – людей «іншої цивілізації» [1, с. 59] – у творі емоційно оцінюється як загибель міста – «померло гарне європейське місто Чернівці» [1, с. 39], «40-й став для Чернівців роком погибелі» [5, с. 53]. «Налетіла червона сарана, перетворивши європейське місто у забігайлівку для красноармейця» [1, с. 59], – резюмує політичну ситуацію Павел, який від руки червоноармійця втратив батька.

Остаточно руйнує атмосферу провінційного європейського міста передчуття війни: «Гітлер анексував Австрію, розвалив Чехословаччину, а це ж усе землі колишньої Австро-Угорщини, і в місті розуміли, що він може піти далі як на південь, так і на схід» [1, с. 31]. Важливо, що призвідцею війни, яка змінить політичну карту і соціальну структуру світу та обернеться гуманітарною катастрофою для мільйонів людей, у романі виступає не тільки Німеччина, але й СРСР: «На сході один тиран набирав сил, напуваючись кров'ю: майже 10 мільйонів заморено голодом, сотні тисяч вивезено на схід, інших розстріляно, зацьковано, замордовано. Другий тиран поки тішився новими землями» [1, с. 31]. Нацизм і комунізм мисляться автором як однаково неприйнятні ідеології, що призвели до масових злочинів та геноцидів.

Суть ідеології Третього Рейху наголошується від імені персонажа роману Аріеля Капмана: «Вони прийшли по всіх інакших. Ти думаєш, Флоріне, що вони румунів не будуть чіпати? І румунів також, коли вони перестануть бути потрібні. Бо румуни теж не дуже схожі на істинних арійців. Такі потвори не можуть наїстися: спершу вони знищать нас, євреїв, потім перейдуть до слов'ян, потім до тих, хто пише лівою рукою, хто вірить в Ісуса Христа, хто танцює вальс, хто має неправильну будову тіла, хто носить червоне...» [1, с. 108].

Важливим складником роману М. Дупешка є щоденник матері Павела. Записи, які Марія почала вести з терапевтичною метою за порадою лікаря, переростають у свідчення про добу з суто жіночої точки зору. Так, уже в записі за вересень 1938 року Марія зізнається, що її мати вперше в житті соромиться свого німецького походження і в родині, не змовляючись, уникають використання німецької мови, яка навіть попри жорстку політику румунізації Буковини упродовж 1919–1939 років, зберігала свої позиції в багатонаціональному регіоні. Тобто маємо процес психологічного відторгнення мови, яка асоціюється з окупаційними діями й злочинами німецької влади. Щоденник Марії також стає і свідченням міжкультурної толерантності, яка культивувалася в родині не одне покоління: «Так уже в нашій сім'ї прийнято, що ми святкуємо обидва Різдва: і католицьке, і православне. Таку традицію започаткував мій батько. Одружившись з моєю мамою, він сказав, що в сім'ї будуть шанувати традиції обох родин. Тому ми співали й польські колядки, й українські, й німецькі» [1, с. 87]. Марія вільна від міжнаціональних упереджень, належність дівчина Павела Дори до іншої культури й релігії вона не вважає перешкодою для стосунків зі своїм сином. Дора для неї – «чарівне створіння з очима вуглинками, і таким же смолисто-чорним волоссям. А ще з чудовими манерами та вихованням» [1, с. 87].

Персонажна система «ретроспективної» частини роману – довоєнного і воєнного періодів – є переконливою з точки зору формування в Чернівцях особливого типу людської особистості як представника міста-фронтиру – обмеженого простору, в розумінні А. Холодної, «де різні культури вперше стикаються з «іншістю» (otherness) й сприймають, пристосовують або одомашнюють її» [цит. за: 2, с. 9]. Носіями цієї регіональної філософії екзистенції, за якими закріпилася назва Номо Bukowinensis [див.: 3, с. 28], в романі постають родини Бачинських, Капманів та інші персонажі, для яких поліетнічні Чернівці стала школою толерантності, пошуку порозуміння й поваги до культури *іншого*.

Література

1. Дупешко М. Історія, варта цілого яблуневого саду : роман. Чернівці : Книги–ХХІ, 2017. 160 с.
2. Чорновол І. Релігія та культура на фронтірі. *Фронтири міста: історико-культурологічний альманах* ; ред. В. Грибовський. Дніпропетровськ : Герда, 2015. Вип. 4. С. 8–20.
3. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу : колективна монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2010. 238 с.

5.7. Тема репатріації кримських татар у романі Л. Хайд «Омріяний край»

Роман британської письменниці й журналістки Лілі Хайд «Омріяний край» був написаний ще 2008 року й тоді ж виданий на її батьківщині, але в перекладі українською мовою з'явився тільки через 6 років. Вихід роману з присвятою кримським татарам у часі майже збігся з анексією Криму, а тому міг розраховувати на найбільший резонанс у суспільстві. Як зазначив В. Будний, «турок і кримський татарин в українському письменстві мають давні історичні стереотипи, зафіксовані в думках, переказах, козацьких літописах, і лише в ХІХ століття, коли відійшло в історію політичне протистояння, ці етнообрази почали мінятися й наповнюватися новим змістом...» і українська література в подальшому поповнилася яскравими зразками «зацікавленого і проникливого сприймання Орієнту» [1, с. 58]. Але, на жаль, поза увагою українського письменства ХХ і ХХІ століть опинилася драматична тема повернення кримських татар на свою історичну батьківщину.

«Мені завжди була цікава Східна Європа і країни колишнього СРСР, – згадує авторка. – А Україна... Це була чиста випадковість. Я викладала у Празі, і деякі мої студенти були з України. І саме вони мені розповідали про Україну ... Мабуть, це була доля» [2]. Тож із 1991 року Л. Хайд жила й працювала в Україні як міжнародний журналіст видань «The Guardian», «The Times», «Foreign Policy», «Newsweek», «New Internationalist». А її знайомство з проблемами кримських татар почалося наприкінці дев'яностих років, коли вона

писала про земельні проблеми Криму. «Поступово я стала дізнаватися більше про їхню багату культуру, історію, про події до війни, про Депортацію 1944 року та їхнє повернення на Батьківщину» [2], – розповідає Л. Хайд про витоки свого захоплення корінним народом Криму.

Пол Гобл, американський аналітик, спеціаліст із етнічних і релігійних питань країн Євразії, розмірковуючи про роль художньої літератури в справі консолідації поневолених народів, означив книгу Л. Хайд як своєрідний «щоденник Анни Франк» для кримських татар [див. : 4]. Він також поставив роман «Омріяний край» у один ряд із присвяченим Голодомору 1932–1933 років романом «Жовтий князь» (1963) Василя Барки й історичним романом «Сорок днів Муса-Дага» (1933) Франца Верфеля, австрійського письменника єврейського походження, що не залишився байдужим до геноциду вірменського народу в 1915 році.

Така оцінка роману Л. Хайд, думається, викликана тим, що в його основі – реальні історії кримців, які на початку 1990-х років поверталися на батьківщину. Адже, як зазначила письменниця, «всі герої цієї книги, за винятком Катерини II, Йосифа Сталіна, Лаврентія Берії та першого заступника народного комісара НКВД Богдана Кобулова, вигадані, втім, те, що з ними відбувається, засноване на реальних подіях» [3, с. 234]. Гетеродієгетична нарація твору переважно сконденсована навколо умовно сучасної сюжетної лінії 12-літньої Сафі – Сафінар Ісмаїлової – яка разом із родиною повернулася в Крим із Узбекистану. Але в романі ведеться і розповідь про минуле від імені дідуся дівчинки. Отож, за словами авторки, «роман написаний у форматі подвійної історії – депортація і повернення додому» [2].

Образ традиційного укладу життя кримських татар моделюється через спогади дідуся Сафі: «Раніше вранці ти чув голоси підмайстрів, які відчиняли віконниці крамниць і закликали покупців. Ранки були заклопотаними, а пообідні години – повільними, лінивими, коли з кав'ярень долинав стукіт нардів» [3, с. 29], «двоповерховий дім... чайхана під горіхом і господарство... вкрите виноградниками, де робили вино, хоча пити його Коран забороняє; товстозаді вівці; вимощені бруківкою доріжки до фонтану; листя тютюну, розкладене сохнути на сонці» [3, с. 36]. Опозиційною постає візія Криму без татар: «фонтанів більше немає» [3, с. 28], «кафе теж ніяких немає. І запахи, і навіть звуки змінилися» [3, с. 29]. Причина змін – цілеспрямована політика радянського уряду на знищення всього, що нагадувало про корінний народ Криму: зміна етнічного складу півострова внаслідок масового переселення, витіснення з ужитку кримськотатарської мови, навіть заміна кримськотатарських топонімів.

Родинна історія Сафінар стає прикладом еволюції патріотичних почувань кримців, що народилися за межами батьківщини: «Крим здавався чужим і незнайомим, але насправді таким не був: він був місцем, до якого Сафі належала, – саме так їй завжди казали» [3, с. 12]. Авторка вмотивовує нездатність дитячої свідомості примирити уявлюваний образ Криму з

реальністю: «Крим був не таким, як їй обіцяли. Вона мріяла потрапити до рідного краю з дідусевих казок, а натомість її світ стиснувся до чотирьох напівзведених стін, вузької зеленої долини й заболоченої доріжки до джерела. І вона ненавиділа все це» [3, с. 140]. Та найбільшим випробуванням для Сафінар стає атмосфера нетерпимості й упередженості щодо кримських татар у Криму. Якщо дитячі стереотипи й забобони змушують її здебільшого ніяковіти («Люди кажуть, що ви – мафія чи щось подібне... Кажуть, ви хочете почати тут громадянську війну, вигнати усіх нас, росіян і українців, і встановити закони, як в арабських країнах» [3, с. 164].), то вчинки дорослих навіть становитимуть загрозу життю дитини: водій автобуса не зупиняє дівчинці в потрібному місці й завозить її щодня за кілька кілометрів від дому, а п'яні чоловіки на колгоспному тракторі (а відтак – зі згоди місцевого керівництва) руйнують щойно добудований дім Ісмаїлових, не помічаючи перед ковшем дитини.

Амбівалентність почуттів Сафі до батьківщини своїх предків поступово долається: залученість дівчинки в проблеми сім'ї, пошуки брата і, передусім, участь у мітингу до роковин Сюрґюнлік – депортації – дають відчуття повної причетності до свого народу. Авторка для передачі свідчень про події 18 травня 1944 року не виділяє межі нарації. Спогади жертв депортації стають єдиним звинуваченням радянського режиму в злочинах проти людяності: «під час зупинки моя мама побігла по воду і запізнилася, потяг рушив. Вона вхопилася за поручні, щоб залізти у вагон, та ... солдат ударив її по руках прикладом і вона впала під колеса. Вони прийшли по мого синочка. Я їм сказала, що він спить, а вони сказали, що він мертвий. Вони видерли його з моїх рук і, перш ніж він закричав, викинули з вагона. Вони вбили мого брата. Йому наказали копати яму ... Брат відмовився, тоді вони розкололи йому голову лопатою і скинули його тіло з усіма іншими» [3, с. 176].

Л. Хайд не оминає увагою «офіційну» причину депортації цілого народу – звинувачення в колаборації під час Другої світової війни. Письменниця наголошує, що судити весь народ мірками зради неправомірно й подає приклади саможертвності й героїзму кримських татар. Показовою є історія двоюрідної сестри дідуса Хатідже та її коханого Абдула: юнак пішов у поліцаї, а дівчина стала партизанкою. Своє чесне ім'я героїня рятує ціною життя, проте радянською системою її подвиг залишається непоміченим. «У книжках про партизанів є списки росіян, списки українців, вірменів, греків, караїмів... а там, де мають бути кримські татари, – там порожньо. Прірва. Тиша. Заповнюють ту прірву Абдул, іще Абдул і багато інших абдулів – саме їх пам'ятатимуть росіяни, щоб спокійно спати в своїх ліжках» [3, с. 91]. Те, що маховик радянської ідеології діяв у відношенні до кримських татар виключно за національною ознакою, доводить у романі історія червоноармійця Айдера, який у травні 1944 року втратив усю родину, а пізніше й сам учасник взяття Берліну був висланий із Криму. Про депортацію як результат політики свідчить образ Богдана Кобулова, одного із виконавців сталінського плану «Криму без кримських татар»: «О восьмій вечора 19 липня 1944 року Богдан Кобулов

відчував... глибоке задоволення. Вони разом із колегами повернули неймовірно складну справу, в якій було задіяно 23 тисячі солдатів, 100 «віллісів», 250 вантажівок, 67 ешелонів і 183 тисячі кримських татар. Результат – цілу націю вивезено тихо і без метушні» [3, с. 72–73].

Етнообраз кримця моделюється в романі на перетині національних, культурних, релігійних складників, він є закоріненим у рідні традиції. Неодноразово підкреслюється глибока пошана кримських татар до старших членів своєї сім'ї й суспільства загалом. Наприклад, контрастує ставлення Сафі і Лени до своїх батьків [див. : 3, с. 159]. Ще більше вражає епізод про дідуся, донька якого виїхала в Росію, а його залишила в сім'ї подруги Сафінар: «Його дочка ... продала хату з умовою, що батько залишиться там жити» [3, с. 174]. Попри атеїзм як настанову радянської доби, кримські татари зберегли релігією предків, тому Ібраїм-ага з болем відзначає перетворення найстарішого мусульманського духовного училища в Криму, збудованого ще ханом Менглі Гераєм у XVI столітті, на божевільню.

На перешкоді міжнаціональному порозумінню стають не скільки культурні й релігійні розбіжності, як травматичний досвід кримськотатарської історії XX століття. Саме тому представникам старшого покоління спершу важко сприйняти позитивний образ росіянина: батько Сафі не приймає допомогу Лениної родини, відштовхує Андрія, упереджено сприймаючи їхні стосунки з Заревою. Авторка ж певна того, що іншої альтернативи як співжиття бути не може. Своєрідною моделлю трагічної кримської історії XX століття є історія одного помешкання. На момент повернення татар до Криму в ньому проживав літнього віку росіянин Аркадій Якубович. Він оселився в будинку після того, як попередній власник – дядько Ісмаїла-аги – був депортований. Та історія 30-х років XX століття залишила на кримській землі не менш кривавий слід, коли цей будинок було відібрано в заможної родини караїма-землевласника, якого розстріляли як ворога народу. У передньому слові від імені автора висловлено головну думку твору: «Він належав багатьом державам та імперіям... Правителі приходили і йшли геть, але впродовж семисот років кримські татари звали Крим батьківщиною, хоча й завжди ділили її з багатьма іншими народами» [3, с. 6]. На персонажному рівні її виразником письменниця робить росіянина Андрія: «Я завжди знав, що Криму чогось бракує, а тоді кримські татари почали повертатися і я збагнув, чого саме. Крим без татар як суп без солі. Ви, татари, і є кримська сіль» [3, с. 111].

Отже, роман Л. Хайд «Омріяний край», присвячений темі повернення кримських татар на батьківщину після депортації 1944 року, є важливим не лише з погляду формування етнообразу кримських татар у світовій літературі, але й як чинник поглиблення міжкультурного діалогу народів, що проживають в Україні.

Література

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.

2. Лілі Хайд: «Кримські татари – унікальний і сильний народ». URL: <http://qha.com.ua/ua/suspilstvo/lili-haid-krimski-tatari-unikalnii-i-silnii-narod/17681/>
3. Хайд Л. Омріяний край : роман ; пер. з англ. Лукії Зурнаджи. Київ : Дуліби, 2014. 240 с.
4. Goble P. The Crimean Tatars Finally Have Their Own «Anne Frank». URL: <http://windowoneurasia.blogspot.com/search?q=+The+Crimean+Tatars+Finally+Have+Their+Own+%27Anne+Frank%27>

5.8. Роман А. Шевченко «Спадок»: крос-культурний виклад української історії

Роман А. Шевченко «Спадок» посідає окремішне місце в нашому переліку творів як зразок крос-культурної, або, як її називають, контактної літератури, яка створена другою (нерідною) мовою й позначена симбіозом двох культур і літературних традицій.

Його авторка потрапила до Англії наприкінці 1980-х років як стипендіатка фонду Д. Сороса на навчання в Кембриджському університеті, де здобула ступінь магістра з міжкультурних відносин. Нині вона – експерт з конфліктології, перекладач англійської королеви й кількох прем'єр-міністрів та їх радник із міжкультурних питань. Твір А. Шевченко було написано англійською мовою, оскільки авторка поставила за мету розширити знання англійських читачів про Україну. Про те, що мети вдалося досягти, свідчить, за її словами, відгук однієї з англійських газет про роман «Спадок» як про «блискавичний курс української історії» [1].

Обираючи матеріал для твору, А. Шевченко орієнтувалася на уподобання англійського читача, тому історію про скарб Павла Полуботка, який, за легендою, був переданий наказним гетьманом до Банку Англії в 1723 році, втілила в детективну фабулу. Основна дія роману розгортається в 2001 році, але ретроспективно і проспективно постають 1748, 1922, 1941–1942, 1962 і 2009 роки. У ньому діють кілька поколінь нащадків Полуботка, українські історики, офіцери ФСБ, англійські юристи, а топосами твору стають Україна, Австрія, Англія, Росія, Аргентина, Франція. Та головною темою твору стає не так пошук скарбу фізично, як пошук Україною свого шляху у світі й усвідомлення важливості спадку минулих поколінь у цьому процесі. Alegорією України виступають у романі троє дівчат, які в різний час шукають скарб: у XVIII столітті – Софія, у XX – Оксана і в XXI – Кейт із роду Полуботків.

Знайомлячи читача з Україною, А. Шевченко ніби простирає перед ним візуальну карту, описуючи можливі маршрути подорожі онуки гетьмана Полуботка Софії до Європи: туди вона могла «діставатися морським шляхом – на південь, на Січ, козацьку державу, а там через Чорне море на торговому судні... могла вирушати річками. Місцевий льон і конопля, сказав їй батько, перевозилися баржами, а тоді путівцями і трактами через територію Росії до

балтійського порту Рига, а звідти вже кораблем до Англії... проїхати Європою з чумаками – на возах з мішками солі й зерна, з сувоями полотна й шкіри» [1, с. 118]. Але козацька Україна в романі постає не лише в економіко-географічних, але й освітньо-культурних характеристиках, зокрема, завдяки Києво-Могилянській академії, де «було два братства: Sodalis Majores для філософів та богословів і Sodalis Minores для новачків. Хоча повний курс тривав тринадцять років, багато студентів приходили з латинських шкіл посередині курсу, залишалися на два роки, а потім виходили з Академії продовжувати свою освіту в університетах Болоньї або Страсбурга, Берліна або Кенігсберга» [1, с. 66].

Розширенню уявлень інокультурного читача про давній період нашої історії слугує і лаконічне звертання авторки до легенди про Кия як засновника майбутньої столиці, розповідь про королеву Франції Анну Ярославну і її віно – Реймське Євангеліє, аеропорт Орлі, збудований на землях українського козака Григорія Орлика, козацькі звичаї, надприродні властивості характерників тощо. Із реалій історії ХХ століття письменниця торкається питання приєднання Західної України до СРСР, оstarбайтерства, існування виправничо-трудоxв таборів ГУЛАГу, політичних репресій КДБ, каральної психіатрії як засобу боротьби з інакодумством. Роман «Спадок» – це і джерело інформації етнографічного змісту, бо йдеться про національний костюм, писанкарство, традиції Святвечору з дванадцятьма стравами, серед яких кутя – «рідкий різдвяний пудинг» тощо.

Історичне підґрунтя твору дало можливість А. Шевченко порушити і питання утисків радянською тоталітарно-бюрократичною системою наукової інтелігенції, яке для авторки є емоційно загостреним: її дідусь український історик, член-кореспондент АН УРСР, директор Інституту археології АН України Федір Шевченко через т. зв. «політичну незрілість» наукових зацікавлень у 1970-х роках був підданий показній критиці та усунутий з усіх керівних посад. Бабуся і дідусь письменниці, яким присвячено роман, стали й прототипами подружжя Сари Самійлівни та Василя Івановича – фахового історика, причетного до справи Полуботка, який уособлює жертву ідеологічно-репресивного тиску: «Він мав феноменальні енциклопедичні знання з історії. Відмовлявся підтасовувати історичні факти на потребу політиків, от його і звинуватили у націоналізмі, заборонили публікувати книжки і статті. Вони його зламали – він не позбувся страху до самої смерті» [1, с. 118].

Твір А. Шевченко, в якому образ України моделюється в контексті різних історичних періодів, є важливим чинником поглиблення міжкультурного діалогу народів, формування мультикультурного художнього простору світової літератури, складником імагологічної візуалізації України у світі.

Література

1. Спадкове покликання. Британська письменниця про відповідальність письменників за імідж країни та західні стереотипи в

ставленні до українців ; розмовляла А. Лазарева. URL: <https://tyzhden.ua/Culture/70004>

2. Шевченко А. Спадок ; пер. з англ. Т. Некряч. Київ : Нора друк, 2015. 328 с.

5.9. Імагологічна візуалізація України в романі М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи»

Роман «Коротка історія тракторів по-українськи» М. Левицької – британської письменниці українського походження, що як і А. Мельничук належить до другого покоління повоєнної української еміграції (вона народилася в таборі для ДР в Німеччині, де перебували її батьки) – також присвячений проблемам українських переселенців. Дебютний твір письменниці, здобувши низку схвальних відгуків і престижних літературних нагород [дет. про це: 1, с. 260–261] і ставши світовим бестселером (на сьогодні налічується понад 40 його перекладів різними мовами), був досить неоднозначно сприйнятий в Україні. Критики й літературознавці вважали його карикатурним, етнографічно-комічним [див.: 2] або й звинувачували письменницю у створенні проплаченого антиукраїнського продукту, аналізуючи при тому російськомовний переклад її роману [див.: 3].

У творі умовно можна виділити три пласти тексту. Перший – це історія 84-річного українського емігранта Миколи Маєвського та його доньок Віри і Надії, другий – розповідь про 36-річну українку Валентину, яка з сином-підлітком приїздить до Англії на пошуки кращої долі. У цих двох пластах дійсно багато комічних ситуацій, які спричинені колізіями навколо одруження Миколи та значно молодшої за нього Валентини, котра, витративши мізерні пенсійні заощадження літнього чоловіка, вдається до морального і фізичного тиску на нього. Але поряд із цим, тут розкривається і трагедія долі Миколи Маєвського як представника повоєнної еміграції, що зі смертю дружини втратив і зв'язок із Україною. Навіть написання колишнім київським інженером історії тракторів по-українськи – це спроба єднання з далекою батьківщиною.

Важливим складником наративу, що не лише переводить його з комічного на серйозний рівень сприйняття, але й найбільшою мірою дотичний до творення образу України, є третій пласт тексту – родинна історія. Україна присутня у творі і як ідилічний край («Така гарна мова, що кожен може стати поетом. Такий краєвид, що кожного зробить митцем. Фарбовані синім дерев'яні хатки, золоті пшеничні поля, срібні березові гаї, широкі й повільні ріки» [4, с. 23]), образ якого зафіксувався в пам'яті Миколи, і як простір страждань кількох поколінь родини Маєвських-Очеретків.

Так, батько Миколиної дружини був страчений за звинуваченням у військовій підготовці українських націоналістів у 1930 році, коли маховик репресій ще не був розкручений, проте уже тоді все «відбувалося за класичним сценарієм часів терору: стук у двері серед ночі, діти кричать» [4, с. 58].

Письменниця говорить і про існування концтаборів із нелюдськими умовами тримання в'язнів: «До 1937 хвили арештів здіймалися горами. Тепер розстріл був занадто м'якою карою для ворогів народу – їх засилали в сибірські виправно-трудова табори» [4, с. 170–171]. Не оминає вона увагою і теми репресій проти родин «ворогів народу»: якщо на початку тридцятих діти Очеретька були лише виключені з навчальних закладів, то «у наступні роки чисток не тільки злочинця, але й його сім'ю, друзів, колег і всіх підозрюваних у співучасті висилали в табори» [4, с. 59].

У полі зору М. Левицької опиняється і Друга світова війна, про яку вона пише без героїчно-переможного пафосу: її персонаж фактично є дезертиром, що відмовився відступати з військом на схід, а згодом був схоплений. Німцями чи НКВС, читач так і не дізнається, бо незалежно від цієї обставини для авторки Микола – жертва війни: «Його загребли в солдати силоміць. Тицьнули в руки багнет і сказали, що він повинен воювати за Батьківщину ... колоти й тікати, стріляти й тікати, ховатися в укриття й тікати, тікати й тікати» [4, с. 220]. І якщо шрам на власноруч розтятому при затриманні горлі зарубцюється, то травми душевні сформуєть особливий психотип емігранта з безкомпромісним ставленням до комуністичної ідеології.

Найбільшим злочином за психотравмуючим впливом у романі є Голодомор. Авторка говорить не лише про його перебіг, але й про причини. Микола Маєвський, описуючи розвиток тракторобудування в Україні, торкається його «суперечливої» ролі у процесі колективізації: з допомогою трактора на селі руйнувався традиційний уклад господарювання й знищувався клас землевласників. А Голодомор, за сталінським рішенням, став покаранням українському селянству за спротив індустріалізації: «1932 року весь український врожай було конфісковано й вивезено в Москву та Ленінград, щоб годувати пролетаріат на заводах... Масло й зерно з України продавали в Парижі та Берліні... А в українських селах люди голодували» [4, с. 74]. Розповідь про масштаби нестач подано у творі як свідчення бабусі сестер Маєвських, що надає їй автентичності: «Соня Очеретько вижила. Вона варила ріденький суп з трави та кінського щавлю, який збирала на полях. Викопувала кореневища хрону, бульби топінамбуру, торішні картоплини на городі. Коли й це закінчилося, вони ловили і їли щурів, що жили в стрісі, потім їли солону зі стріхи, жували шкіряну упряж, щоб хоч якось заглушити муки голоду. Коли голод не давав заснути, вони співали...» [4, с. 59].

Голодомор сприймається авторкою як трагедія, що назавжди маркує пам'ять людини. Свідченням того, який травматичний вплив може здійснювати ця пам'ять, у романі стає Людмила Маєвська, мати Віри та Надії, яка пережила голод. Основою її життєвої філософії стає заощадження і нагромадження. Саме з переліку харчових припасів, які зберігала жінка, розпочинається знайомство читача з нею. «Мати знала, що таке ідеологія і що таке голод... Вона знала – і це знання не покидало її всі п'ятдесят років життя в Англії, а потім просоталося

в серця її дітей...» [4, с. 17], – підкреслює письменниця травматичну тяглість Голодомору навіть на ті покоління, які його не зазнали безпосередньо.

Не тільки сам факт звертання М. Левицької до проблем історії ХХ століття, але й кут зору на вітчизняне минуле та спосіб його подачі спростовують закиди в тому, що її твір не може претендувати на знання українських історії та психотипу. «Левицька, – зазначала С. Пиркало, – не дуже приховує, що події досить щільно базуються на тому, що відбувалося в її власній родині. Тобто якщо вона й брутална щодо когось, то понад усе – до себе й своїх рідних» [5].

Література

1. Нарівська В. Пасторально-ідилічне переживання світу (про роман М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи»). *Літературна компаративістика. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011 С. 258–273.
2. Kurkov, A. «Human Traffic. Review of A Short History of Tractors in Ukrainian by Marina Lewycka». URL: <https://cutt.ly/tfUoiIS>
3. Дроздовський, Д. «Трактори» з невдалої історії не по-українськи. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/179/41/>
4. Левицька М. Коротка історія тракторів по-українськи ; пер. з англ. О. Негребецького. Київ : Темпора, 2013. 301 с.
5. Марина Левицька: «Чомусь існує очікування, що українські автори мають бути страшенно серйозними» ; розмовляла С. Пиркало URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1353/164/47703/>

5.10. Деконструкція міжкультурних стереотипів в іронічному детективі Н. Доляк «Шикарне життя в Вупперталі»

Незважаючи на майже півторастарічну історію детектива і неабиякий читацький попит (за кількістю публікацій він посідає одне з перших місць), твори цього різновиду залишаються однією з найменш досліджених сфер світового літературознавства. Певною мірою це зумовлено належністю детектива до масової літератури, хоча, «популярність жанру не може його компрометувати, так само як не може бути ознакою його досконалості» [6, с. 138]. Ця тенденція зберігається навіть попри загальну дослідницьку привабливість детективу як зразка «формульної» (за Дж. Кавелті) літератури, якій властива стійкість композиційних схем, мінімальна варіабельність сюжету, стереотипна фабульність. Особливо дискусійною є проблема модифікації жанрової матриці детектива в сучасній літературі. Бо якщо класичному детективу була властива настанова на логіку, детальне дослідження ситуацій і осіб, що потрапили в поле зору детектива, інтелектуальні розмірковування автора й читача над фактами упродовж твору, головний герой – професіонал чи

аматор, але обов'язково ерудована й досвідчена людина, виключення пригодницьких і любовних елементів, то сучасний детектив посилив розважальні компоненти. Якщо класичний детектив уособлював правосуддя, демонстрував перемогу справедливості навіть там, де закон опинився безсилим, то детектив у сучасній літературі став репрезентантом концептуальної картини епохи, в якій змінилися й жанрові очікування читача, пов'язані, зокрема, з демократичністю, ірраціональністю, іронічністю тексту. У ситуації з сучасним детективом важлива роль у деконструкції масових стереотипів належала іронії, що дозволила сконструювати іронічний детектив як окрему жанрову модифікацію.

Іронічний детектив, за визначенням Ю. Дем'яненко, – «це феномен масової літератури, різновид детектива, розслідування в якому описується з гумористичної точки зору, і направлено на розкриття таємниці; дуже часто такі твори пародіюють штампи детективного роману і будуються за певною чітко структурованою схемою (формулою)» [4]. Важливими щодо природи іронічного детективу видаються й спостереження А. Афанасьєва й І. Василенко. Дослідники відзначають, що рідко який детектив не містить у своїй тканині іронії, але при цьому не всі ці детективи можемо назвати іронічними. «Мабуть, – зауважують вони, – для чистоти жанру необхідно, щоб іронічно була представлена свята святих детективу – сама робота сищика. Таке завдання вельми непросте, тому до жанру іронічного детективу часто відносять і пародію, і просто детективні твори з надлишком смішних ситуацій. Останнє нерідко спостерігається тоді, коли непрофесіонал, особливо жінка, веде розслідування» [1, с. 113].

Узявши до уваги те, що в основі іронічного детективу лежить жанрова схема детективу класичного, що сюжет будь-якого детективу, за словами У. Еко, – «це завжди історія догадки» [7], окреслимо специфіку твору Н. Доляк з точки зору іронічності модусу оповіді як засобу деконструкції етнічних стереотипів.

Невід'ємною складовою уявлень людини про зовнішній світ є образи інших культур, що виникають як результат взаємодії соціумів чи окремих представників різних народів. Культурні взаємини й культурна конфронтація породжують образи «Іншого» й «Чужого», наділені як стереотипними, так і диференційованими, як раціональними, так і емоційними рисами. Важливим джерелом імагологічних досліджень, що мають міждисциплінарний характер, є й літературний текст, який не тільки допомагає формуванню гетерообразів, але й через екстраполяцію світу «Іншого» на власний, сприяє самоусвідомленню і пізнанню «Свого». Вага літературної імагології в контексті міждисциплінарних інтеркультурних досліджень особливо зросла в умовах сучасного глобального комунікаційного простору.

В аналізі обраного аспекту роману Н. Доляк виходимо з перейнятої імагологією тези М. Бахтіна про те, що кожна культура повніше розкривається лише через сприйняття іншою культурою: «Ми ставимо чужій культурі нові

запитання, яких вона сама собі не ставила. Ми шукаємо в ній відповіді на ці наші запитання, і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами нові свої грані, нові смислові глибини» [2, с. 354]. Відтак, одним із шляхів наближення до своєї культури є її рецепція її гетерообразу, бо, за словами Б. Вальденфельса, «до власної ідентичності звикають через ідентифікацію з Іншими, тому вона завжди залишається просякнутою моментом не-ідентичності» [3, с. 59].

Сюжетним ядром роману «Шикарне життя в Вупперталі» є пригоди 23-річної українки Зої Кирпич, яка, ставши учасницею програми Au Pair, опинилася в німецькому місті Вупперталі. Як відомо, ця міжнародна програма була розроблена спеціально для молодих людей як освітній і культурний проект, що дозволяв зануритися в культуру, пізнати з середини традиції країни, яка приймає, поліпшити знання іноземної мови. А в обов'язки учасників програми, як і героїні твору, входила допомога в догляді та вихованні дітей, виконання нескладних домашніх обов'язків. Головну героїню В Німеччині до себе прийняла аристократична родина «Мангаймів, Груберів та Мангайм-Груберів» [5, с. 36].

У романі Н. Доляк реалії українського життя постають в оповіді головної героїні. Вона – людина, схожа на пересічного читача і тим приваблива для нього, з тими ж інтересами, що і в нього: робота, відпочинок, кохання. Її життя в Україні окреслено короткими гумористичними штрихами, що стосуються різних сфер: телебачення («виводили на екрани відео-картинку, котру від початку до кінця без завмирання серця та корвалолу могли дивитися хіба що майбутні серійні вбивці, збоченці-душогуби і доблесні пузаті гаїшники» [5, с. 4]), моди («екіпіровані в однакове модне шмаття продавчині бутиків ... включно з одягненими за останньою обласною модою манекенами знаходяться значно вище на еволюційній драбині ніж будь-хто з тих «опудал», котрі завітали (чи ще завітають) до цього острівця високого фешену» [5, с. 4]), політики («нескінченні з'ясування стосунків у стінах парламенту, безупинний мордобій, що чергувався з масовим братанням, яке зі свого боку тягло за собою підклимні кланові війни й знову поверталось до відвертого мордобою. І далі – по спіралі, яка врешті-решт, зводилася до замкненого кола» [5, с. 3]) і впізнавані для жителів країни. Образ України опосередковано є присутнім і в закордонних враженнях Зої, зокрема, використовується у викривальних порівняннях, що виникають від сприйняття чужої культури («Кажуть у Японії підвісних доріг що в Україні реформ, тобто щороку по кілька нових» [5, с. 3]; «для Вуппертала занедбаний парк – це все одно, що в моєму рідному місті елітний майданчик» [5, с. 238] тощо).

Інші джерела комічного в епізоді розмови Ведрани й Марка:

« – Виходить так: о шостій я приготувала вечерю ...

Марк сумлінно все записував.

– О шостій ранку чи о шостій по обіді? – запитав він, не відриваючись від написаного.

Ведрана, звертаючись до слідчого, кинула:

– А в якій країні вечерю подають о шостій ранку?» [5, с. 53–54]. Причиною непорозуміння помічника інспектора й Ведрани є те, що в німецькій мові для позначення часу в офіційному стилі прийнято 24-годинний формат, а в розмовному використовуються уточнення «зранку», «до обіду», «по обіді», «увечері». Бажані для поліцейського формулювання для кухарки є зайвими, оскільки процес приготування вечері для неї є самодостатнім часовим маркером.

Життя в умовах іншої країни, серед людей іншого соціального статусу також стає джерелом неоднозначних ситуацій: «Я прикипіла поглядом ... до діамантів. ... Фрау зрозуміла магічний вплив каменя на нестабільну психіку людини з третього світу й елегантно сховала руку під шовковий шалик ...» [5, с. 19]; «Здалося, хтось незграбний до ідіотизму впустив на підлогу важезну чавунну каструлю, а та зі свого боку наробила такого дзенькоту – хоч святих винось. Виявилось – це закличний набат до столу» [5, с. 25]. Як бачимо, іронічний ефект досягається тут перебільшенням, театралізацією емоцій в одному випадку та порушенням лексичної сполучуваності слів у іншому.

Зоя в будинку Мангаймів потрапила до інтернаціональної компанії, у якій крім неї, українки, і господарів-німців, ще була хорватка Ведрана Дядіч, вдаваний поляк Вацек Пхим і росіянка Романова. І хоч «толерантність, яку члени посімейства проявили до іноземців, що окупували їхній будинок, вражала» [5, с. 25], але героям неодноразово доводилося долати стереотипи й упередження щодо інших країн і їх представників, а міжкультурні відмінності породжували непорозуміння. На противагу більш-менш близькій у культурно-історичному сенсі Польщі, при згадуванні Німеччини в Зої «десь у підсвідомості воленс-ноленс засвічувалась умовна табличка «ахтунг, ворог!» [5, с. 12], що було викликане подіями Другої світової війни. Україну ж старше покоління німців сприймає у вимірах колоніального стереотипу, що засвідчив іронічний діалог Зої й інспектора поліції Вайма Біловські:

«– Ви звідки?

– З України.

– Це шматок Росії?

Який недовчений німець, сам він шматок, а я ціла українка. У мені загравав патріотизм, у голові навіть прозвучали перші акорди гімну, і я відповіла:

– Якщо вам так краще зрозуміти ази географії, то так. Україна – це шматок Росії. Доволі великий шматок. Здається, більший, ніж Німеччина» [5, с. 69–70].

Дотримуючись жанрового коду – злочин, таємниця, слідчий – роман Н. Доляк демонструє чутливість до інтра- й екстралітературних причин жанрових трансформацій, властивих іронічному детективу. Це виражено у введенні комічного дискурсу як засобу деконструкції стереотипів міжкультурного спілкування. Попри те, що в основі сюжету роману Н. Доляк

лежить розслідування трьох убивств у родині Мангаймів, легкий тон оповіді з установкою на комічний ефект зберігається упродовж усього твору.

Література

1. Афанасьєв А., Василенко І. Іронія в іронічному детективі. *Дόξα / Докса*. 2020. Вип. 2 (34). С. 112–121.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
3. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. Київ : ППС-2002, 2004. 206 с.
4. Демьяненко Ю. Иронический детектив в контексте современной литературы. URL: <https://www.proza.ru/2010/06/15/1485>
5. Доляк Н. Шикарне життя у Вупперталі : роман. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 368 с.
6. Кестхейи Т. Анатомия детектива: Следствие по делу о детективе. Будапешт, 1989. 272 с.
7. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». URL: https://ru.wikiquote.org/wiki/Заметки_на_полях_«Имени_розы»

5.11. Мультикультурність міського простору в романі М. Гримич «Фріда»

Компонентами міського тексту є художньо інтерпретовані топонімічні, топографічні, ландшафтні, архітектурні, соціальні, культурні, кліматичні та інші реалії, довершені предметами матеріального світу і образами людей, які реалізуються в просторі – від центру до периферії, і часі – через ретроспекцію та проспекцію.

Головне завдання міського тексту – отримання цілісного художнього образу міста з урахуванням не лише його зовнішнього вигляду, а і внутрішньої суті, атмосфери, тому він формує як образ міста, так і образ міської свідомості.

Вивчення міського тексту і його локальних виявів як літературознавчої проблеми представлене у вітчизняних дослідженнях С. Андрусів, О. Бровко, І. Вихор, Т. Возняка, А. Головачової, О. Гусейнової, Л. Лавринович, В. Левицького, Л. Оляндер, Я. Поліщука, Т. Тимошенко, О. Харлан, Ю. Черкашиної, М. Штогрин та ін. Проте твір М. Гримич «Фріда» ще не був об'єктом літературознавчого аналізу під заданим кутом зору, що й зумовило нашу увагу до нього.

У романі М. Гримич постає простір Бердичева, переплетіння в якому української, польської, єврейської, вірменської культур створило унікальну мультикультурну ауру міста та позначилося на ментальності його жителів. За словами авторки, яка в дитинстві жила в київському письменницькому будинку РОЛІТ, розташованому неподалік від єврейського базару, про Бердичів вона чула задовго до того, як почала писати роман: «Старий єврей дядя Ося часто повторював, що в Бердичеві завжди все найкраще і, по суті, Євбаз був як Бердичів в мініатюрі» [2]. Така оцінка містечка, загалом, є небезпідставною з

історичної точки зору: Бердичів уже в XVIII ст. стає центром адміністративно-господарського та духовно-культурного життя краю. На його території діють 10 щорічних ярмарків, що за товарооборотом не поступалися Лейпцизьким, кілька банків [див.: 4]. «Волинський Єрусалим», «польський Париж» – так називали місто в XIX ст.

Перепідпорядкування Бердичева в середині XIX ст. з Волинської до Київської губернії, в якій він опиняється на периферії, призводить до занепаду міста і його поступового зникнення з виру суспільно-політичного життя. В. Єршов, аналізуючи міф міста в польськомовній мемуаристиці Правобережжя, зазначив, що його складниками в цей час стають «невпорядкованість, безпам'ятність і, нарешті, спонтанність та заплутаність. Бердичів постає як місто з невизначеною приналежністю, без адміністративної прив'язки, об'єкти якого кочують самі по собі, з розмитим вектором руху, без власної символіки» [1, с. 371].

М. Гримич у романі «Фріда» фіксує перехідність від довоєнної до повоєнної картини світу Бердичева. Після Другої світової війни, коли єврейське населення міста було майже повністю знищене (у гетто вижило близько двох десятків чоловіків з понад 30 тисяч осіб), місто втратило своє значення осередку єврейського національно-культурного життя. Втілюючи трагедію єврейської частини населення в історії Берти Соломонівни та її прийомної доньки і онуки, письменниця міфологізує образ міста. Моделлю повоєнного мультикультурного простору стає будинок на вулиці Торгова, 4: «Це було міфологічне світове древо з трьома ярусами – піднебесним, земним і підземним. На верхньому ярусі жили його святі – Кушнір Мойсей Давидович, Рафік Варданян – директор Бердичівського ринку, Берта Соломонівна – відома в широких торговельних колах Бердичева, Бессарабки і Подолу комісіонщиця, Жевуські – люди хоч і без певного роду занять, проте дуже заможні та авторитетні. На земному ярусі мешкали земні люди – військово-освітнянсько-чиновницькі різночинці Соболеви, Альперовичі і Ковалі... А підземний ярус був найтаємничішим, найзагадковішим ... де витали різні духи...» [1, с. 15].

У будинку на Торговій, 4 всі разом святкують єврейський новий рік, Михайла, а далі – «Миколая, католицький Святвечір, католицьке Різдво, наш Новий рік, православний Святвечір, православне Різдво» [1, с. 138]. Промовистим показником міжкультурної взаємодії стають густативи: «Принесли хто що міг. Накривала на стіл тітка Катря – два графинчики каламутної самогонки, варена картопля зі смаженою цибулькою. Пані Ірена зробила свої фірмові голубці з тертою бульбою, тобто картоплею і шкварками. Берта Соломонівна зробила „меср-цимес“ – така солодка морква з ізюмом. Мойсей Давидович узагалі розщедрився, виніс тараньку, мовляв, це йому клієнт натурою заплатив. А на десерт тітка Катря винесла „півників“ – льодяники на паличці» [1, с. 44].

Химерний дім, ізольований від решти світу, стає символом міста, життя в якому також протікає за власними законами: «Це був єдиний цілісний організм,

власний світ, ізольований від решти світу, така собі маленька держава в державі, паралельний вимір, у якому все відбувалося геть не так, як за аркою – життя текло тут за власними законами та правилами» [1, с. 138].

Саме в цьому будинку колись жила головна героїня роману Ірина, яка повернувшись туди після тривалої перерви, повертається до себе самої – Фріди. Вихована єврейкою Бертою Соломонівною, народжена українкою Галею від вірменина Рубена Вартаняна, Фріда наприкінці твору, мов міфологічне дерево, відчуває в собі силу і мудрість різних народів: «Її снилися класичні архетипальні сни. Ось вона стоїть на високій горі, і є водночас деревом і розп'яттям» [1, с. 177].

Інакшість міста і його мешканців особливо виразно підкреслюється в записах радянського офіцера Соболева. Колишній сибіряк, що став після війни начальником паспортного столу в Бердичеві, констатує ідеологічну аморфність міста, яке сторониться радянського трибу життя, закоріненість мешканців у свої архаїчні, ніби столітньої давнини, звичаї і порядки, «буржуазні» приватновласницькі інстинкти: «Дивна річ – як у будь-якому українському містечку після війни, – руйнація і, я б сказав, бардак, але народ ворухиться, метушиться, щось тягне, буде, чисто як мурашва в зруйнованому мурашнику, зовсім не так, як у наших сибірських містечках і селах: хоч злидні непроглядні, але життя йде розмірено, тихо, спокійно, нікому нічого не треба, ніхто нікуди не поспішає. І народ тут чомусь заможніший, хоча голодує так само, як уся наша велика Батьківщина, але, попри величезну руїну, тут є старі запаси – у людей водяться (бачив на базарі) старі речі довоєнних і навіть дореволюційних часів. Я поки що не розумію цих людей, але спостерігаю за ними з цікавістю» [1, с. 138].

Отже, для функціонування міського тексту необхідне існування в свідомості людей пов'язаного з ним спільного культурного коду, що виникає на основі цілісного урбаністичного простору міста, одночасно індивідуального і закріпленого типологічно. Текст міста, якого вже не існує в тому вигляді, в якому воно існувало, М. Гримич упорядковує за допомогою моделі, в центрі якої перебуває будинок-дерево. Бердичів одночасно наділяється характеристиками втраченого раю, тугою за незворотністю часу і провінційною замкненістю, уособленою в будинку без вікон назовні.

Література

1. Гримич М. Фріда : роман. Київ : Дуліби, 2012. 188 с.
2. Доманський О. Перша презентація нового роману Марини Гримич пройшла в Бердичеві. URL: <https://cutt.ly/3UjLHYz>
3. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. ; автор-уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
4. Пасічник А. З історії єврейської громади міста Бердичева. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність»* : збірник наукових праць. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 131–136.

5.12. Паломництво як досвід міжкультурного діалогу в книзі Д. Матіяш «Дорога святого Якова»

Попри те, що пік популярності паломницької прози минув, із відродженням в Україні паломництва як культурно-релігійного явища в 90-х рр. ХХ ст. література мандрів збагатилася творами, в яких описується відвідання місць, пов'язаних з історією християнства. Можливості жанрової модифікації творів такого типу в 2017 р. були продемонстровані книгою Дзвінки Матіяш «Дорога святого Якова». Її авторка – відома українська письменниця та перекладачка – разом зі своїм чоловіком фотографом Євгеном Іларіоновим у вересні–жовтні 2014 року здійснила мандрівку одним із найвідоміших паломницьких маршрутів. Досвід цього паломництва і ліг в основу книги «Дорога святого Якова».

Метою обраного подружжям маршруту, що відомий у християнському світі уже майже впродовж тисячоліття, є іспанське місто Сантьяго-де-Компостела, в якому, за легендою, покояться моці одного з дванадцяти апостолів. Camino de Santiago, як іспанською мовою називається ця популярна паломницька дорога, охоплює кілька маршрутів, що починаються в різних країнах, а сходяться в іспанському місті. Описаний у книзі маршрут – французька дорога – бере початок у французьких Піренеях, у містечку Сен-Жан-П'є-де-Пор, і є найвідомішим серед прочан. Він простягається на майже 800 км і в середньому займає 5 тижнів.

Паломництво авторки та її чоловіка тривало 42 дні – з 19 вересня по 30 жовтня, за якими і структуровано матеріал книги. З одного боку, це зближує твір із щоденниковою формою, а з іншого – зумовлюється вимогами до сучасного пілігрима: щоб отримати компостелу – документ, який посвідчує паломництво, треба мати в креденсіалі (своєрідному паспорті «офіційного» паломника) мінімум одну щоденну відмітку з певного пункту маршруту. Тож назви розділів книги скомпоновані за таким принципом: «20 вересня. Ронсеваль – Ларрасоанья (27 км)», «1 жовтня. Бургос – Орнійос-дель-Каміно (19 км)» тощо, де поряд із датою вказується частина маршруту між населеними пунктами та пройдена за цей день відстань у кілометрах. Примітно, що книга починається з тієї ж дати й географічної точки, що й закінчується – 30 жовтня, у місті Сантьяго-де-Компостела. Авторка у такий спосіб «заціклює» матеріал книги, що має відповідати її думці про безперестанність руху – чи йдеться про пересування паломника в горизонтальному чи вертикальному (І. Ісіченко називає його «долання географічного простору як духовного досвіду» [1]) вимірі: «Паломник, який розпочинає паломництво, ще не знає, що початок дороги вже містить у собі її завершення. Що насправді якраз біля собору святого Якова гостро відчуваєш, що треба йти далі. Що це зовсім не кінець» [2, с. 10].

Мета мандрівки й книги авторкою глибоко усвідомлені й пережиті, тому вони конкретизується, уточнюються нею упродовж усього тексту вже не так

для себе, як для читача: «Досвідом дороги хочеться ділитися. Його не можна залишати тільки для себе. Нехай свободу, яку дарує ця дорога, відчувають інші – ті, хто ще нічого не знає про Каміно-де-Сантьяго – дорогу святого Якова» [2, с. 8]; – «Не тільки тіло, а й розум на Каміно теж має пройти випробування – розгубленістю, невпевненістю, злістю на власні слабкості, сумнівами, неможливістю знайти відповідь на запитання: чому ми тут?» [2, с. 61]; – «Іти цю дорогу за себе і за своїх співвітчизників. Тих, які ніколи сюди не прийдуть, бо у них немає грошей, часу, здоров'я, можливостей, потреби і бажання ходити пішки» [2, с. 108]; – «Цю дорогу не пройдеш, якщо тебе на неї не покликали, – бо твоє завдання її пройти, щоб прийти до внутрішніх перемін» [2, с. 180]; – «Можливо, цю дорогу пройдуть ваші діти й онуки – як пам'ять про вас. Можливо, її пройдуть люди, яких надихнув ваш досвід ... Покажи цю дорогу іншим. Не залишай її тільки для себе. Поділися нею. Нехай вона стане подарунком для інших» [2, с. 201].

Історії інших паломників є важливою складовою книги, і від того, що представлені вони дуже лаконічно, їхня мотивуюча роль не знижується. Це стосується вісімнадцятирічної бельгійки Ірми, яка вирушила в мандрівку відразу після завершення гімназії, відкривши тим самим нову сторінку дорослого життя, чи літній американець, який із хворими ногами проходить у день не більше 10–15 кілометрів. Авторка свідчить, що в житті сучасної людини, яке будується за раціональними і логічними приписами й визначається очікуваннями масового суспільства, при бажанні теж можна знайти час на паломницьку подорож. Приклад цьому – група з Німеччини на чолі зі священником, яка розбила маршрут на шість (!) років і вже долає третій відрізок шляху чи француз Ришар, який щороку може виділити на це лише 12 днів і на дорозі, де здобув зцілення від раку, уже вчетверте. Паломництво стає порятунком і для людей, цілком успішних у житті, але утомлених рутинною, що не дає сконцентруватися на головному: тут і маркетолог Пітер із Америки («Мабуть, дорога втомилася на мене чекати ... Я зрозумів, що моє життя, як болото. Що я гнию. І що мені потрібно щось змінити. І тому я тут. Є час нарешті познайомитись із самим собою» [2, с. 52]), і психотерапевт Ілона зі Швеції («Я запитала в себе таке: якби мені залишилося жити ще півроку, чи займалась би я тим самим, чим займаюся зараз. Відповідь була: ні. Отож я взяла на роботі відпустку, і я тут» [2, с. 139]). Часто за паломницькими історіями стоять зворушливі родинні взаємини: батько Ірми приїздить, щоб допомогти доньці перейти Піренеї, а інший батько – з Німеччини – розпочав семирічний паломницький маршрут із сином, якому на той час виповнилося лише 7 років.

Але дорога святого Якова – це не тільки історичні, культурні, релігійні, економічні реалії конкретних територій на заході Європи, адже нею йдуть люди з різних континентів, представники різних культур. Тому чи не найвичерпнішою її характеристикою у Д. Матяш є лаконічне визначення «дорога, яка вміщає у себе цілий світ» [2, с. 33]. Зустрічаючи представників різних країн, авторка з сумом констатує, що дуже мало її земляків проходять

цим маршрутом (близько півтори сотні чоловік за рік – див. с. 83). Як наслідок – гетерообраз України стереотипізований до футболу й Майдану. Але звертає на себе увагу той факт, що за сотні кілометрів від України у розмірковуваннях авторки зримо оприявлюється образ батьківщини: трагедія мусульман рохінджа, що стали вигнанцями у власній країні, нагадує їй безправне становище українських селян, які отримали паспорти лише в 1970-х рр., а до того були позбавлені можливості вільно пересуватися; могила Святого Хуана, покровителя паломників, нагадує про становище українських доріг; у ставленні іспанців й українців до свого культурного набутку і довкілля, першість, як зауважує авторка, на жаль, не на нашому боці. Історія одного тільки ХХ ст. у свідомості письменниці постає як низка трагічних подій: голодомор, репресії, розстріли письменників. А ще авторка вірить, що українські студенти і пенсіонери, як і їхні закордонні ровесники, зможуть колись подорожувати світом.

Книга Дзвінки Матіяш – не путівник, але в ній увага приділена й інформації профанного, побутового характеру, що покликана полегшити мандрівку паломника: поради як і які речі укласти в дорогу («в ідеалі наплічник має важити одну десяту від ваги паломника» [2, с. 17]; «джинси досвідчені паломники брати в дорогу не рекомендують. Вони довго сохнуть і багато важать» [2, с. 17]), як пристосуватися до погодних умов («вранці взуття мокре й холодне, тому перші кілька кілометрів треба йти швидко, щоб ноги зігрілися» [2, с. 173]), як рятуватися від м'язового болю після ходьби тощо. Приділена увага й їжі: йдеться не лише про ті місця – притулки, кафе, магазини, де можна купити харчі, а й такий виключно паломницький спосіб харчування як донативо – «перекус, який пропонують люди доброї волі для паломників за добровільну пожертву» [2, с. 40]. Деякі страви авторка не лише описує, але й зазначає їхні місцеві назви, що надає оповіді певного національного колориту: «бокадільї – великі сандвічі» [2, с. 40], «Sopa castellana, тушковане м'ясо» [2, с. 86], «caldo gallego – традиційний суп, який готують у Галісії. В ньому обов'язково мають бути щавель, капуста і квасоля» [2, с. 187], «мафіни, які тут називають «магдалени» [2, с. 202]. Специфіка місцевої кухні передається і через порівняння з українськими стравами: «кальдо тут нагадує наш зелений борщ» [2, с. 196] тощо.

Опосередковано через тему їжі як соціокультурного феномену можливим стає порушення у книзі важливих проблем міжнаціональної взаємодії. Замовивши форель в одному із сіл Іспанії, герої книги зі здивуванням дізнаються, що риба фарширується свининою. Як виявилось, таке незвичне поєднання продуктів в одній страві зумовлене аж ніяк не гастрономічними уподобаннями давніх іспанців. У часи Торквемади цей рецепт використовувався з іншою метою: «У цьому немає нічого поганого – у тому, щоб замовити форель. Христос також їв рибу. Про те, що Христос також був євреєм, ніхто і не думав. Христос був іспанцем і католиком. Ким же він ще міг бути? Отож рибу краще подавати зі свининою. Не-єврей з'їсть усе. Єврей

залишить свинину, і його буде викрито. І нехай забирається із нашої сонячної землі кудись подалі. Або нехай стане справжнім християнином. Спалить Тору, викине менору. Нехай не святкує суботи. Нехай буде таким, як ми» [2, с. 129]. Із посиланням на власний досвід, авторка розвиває тему міжнаціональної нетерпимості: в дитячому віці їй довелося бути свідком дитячої жорстокості і ворожнечі на національному ґрунті до дівчинки-єврейки Ольги. Навіть будучи дорослою, вона продовжує думати про долю цієї дівчинки та її мами, шкільної вчительки музики Зої Рафаїлівни, які змушені були залишити навчальний заклад. Проблема антисемітизму під пером авторки переходить у проблему міжкультурної нетолерантності як такої, тим більше, що україномовні українці в своїй країні також були об'єктом нетерпимості: «Я не захистила тоді Ольгу, тому що не знала, як її захистити, і боялася. Але дала собі слово – ставитися до людей людяно, незалежно від того, якої вони національності. І не зламала цього слова – принаймні свідомо. Попри те, що це було важко – в русифікованому й агресивному Києві, де у часи мого дитинства людина, яка говорила українською мовою, була чимось на кшталт динозавра, які ось-ось зникнуть. Я дізналася, що таке насмішки і що таке страх, що таке ненависть і злоба» [2, с. 129].

Від часу паломництва до часу виходу книги пройшло майже три роки, тож, думається, в неї потрапило те, що зберегло для авторки свою неперебутність із відстані часу. Тому її слова про Дорогу сприймаються сповідально, як висновок із власного духовного досвіду: «Паломник не знає, що дорога святого Якова нагадуватиме про себе несподівано за три, п'ять, десять років. Іноді вона нагадуватиме про себе щодня, вриватиметься у звичний і наповнений буденними справами світ» [2, с. 10], «Тільки з відстані часу можна побачити, що можливість іти цією дорогою – це неоціненний дар, величезне багатство, якого вистачить на багато років, а то й десятиліть» [2, с. 70].

А своєрідною настановою від авторки тому, хто тільки наважується на мандри паломницьким маршрутом, можуть бути її слова про одного з персонажів: «Не має значення, що він нічого не знає про Бога. Зате Бог знає про нього все» [2, с. 88]. При цілковитій христоцентричності світогляду Д. Матіяш втілює надактуальну для XXI століття відкритість по відношенню до інших культур і конфесій як способів самовираження і прояву людської індивідуальності: «Думаю також про нетолерантність і бажання нав'язувати свої погляди. Про неповагу до Іншого, якщо він не так думає, не так поводить себе і вірить не в те. Про авторитарність релігійної свідомості. Про те, що авторитарність – це несвобода. І що несвобода – це нецікаво» [2, с. 127]. Врешті, книга, за авторським замислом, і повинна була надихнути читача якщо не на мандрівку, то на втілення своїх мрій як способу реалізації свободи.

Література

1. Ісіченко І. Паломницька література URL: <http://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/istoria-istoria-ukraienskoie-literaturi-h-xvi-st/tema-11-palomnicka-literatura>
2. Матіяш Д. Дорога святого Якова. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 224 с.

5.13. Філософія щастя в книзі М. Вікінга «Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи»

Щороку, починаючи з 2012, на замовлення ООН проводяться дослідження, що визначають країну, в якій живуть найщасливіші люди. З цією метою вченими з Університету Британської Колумбії, Лондонської школи економіки та Колумбійського університету опитуються близько 3 тисяч жителів кожної з країн, які беруть участь у дослідженні. Так, у 2017 році учасниками рейтингу стали 155 країн, у 2016 – 157. Дослідники беруть до уваги такі показники, як ВВП на душу населення, дотримання громадянських свобод, соціальні гарантії, безпека, рівень корупції, тривалість життя тощо. При цьому автори дослідження наголошують, що найвагомійший фактор, який дозволяє людині відчувати себе щасливою, не високі прибутки, як можна було б подумати, а можливість робити вільний вибір. Подібні дослідження, як зазначалося на конференції Генеральної Асамблеї ООН, проводяться з метою звернути увагу урядів країн на щастя громадян як мету державної політики.

Кілька років поспіль країни Скандинавії не лише входять у топ-10 найщасливіших країн світу, але й ділять між собою перші місця. Наприклад, у 2017 році першість отримала Норвегія, піднявшись із 4 місця позаминулорічного рейтингу і випередивши Данію, у 2016 – Данія (у 2015 році країна була третьою, а в 2013 році – першою в рейтингу).

Їхні високі показники у «рейтингу щастя» змусили людей у всьому світі задуматися про секрет успіху скандинавських країн, зокрема, Данії. У самій же країні навіть створено Інститут дослідження щастя (The Happiness Research Institute) – незалежний аналітичний центр, який вивчає, чому одні суспільства щасливіші за інші й за мету має поліпшення якості життя людей у світі. Книга його керівника Міка Вікінга (Meik Wiking), присвячена філософії данського щастя, за короткий термін здобула чималу популярність і була перекладена на близько тридцять мов (в українському перекладі вийшла під назвою «Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи»). В англomовному світі на цю тему вийшло вже кілька десятків книг інших авторів, зробивши філософію хюге світовим трендом, а саме слово «хюге», за версією Оксфордського словника, ввійшло в список найбільш популярних слів 2016 року.

Дослівного перекладу слова «хюге» українською мовою не існує, а Вікіпедія подає таке його тлумачення: «Хюге (*hygge*) – це скандинавське слово, яке означає настрій затишку та комфортного спілкування з почуттям благополуччя і задоволеності. За останні роки хюге стала визначальною характеристикою данської культури» [2]. Предметом нашої уваги в книзі М. Вікінга стала філософія хюге як складник данського автостереотипу.

Автор наголошує, що рушіями щастя по-данськи є такі засадничі елементи як освітлення, соціальна взаємодія, їжа та напої, одяг, оселя, близькість до природи тощо. Даючи практичні поради, якими саме повинні бути всі ці речі, щоб відповідати данському способу життя, М. Вікінг

наводить цікаві спостереження, факти, статистичні дані, що допомагають кращому пізнанню данської культури.

Так, говорячи про любов данців до свічок (країна тримає першість у Європі за кількістю куплених свічок – 6 кг на особу – і лише 4% населення не запалюють їх у своїх помешканнях, у той час як 28% жителів країни робить це щодня), автор знайомить читача з традицією lysfest – свята світла, що має порівняно недавню історію. Щороку, починаючи з 4 травня 1945 року, данці виставляють увечері на підвіконнях своїх будинків свічки на знак звільнення Данії з-під німецької окупації, що тривала з 1940 року. Як і в більшості країн під час Другої світової війни, жителі Данії змушені були притлумлювати світло від ворожих літаків. Тому завершення окупації для них стало символічно асоціюватися з поверненням світла [див. : 1, с. 13]. Ставлення до світла як важливого складника буття підкреслюється і негативною конотацією слова lyselukker (буквально: той, хто гасить свічки), яким називають осіб, що псують задоволення іншим [див. : 1, с. 12]. Не обмежуючись цим, автор говорить про особливе ставлення в країні, де 179 днів на рік йде дощ, до освітлення загалом.

М. Вікінг не вважає атмосферу затишку і здатність отримувати насолоду від найдрібніших речей, що й характеризує хюге, виключно данськими, тому проводить паралелі на мовному рівні, виявляючи слова з подібним значенням: gezelligheid – у нідерландській, koselig – у норвезькій, homines – в англійській тощо [див. : 1, с. 32–35]. Проте, саме данський спосіб життя визначається, за його словами, рівновагою між життям і роботою. Прикладом можуть слугувати опубліковані в газеті «The Guardian» враження Кеті Стронгмен, що кілька років тому разом із родиною переїхала з Англії до Данії: «Якщо колись ми могли перехопити щось на вечерю, коли Дунканові щастило вирватися з роботи близько дев'ятої, то тепер він звільняється о п'ятій. Працювати в офісі довше ніж до 17:30 – це вже пиха. А якщо працювати у вихідний – данці подумують, що ти взагалі псих. Сенс у тому, щоб родини мали час розважатися та гуртом вечеряти щодня» [1, с. 52]. Суб'єктивні думки жінки підтверджуються статистично: якщо загалом 60% європейців щонайменше раз на тиждень зустрічаються з друзями, колегами поза роботою та збираються родиною, то серед данців цей показник становить 78% [див. : 1, с. 55]. Покликається автор і на Всесвітній звіт про щастя від ООН: «базові матеріальні цінності є обов'язковими для щастя, але щойно досягнуто цієї ґрунтовної межі, якість людських взаємин починає відігравати поважнішу роль, аніж матеріальні цінності» [1, с. 58]. Не прагнучи надмірно ідеалізувати своїх співвітчизників, автор говорить про «темну сторону хюге» – закритість товариств, які надто неохоче допускають у свої кола іноземців.

Національна кухня є одним із важливих джерел пізнання культури країни, тож цілком природньо, що окремих розділ книги «Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи» присвячено гастрономічним традиціям Данії. Філософія данського способу життя зумовлює високий рівень споживання м'яса, кондитерських виробів та кави, бо кухня передбачає насолоду від їжі і

відпочинок від приписів здорового харчування. За словами автора, найбільш відповідною назвою кулінарної книги для обідніх страв на його батьківщині могла б бути назва «50 відтінків м'яса та картоплі». Традиційність, якої данці дотримуються в різних сферах життя, тут проявляється в збереженні традицій споживання і рецептури ще з XIX ст. Так, тістечко «Спорт», яке не співвідноситься з уявленнями про зорову їжу, бо включає велику кількість збитого крему, свою назву носить з 1891 року, коли вперше було приготоване на прем'єру п'єси «Спортсмен». Любов данців до кави, а вони є третіми в світі за її споживанням, виражається навіть на мовному рівні через складене слово каво-хюге. Автор акцентує увагу, що для хюге найбільше цінуються страви домашньої кухні, зроблені хай і без надмірної вправності, проте здатні створити відповідну атмосферу. Саме з цією метою в розділі вміщено кілька рецептів національних страв.

Невимушеність як провідна риса данського стилю життя виявляється і в стилі одягу, для характеристики якого автор обрав жартівливий тон: «Шарфи конче треба мати ... Золоте правило шарфів – що більше, то краще. Просто намотуйте стильний грубо плетений шалик доти, доки ризик задушитися не стане критичним» [1, с. 104], «Щойно ви вийдете в аеропорту в Копенгагені, вам може здатися, що ви за зйомках фільму про ніндзя. У Данії всі носять чорне» [1, с. 105], «Улітку можна дозволити собі більшу палітру кольорів, навіть вдатися до чогось божевільного та яскравого, як сірий» [1, с. 105], «Щоб пережити всі чотири сезони за один день, треба стежити, щоб на вас було кілька шарів одягу» [1, с. 105] тощо.

Оскільки соціальне життя в Данії протікає не в ресторанах чи кафе, а в домівках (так вважає 71% населення), тому данці одержимі інтер'єрним дизайном настільки, що «прогулятися по більшості данських осель – це майже те саме, що гортати сторінки журналу, присвяченого дизайну інтер'єрів» [1, с. 112]. Тим більше, що можуть це собі дозволити, бо мають найбільший метраж житлової площі на душу населення в Європі – 51 м². Створення хюге-інтер'єру сприяє наявність каміну, правильного освітлення, натуральних матеріалів, зокрема, дерева, старовинних речей, книжок в облаштуванні житла.

Та навіть у найщасливішій країні існують свої проблеми. Що стосується Данії, то це холодний клімат із малою кількістю сонячних днів, висока конкуренція на ринку праці, що змушує людину повсякчас доводити свою кваліфікацію, одні з найвищих у світі податків. Проте, наприклад, останній чинник не зменшує підтримку населенням внутрішньої політики, оскільки данців відрізняє високий рівень політичної культури і національної самосвідомості. «Підтримка ґрунтується на усвідомленні того, що колективний достаток спільнот перетворюється на загальнодержавний добробут. Ми не платимо податків – ми інвестуємо в наше суспільство. Ми купуємо якість життя», – йдеться з цього приводу в книзі М. Вікінга. Про високі соціальні стандарти життя свідчать і такі дані, як один із найкоротших у Європі робочих тижнів (37,5 годин, для порівняння в Україні – 40 годин), безкоштовні медичне

обслуговування й освіта, п'ятитижнева оплачувана відпустка, щедра грошова допомога безробітним. Це саме ті важелі, що знижують рівень незадоволення і роблять Данію однією з найщасливіших країн світу.

Та головне, на чому наголошується в книзі, – це бажання створити атмосферу тепла, спокою й гармонії навколо себе. Тоді досягнення хюге буде можливим вдома і на природі чи роботі, наодинці і в компанії, в вихідні й у будні, у свята і повсякчас. Хюге, за словами автора, якраз і має вчити людину знаходити щастя в буденному, «в маленьких вигодах і втіхах, які трапляються щодня, ніж у великій удачі, що теж трапляється але зрідка» [1, с. 285].

У книзі М. Вікінга, крім порад по досягненню хюге як невід'ємного складника повсякдення, знайдеться й багато цікавої інформації країнознавчого характеру, що збагатить розуміння багатопольярного світоустрою і допоможе окреслити в ньому місце власної культури.

Література

1. Вікінг М. Маленька книга хюге. Як жити добре по-данськи. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 288 с.\
2. Хюге [Електронний ресурс] / Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Хюге>

5.14. Модель міжнаціональних стосунків в романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог»

Т. Пахомова – вчителька географії з містечка Радехова на Львівщині, а роман «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» – її перша письменницька спроба. Написанню роману, яке тривало всього три місяці, передувала кількарічна краєзнавча робота з дослідження історії єврейського населення радехівщини. «До війни, – зазначала авторка, – воно становило третину всього населення міста, доклалося до його культури, розбудови, і, як і всюди, було зметене страшним часом Голокосту. Після війни єврейське кладовище зрівняли із землею, а могильними плитами вимостили центральну вулицю міста – показово, правда ж? Отак і наша громада, і все суспільство на довгий час взяло під ноги трагедію безневинних людей, для яких національність стала вироком» [2]. І хоч звання праведників її земляки отримали ще 1988 р., проте на момент написання роману Т. Пахомовій довелося збирати окошечки спогадів про них серед односельців та далеких родичів.

Події твору відбуваються на Львівщині під час Другої світової війни. Мультикультуралізм краю упродовж роману підкреслюватиметься авторкою неодноразово, а багатонаціональна атмосфера воєнного Львова влучно передається через мовний симбіоз в описі базару, де «взаємне бажання вигоди стирало мовні бар'єри, усі мали базові знання польської, єврейської, української, легко переходили з мови на мову» [3, с. 18].

Твір постає своєрідною енциклопедією життя євреїв довоєнної доби. Перед читачем розгортаються традиції святого дня Суботи – Шабату, Бар-міцви – релігійного повноліття єврейських дітей, свята Пуриму, що символізувало порятунок євреїв Персидської імперії. На прикладі персонажів твору говориться про дотримання єврейської добродітності – трумот – пожертвування десятини, молитовну і жалобну традиції, традиційний одяг, ритуальні страви і культуру харчування як таку тощо. Окремо порушує авторка питання соціонормативної культури, яка не лише допомагала представникам єврейської спільноти зберігати традиційний уклад життя, але й регулювала їхні взаємини з представниками інших культур. У діалозі дітей – поляка Збишека і єврея Давида – про релігійні відмінності святкування неділі християнами й суботи юдеями, останній виказує добру обізнаність з історією чужої релігії:

«– І звідки ти то все знаєш? – здивувався Збишек.

– Незнання породжує злобу, а її не можна пускати в серце... Євреям потрібно поважати традиції того народу, серед якого ми живемо, можна сказати, пристосовуватися, інакше не виживемо...

– Чому це?

– От дивися, – з мудрістю рабе говорив Давид, – ображають от француза, чи англійця, чи американця – і вони можуть поїхати додому: у Францію, Англію чи США, а в нас такого дому нема-а-а, от і треба добре жити з сусідами...» [3, с. 35].

Прихід німців обриває мирне співіснування жителів Львова і стає початком «вирішення єврейського питання». Письменниця акцентує увагу на ролі нацистської пропаганди в поширенні антисемітизму, апелюючи до достеменного факту фальсифікації німцями розстрілів у Бригідках, коли у вбивствах, вчинених НКВС, були звинувачені євреї: «Усюди написано, що євреї винні у вбивстві кількох тисяч українців і поляків... що євреї розпалили війну, а німці прийшли захистити... І всюди заклик... вбивати євреїв» [3, с. 45]. Розпалювання національної нетерпимості в окупованому місті, викривлення гетерообразу єврея в сприйнятті носіїв інших культур призвело до єврейських погромів, учасники яких у романі однозначно оцінюються як «особлива антисоціальна й паразитична каста, що стає гидким уособленням гірших зразків людських якостей...» [3, с. 45].

Низка сегрегаційних заходів (заборона ходити тротуарами – євреї мали право рухатися лише проїжджою частиною, обмежене використання громадського транспорту – для них виділялися позначені жовтою зіркою місця, відкриття окремих магазинів тощо) завершується створенням гетто на вулиці Замарстинівській, до якого потрапляють Естер та двоє її дітей – Давид і Міра. Щоб отримувати більше їжі для прогодування дітей, жінка погоджується на роботу в трудовому таборі. Степанові, котрий також працює на будівництві дороги, дівчинка нагадує його покійну дочку і він, разом із дружиною, вирішує допомогти Мірочці та її родині. Прихистком Зільберманів стає сховок під хлівом, який вони можуть залишати лише інколи вночі, виходячи на

прогулянку до цвинтаря, з яким сусідить хата Врублевських. Спільне переживання небезпеки змінює і зближує обидві родини, а порятунок людей призводить до фізичної і духовної гармонії Марії і Степана після смерті власної дитини. Упродовж 832 днів триває ця історія порятунку, котра могла обернутися трагедією і для порятованих, і для тих, хто попри небезпеку не залишився глухим до чужого болю.

Довоєнна модель міжнаціональних стосунків, коли при взаємній толерантності представники тих чи тих національностей і релігій все ж становили герметичні групи, гуртуючись навколо церкви, костьолу чи синагоги, у роки окупації зазнає змін. На різних етапах життя родини Зільберманів руку допомоги їм подають полька Ядвіга, циганка Гіта, українці Степан і Марія Врублевські, які й уособлюють ідилічну модель багатонаціонального суспільства, передану авторкою метафорою танцю: «Жити з іншими людьми – це як вправно танцювати вальс: ти то наступаєш, відступаєш, бо так домовилися танцювати, і в житті ти сам чимсь поступаєшся, чи хтось тобі, і тоді є добре» [3, с. 161].

Те, що до порятунку родини Зільберманів стають причетними персонажі різних національностей, відповідає письменницьким інтенціям твору. Людське життя для авторки є однаково безцінним, незалежно від національності чи віросповідання. Тому й найбільшим моральним переступом у романі проголошується байдужість до людини: «Вона і не гріх ніби, але інколи шкодить більше, ніж і не дуже добра справа. З її мовчазної згоди спочатку виникають людиноненависницькі ідеї, а згодом починають убивати. Те, що сьогодні німці роблять із цілим єврейським народом, народилося не вчора, не сто й навіть не дві тисячі років тому. Одні зводили наклепи, інші мовчали: „Не мене ж стосується”. Багато хто за тривалий час міг би знайти спосіб припинити цькування, але: „Навіщо? Це не до мене...” Багато людей могли нам допомогти – он скільки їх навколо, живих, тільки тут, у цьому селі... але вони теж вважають, що це не їхня біда» [3, с. 177], – вкладає Т. Пахомова свою думку в уста Естер.

Полька Ядвіга, циганка Гіта, українці Степан і Марія Врублевські, які на різних етапах не стоять осторонь біди Зільберманів, уособлюють детальну модель міжнаціональної комунікації, передану авторкою метафорою танцю: «Жити з іншими людьми – це як вправно танцювати вальс: ти то наступаєш, то відступаєш, бо так домовилися танцювати, і в житті ти сам чимсь поступаєшся, чи хтось тобі, і тоді є добре» [3, с. 161].

Трирічне проживання Естер і її дітей у сховку Врублевських доводить, що міжкультурні й міжрелігійні відмінності не є перешкодою для діалогу. Автор знакової праці з теорії діалогізму ХХ ст. М. Бубер, висунувши засадничу категорію «Я-Ти» для позначення двоїстості людської природи й необхідності включення іншого в процес самопізнання, писав: «Якщо промовляється Ти, то співпромовлено Я словесної пари Я-Ти... Немає жодного Я самого по собі, а є лиш Я засадничого слова Я-Ти...» [1, с. 26]. У зв'язку з цим назва роману «Я,

ти і наш мальований і немальований Бог» набуває виразно імагологічного прочитання, де інший трактується не як суб'єкт, а як неповторне ти, здатне зняти не лише теологічні, а й будь-які інші розбіжності, накладені людською цивілізацією.

В інтерв'ю Т. Пахомова наголошувала, що прототипи її героїв нагороджені свідоцтвом і срібною медаллю Праведників світу, а один із їхніх синів посадив у Саду-алеї Праведників світу на Голгофі в Єрусалимі іменне деревце. В епілозі ж до роману письменниця звертається до читачів, підкреслюючи достовірність розповіді: «Як будете в Єрусалимі, знайдіть будь ласка на Голгофі, у саду-алеї Праведників світу дерево з табличкою на честь Марії та Степана Січевлюків-Врублевських. Уклоніться пам'яті цих святих людей – Праведників світу цього...» [3, с. 189].

Література

1. Бубер М. Я і ти: шлях людини за хасидським вченням. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. С. 25–226.
2. Львівська письменниця створила роман на основі реальної історії врятованих українцями євреїв під час Голокосту ; розм. І. Небесна. URL: <https://cutt.ly/iUjZ6bR> (дата звернення: 21.03.2024).
3. Пахомова Т. Я, ти і наш мальований і немальований Бог : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 192 с.

6. ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття «міжкультурна комунікація».
2. Історичні чинники й обставини виникнення міжкультурної комунікації. Етапи розвитку міжкультурної комунікації.
3. Міжкультурна комунікація як навчальна дисципліна. Основні теорії у формуванні міжкультурної комунікації як наукового напрямку.
4. Основні одиниці вербальної комунікації.
5. Стили вербальної комунікації.
6. Сутність поняття «невербальна комунікація».
7. Основні форми невербальної комунікації: кінесика, міміка, такесика, сенсорика, проксеміка, хронеміка.
8. Паравербальна комунікація та її основні компоненти.
9. Міжнародний бізнес як форма міжкультурної комунікації. Міжкультурна комунікація в міжнародних відносинах.
10. Проблеми міжкультурної комунікації у діяльності міжнародних організацій.
11. Туризм, війна й окупація як способи освоєння чужої культури.
12. Теоретичні та методологічні складнощі при визначенні поняття культури. Основні елементи культури.
13. Соціалізація й інкультурація, їх види і форми.

14. Культура й поведінка. Культура й цінності. Культура й мова: національно-культурна детермінованість мовної поведінки.
15. Трансформація мовної картини світу в міжкультурному спілкуванні.
16. Поняття міжкультурної компетентності мовної особистості.
17. Акустичні та візуальні характеристики культури.
18. Проблеми розвитку сучасного мультикультурного суспільства. Категоризація культур.
19. «Своє» і «чуже» в теорії культури М. Бахтіна.
20. Культурна ідентичність – статичний і динамічний аспекти. Стратегії та традиції взаємодії з культурною чужорідністю й інакшістю / несхожістю.
21. Етноцентризм як культурний феномен. Етноцентризм як антропологічна константа і його роль у процесі міжкультурного спілкування.
22. Процес освоєння культури: інкультурація, акультурація.
23. Кризи в суспільстві та їх вплив на культурну ідентичність.
24. Феномен внутрішньої культурної еміграції.
25. Визначення та підходи до аналізу масової культури.
26. Ключові характеристики масової культури та закономірності розвитку. Рівні масової культури (кітч-культура, мід-культура, арт-культура).
27. Основні прояви масової культури
28. Суспільство споживання як прояв масової культури. Споживання як комунікація.
29. Масова культура і втрата культурної своєрідності.
30. Особливості процесів культурної дифузії в епоху глобалізації та глокалізації.
31. Особливості сприйняття інших культур.
32. Типи та етапи реакції на іншу культуру.
33. Міжособистісна атракція в міжкультурній взаємодії. Зовнішні та внутрішні чинники міжособистісної атракції.
34. Атрибуція в міжкультурній комунікації. Помилки атрибуції та їх вплив на процес міжкультурної комунікації.
35. Поняття емпатії. Механізм емпатії.
36. Основні форми емпатії. Емпатійний тип спілкування.
37. Поняття толерантності. Толерантний підхід у міжкультурній комунікації.
38. Інтолерантність. Форми інтолерантності.
39. Міжкультурна компетенція та її види.
40. Поняття міжкультурного конфлікту. Стратегії вирішення конфліктів.
41. Основні причини комунікаційних конфліктів.
42. Поняття і сутність стереотипів.
43. Функції стереотипів.
44. Роль етнічних стереотипів у процесі міжкультурної комунікації.
45. Забобони і механізм їх формування. Типи забобонів та їх корекція.
46. Теорія фрустрації і агресії.
47. Вплив ЗМІ на формування стереотипів і забобонів.

48. Ксенофобія в умовах глобалізації та глокалізації.
49. Нетерпимість і толерантність як основні стратегії міжкультурної взаємодії.
50. Толерантність як результат міжкультурної комунікації.
51. Культурна компетенція і її основні компоненти: культурний, мовний, комунікативний.
52. Міжкультурна компетенція в міжкультурній комунікації. Кодекс міжкультурної комунікації.
53. Види акультурації. Культурні бар'єри.
54. Культурний шок: причини, етапи розвитку, способи подолання.
55. Типологія комунікативних невдач у міжкультурній комунікації.

РОЗДІЛ V

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основна:

1. Барабаш Ю. Чуже – Інакше – Своє. Етнокультурне пограниччя: концептуальний, типологічний і ситуативний аспекти. Київ : Темпора, 2020. 216 с.
2. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
3. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт-Букс, 2018. 184 с.
4. Радченко І. Вступ до теорії міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2021. 80 с.
5. Ребрій О. Теорія міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків, 2022. 72 с.

Додаткова:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Будний В. Розгадка часів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної імагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
3. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник для студ. вищих навч. закладів. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
4. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого : посібник з філос. дисц.; пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : ППС–2002, 2004. 206 с.
5. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 263 с.
6. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія : навч. посібник. Київ : Нічлава, 2006. 336 с.
7. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В., Режко В. Історія світової культури : підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2002. 464 с.
8. Дизеринк Х. Імагологія та питання етнічної ідентичності. *Літературна компаративістика*. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 382–395.
9. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. 508 с.
10. Левчук Л., Грищенко В., Єфименко В. Історія світової культури : навч. посібник для студ. гуманіт. спецвзів. Київ : Либідь, 2000. 368 с.

11. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 298 с.
12. Мітосек З. Теорія літературних досліджень. Сімферополь : Таврія, 2005. 408 с.
13. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.
14. Наливайко Д. Очима заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 578 с.
15. Юрківський В. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 2001. 366 с.

Інформаційні ресурси:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com>
2. Боголюбова Н. Міжкультурна комунікація : підручник. URL: https://stud.com.ua/90283/kulturologiya/mizhkulturna_komunikatsiya
3. Войтюк І. Групова динаміка і комунікації : курс лекції. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/24562/1/опорний%20конспект%20лекцій.pdf>
4. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація : підручник. URL: https://www.academia.edu/22845182/Мова_і_міжкультурна_комунікація_Навч_посібник_для_університетів_Київ_Академія_Серія_Альма_матер_285_с_Language_and_Cross_Cultural_Communication_Kyiv_Academy_Press_Alma_Mater_285_p_In_Ukrainian_2012_
5. Міжкультурна комунікація : науково-допоміжний бібліографічний покажчик. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16512/1/miz_kom.pdf

РОЗДІЛ VI

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автоетнонім – самоназва етносу (напр.: *суомолайсет* – самоназва фінів, *ніхондзін* – самоназва японців).

Автообраз літературний – образ власного етнокультурного «Я» в художньому творі.

Автостереотип етнічний – комплекс відносно стійких уявлень, суджень, оцінок представників певної національної лінгвокультурної спільноти (етносу, нації, народності) щодо самої себе. Зазвичай в а. е. переважають позитивні характеристики з можливими окремими негативними вкрапленнями; самовизначення характеру нації, образу власного народу.

Автохтон – представник місцевого населення, носій певної споконвічної етнокультурної специфіки; представник корінного населення.

Адаптація – процес пристосування носія або колективу носіїв етнічної культури й мови до умов іншого соціального, етнічного, мовного середовища, сприйняття норм і цінностей нового соціально-етнічного середовища.

Адаптація міжкультурна – досягнення представниками некорінного етносу відповідності з культурним середовищем нового місця проживання.

Адаптація тексту лінгвокультурологічна – пристосування іншомовного тексту до сприйняття його носіями іншої мови й культури.

Акомодація – зміна комунікантами в ситуації мультилінгвізму акценту, темпу мовлення, лексики з метою наближення до мовленнєвої поведінки інших учасників комунікації.

Акультурація – 1) процес входження індивіда в нову для нього культуру й засвоєння ним норм і цінностей цієї культури; 2) процес взаємопроникнення і взаємовпливу культур, звичаїв, вірувань при безпосередньому контакті різних соціокультурних систем.

Алієнація культурна – типове для колонізованих народів приниження і знецінювання власної культури й визнання зверхності іншої культури.

Алієнізм – запозичене з іншої мови слово, маркер іншої культури.

Архетип – термін К. Г. Юнга – мотив або образ, що неодноразово повторюється в міфах, казках, сновидіннях. У соціальному психоаналізі – вроджені образи, ідеї, що становлять колективне несвідоме.

Асиміляція – 1) процес втрати представниками однієї етнічної групи своєї первинної культури й засвоєння культури іншої етнічної групи; 2) засвоєння культури й мови домінуючого етносу внаслідок особливої політики домінуючої

національної групи, спрямованої на придушення традиційної культури етнічних меншин.

Атрибуція – судження про причини поведінки, невласивої своїй культурі.

Багатокультурність – 1) наявність у межах держави кількох культур; 2) забезпечення підтримки культурної специфіки членів багатокультурного суспільства.

Бікультуризм – одночасна належність особи або групи осіб до двох культур.

Білінгв – особа, що володіє двома мовами однаковою мірою або різною мірою, але може здійснювати комунікацію обома мовами.

Білінгвізм – практика почергового користування двома мовами або володіння двома мовами і здатність із їхньою допомогою здійснювати успішну комунікацію.

Білінгвізм художній (літературно-художній) – 1) оригінальна творчість письменника-білінгва двома мовами; 2) оригінальна творчість із наступним перекладом творів (авторським чи професійним).

Візіотип – оптична презентація образу Іншого на телебаченні та в друкованих медіа, що фіксується у вигляді візуальної картини в мозку й додається до ментальної картини Іншого.

Геноцид – політика повного або часткового знищення певної етнічної або релігійної групи людей.

Гетерообраз літературний – етнокультурний образ Іншого в художньому творі.

Гетеростереотип – уявлення, набір характеристик, оціночних суджень однієї етнічної групи (нації) про іншу. Характеризується значним узагальненням, не виправданим спрощенням і зведенням чужого національного характеру до якоїсь однієї риси. Г., залежно від історичного досвіду взаємодії народів, можуть бути як позитивними, так і негативними. Часто виявляються в анекдотах.

Глобалізація – процес інтеграції культур різних народів у світову систему як наслідок розвитку сучасних транспортних засобів, економічних зв'язків, засобів масової комунікації тощо.

Глокалізація – «глобальна локалізація» – збереження місцевих (локальних) рис у глобальному явищі, розумне об'єднання процесів глобалізації і локалізації з метою засвоєння глобальних тенденцій і збереження національних традицій.

Дискримінація – негативне сприйняття членів певної групи на підставі забобонів (гендерних, національних, расових тощо) і перешкоджання їхньому доступу до ресурсів, які доступні іншим.

Діалог культур – рівноправна взаємодія і взаєморозуміння представників різних культур

Емпатія – співпереживання, здатність поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти її переживання, відчути емоційний стан як у процесі спілкування, так і на відстані, без контакту з людиною.

Етнонім – назва етносу, народу, племені, народності, нації тощо.

Етнообраз літературний – літературний образ, що конструює не тільки індивідуальні риси персонажа, а й його етнічну (національну) ідентичність, певні риси якої виступають як типові для цілого народу.

Етнос – різновид стійкої соціальної групи людей, що історично виник і представлений плем'ям, народністю, нацією.

Етноцентризм – надання переваги своїй етнічній групі, що виявляється в сприйнятті й оцінці життєвих явищ інших народів крізь призму своїх традицій і цінностей, нездатність розглядати поведінку інших людей інакше, ніж як крізь призму власної культури.

Етноцид – політика, спрямована на припинення існування етнічної спільноти шляхом насильницької асиміляції. На відміну від геноциду не обов'язково передбачає фізичне знищення етносу.

Забобон – 1) переконання, яке засноване на недостатньому знанні і призводить до неправильних суджень про окремих представників соціальних груп або соціальні групи загалом (раса, гендер, етнос, вік тощо); 2) стійкі ірраціональні компоненти суспільної й індивідуальної свідомості, які не піддаються раціональному осмисленню і виражають традиційні вірування, марновірства, повір'я тощо.

Ідентичність – залучення індивідом себе до певної соціальної групи чи спільноти (расової, етнічної, професійної, статевої, вікової тощо).

Імагема – національний літературний образ, що наділений полярними стереотипними рисами.

Імагологія (етноімагологія) літературна – галузь літературознавчої компаративістики, яка вивчає зображення в національній літературі інших народів і країн.

Імаготема – мотив, що стосується певної соціокультурної спільноти й переходить з одного тексту до іншого.

Інтеграція – злиття груп в єдину спільноту при збереженні ними своєї культурної ідентичності.

Інтеркультуралізм – дозвільна політика держави на збереження іммігрантами своїх традицій, звичаїв, обрядів до тих пір, поки вони не йдуть у розріз із принципами культури і традиціями суспільства, яке їх прийняло.

Інтертекст – текст, що містить посилання, цитати, алюзії на інший текст.

Інтертекстуалізм – текстова вставка, що є цитатою, алюзією з іншого твору, відомого реципієнту з його культурно-історичного досвіду.

Інтертекстуальність – термін Ю. Крістевої – міжтекстуальні відношення, в яких текст є складовою широкого культурного тексту на межі взаємодії різних культур і культурних традицій.

Інтолерантність – почуття нетерпимості до представників іншої нації, що призводить до міжнаціональної напруги й нестабільності в суспільстві.

Картина світу – образ світу, напівусвідомлене або неусвідомлене уявлення, яке є результатом усієї діяльності людини, її контактів із навколишнім світом; система знань про світ представників того чи іншого етносу.

Колоніалізм культурний – поширення певних моделей культури серед інших культур-контактерів, що веде до витіснення і заміни автохтонних моделей, спотворення цінностей тощо.

Комунікація – використання мови в межах будь-якого мовленнєвого колективу (друзі, сім'я, держава тощо).

Комунікація вербальна – мовленнєве спілкування людей у процесі їхньої спільної діяльності, яке може виявлятися в усній (голосовій) і письмовій (неголосовій) формах.

Комунікація крос-культурна – дослідження певних феноменів у двох або більше культурах і наступне їх зіставлення з метою виявлення подібностей і розбіжностей; зіставлення культур, як правило, без мовленнєвої взаємодії. Може вживатися і як синонім поняття *комунікація міжкультурна*.

Комунікація міжкультурна – 1) процес вербального і невербального спілкування представників різних національних лінгвокультурних спільнот, що відрізняються одна від одної знаннями і моделями поведінки; 2) науковий напрям у сфері гуманітарних наук, що досліджує процес вербального і невербального спілкування представників різних національних лінгвокультурних спільнот; 3) навчальна дисципліна, що досліджує процес вербального і невербального спілкування представників різних національних лінгвокультурних спільнот.

Комунікація невербальна – передача інформації за допомогою немовленнєвих засобів через візуальний, слуховий, нюховий, дотиковий канали.

Конфлікт культур – суперечність, зіткнення когнітивних установок, уявлень, образів, стереотипів, що панують у колективному несвідомому носіїв різних мов і культур.

Крос-культурна література (контактна література) – художня література, яка створена другою (нерідною) мовою й позначена симбіозом двох культур і літературних традицій.

Ксенонім – мовна одиниця на позначення елемента іншомовної культури.

Ксенофобія – страх, несприйняття іншої культури, поглядів, традицій, звичаїв на тій підставі, що вони гірші, «неправильні» на відміну від властивих рідній культурі. Людина з подібними поглядами називається ксенофобом.

Культура – 1) (у широкому сенсі) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людською спільнотою, які характеризують певний рівень розвитку суспільства. Розрізняють матеріальну і духовну культуру; 2) (у вузькому сенсі) рівень духовного життя людей; 3) локальна цивілізація, яка виникла на ґрунті територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної та психологічної спільності.

Культурний шок – стан фізичної і психічної реакції особи на переміщення з однієї культури в іншу, що пов'язаний із відчуттям дискомфорту, невиправданості очікувань і передбачає психологічну адаптацію.

Ментальність – світовідчуття, світосприйняття, сукупність психологічних, поведінкових установок, що формуються у межах певної культури під впливом традицій, соціальних інституцій, середовища існування. Спільна духовна налаштованість, відносно цілісна сукупність думок, цінностей, що витворюють картину світу.

Метакультура – система людських цінностей і поведінки, які виходять за межі конкретних етнокультурних уявлень і пов'язують різні етнокультури, навіть ті, що здаються ізольованими.

Метатекст – система текстів, пов'язаних із певним твором, які допомагають зрозуміти його роль у культурі (чернетки, прототексти, пародії, продовження, критичні статті тощо).

Мультикультуралізм – 1) політика розвитку і збереження в окремій країні культурних розбіжностей і теорія, яка обґрунтовує таку політику (протиставляється політиці «плавильного котла», яка передбачає злиття усіх культур в одну); 2) ідея збереження національних культурних традицій в умовах глобалізації, ідея рівності в одній країні етнічних, релігійних і расових общин.

Національна психологія – традиційні особливості поведінки і психічної діяльності, що властиві представникам певного етносу і передаються від покоління до покоління.

Національна самосвідомість – усвідомлення представниками нації своїх особливостей, які відрізняють їх від інших народів і націй.

Нація – спільність людей, що історично склалася на основі спільності території, економічного життя, психічного складу, культури, мови й самосвідомості.

Нація титульна – нація, на етнонімі якої базується назва адміністративно-територіального утворення.

Носій мови – людина, для якої певна мова є рідною і яка виросла в контексті культури, обслуговуваної цією мовою.

Паттерн культурний – домінуючий внутрішній принцип, зразок, модель різних елементів культури, притаманних певній національній лінгвокультурній спільності.

Помилка атрибуції – тенденції приписувати людям, соціальним групам, спільнотам негативні характеристики поведінки, відсутні в полі сприйняття.

Постколоніальна література – література, яка створена авторами з країн, що раніше були колоніями, і є синтезом культури колонізаторів і колонізованих, зазнала деструктивного впливу імперських стратегій і практик.

Прецедентний текст – текст, що належить мовній культурі певного етносу, входить у етнокультурний лексикон його представників і має ціннісну значимість для певної культурної групи (цитати з художніх текстів, міфів, переказів, притч, легенд, казок, текстів пісень, реклами, анекдотів тощо).

Расизм – політика переважання однієї раси над іншою. Виступає як підстава для *дискримінації* і *геноциду*.

Свій – чужий – інший – константа культури, що з найдавніших часів виконує диференціюючу й інтегруючу функції. Образ «свій» має позитивну конотацію і позитивну оцінку, а образ «чужий» – негативну конотацію, негативну оцінку із ксенофобським змістом. «Інший», на відміну від «чужого», хоч викликає подвійні почуття – інтерес і настороженість, але не має негативної конотації.

Сегрегація – курс на роздільний розвиток груп населення, обмеження в правах, аж до знищення на підставі расової або національної належності.

Стереотип – стандартизований, стійкий, емоційно насичений образ як вираження соціальної установки по відношенню до «чужого». З одного боку стереотипи формують помилкові уявлення, а з іншого – як особлива форма сприйняття світу допомагають людині класифікувати, запам'ятовувати і зберігати інформацію. Виділяють вікові, гендерні, географічні, культурні, політичні, професійні, расові, соціальні, етнічні та інші стереотипи.

Толерантність – терпимість, здатність людини, спільноти, держави поважати думку інших, сприймати багатоманітність культур світу, форм самовираження й вияву людської індивідуальності.

Традиція національна – повторюване тривалий час, стійке, загальноприйняте суспільне явище, що ввійшло в повсякденне життя людей, належить до певної етнічної спільноти, передається від покоління до покоління (норми поведінки, цінності, звичаї, обряди, смаки, погляди тощо).

Характер національний – сукупність специфічних психологічних рис національної спільноти, що стали властивими для людей цієї національності і проявляються в поведінці, способі мислення, в реакціях, темпераменті, звичаях, традиціях, смаках і т. ін. індивідів.

Цивілізація – самобутня спільнота людей, засоби існування, форми правління, соціальна стратифікація, економічні системи, грамотність та інші риси якої знаходяться на певному рівні культури й організованості.

Цінності – сукупність уявлень про глибинні потреби індивіда чи групи індивідів, що схвалюються й поділяються більшістю людей. Ієрархічно організовані цінності зумовлюють вибір дії або способу існування індивіда й зберігаються упродовж тривалого часу.

Шовінізм – сильне й часто невинувачене захоплення своєю країною, зверхнє й не обґрунтоване переконання в тому, що власна країна краща від решти.

РОЗДІЛ VII

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алієва З. Архетипні риси ментальності в імагологічних літературознавчих студіях. *Філологічні науки* : зб. наук. пр. Полтава, 2012. Вип. 12. С. 52–60.
2. Алієва З. Образ «Я» / «Інший» як проблема імагології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія : Філологічні науки. Луцьк, 2013. № 13. С. 3–6.
3. Андрусів С. Україна і українці з перспективи польського кресового дискурсу. *Волинь філологічна: текст і контекст* : зб. наук. пр. Луцьк, 2011. Вип. 12 : Імагологічні виміри національної літератури. С. 5–14.
4. Антофійчук В. Культурологія : короткий термін. словник. Чернівці : Рута, 2002. 151 с.
5. Барабаш Ю. Чуже – Інакше – Своє. Етнокультурне пограниччя: концептуальний, типологічний і ситуативний аспекти. Київ : Темпора, 2020. 216 с.
6. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
7. Бистрицький С., Пролеєв С., Зимовець Р. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
8. Білий О. Глобалізація і культурна ідентичність: український вимір. Київ : Наукова думка, 2018. 276 с.
9. Блинова О. Поняття стереотипу у просторі наукових категорій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія. «Психологічні науки» : зб. наук. праць. Херсон : Гельветика, 2014. Вип.1. Том 2. С. 7–11.
10. Бондарук С. Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матеріали II міжнародної наукової конференції*. Київ, 2003. С. 115–125.
11. Бондарук С. Парадокси мультикультуралізму: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання. *Науковий вісник Волинського державного університету*. Серія : Філософські науки. Луцьк, 1999. № 11. С. 97–103.
12. Бондарук С. Полікультурний розвиток в Україні: проблеми і перспективи. *Науковий вісник Волинського державного університету*. Серія : Філософські науки. Луцьк, 1997. № 9. С.44–48.
13. Будний В. Розгадка часів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної імагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
14. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник для студ. вищих навч. закладів. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
15. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого : посібник з філос. дисц.; пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : ППС–2002, 2004. 206 с.

16. Василенко І. Спроба подолання соціокультурних стереотипів у процесі міжкультурної комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (15 березня 2018 р.)*. Київ : КНЕУ, 2018. С. 133–136.
17. Верховод Л. Соціологія культури та міжкультурна комунікація : навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 263 с.
18. Вишнеvsька О., Парфiненко А., Сiдоров В. Туристичне країнознавство : підручник. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 594 с.
19. Гавриш М. Етноцінності у мовних картинах світу (німецькоукраїнські мовні паралелі). *Наукові записки КДПУ імені В. Винниченка*. Вип. 153. Серія : Філологічні науки. Кропивницький, 2017. С. 420–424.
20. Гавриш М. Невербальна комунікація: мовчання як соціальний знак. *Мова і суспільство*. 2015. Вип. 6. С. 97–102.
21. Галицька М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2 (6). С. 23–32.
22. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія : навч. посібник. Київ : Нічлава, 2006. 336 с.
23. Горбач Н. Література як культурне картографування: візуалізація України. *XI Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. München: Open Publishing LMU, 2021. № 11. С. 308–317.
24. Горбач Н. Свій, чужий, інший – межі чутливості в прозі про Шоа. *Голокост: художні виміри української прози* : монографія ; за заг. ред. І. Павленко. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2019. С. 70–95.
25. Грабовська І. Сучасні українці у дзеркалі чужих та власних стереотипів. *Сучасність*. 2004. № 9. С. 138–147.
26. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В. Історія світової культури : підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2002. 464 с.
27. Гродська Е. Глобалізація і культурна ідентичність: два вектори глобалізаційних процесів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»* . 2017. № 3 (1). С. 40–43.
28. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. Львів : Ліга-прес, 2005. 819 с.
29. Зарубіжні письменники і Україна : бібліограф. покажч. ; уклад. І. Грицишин. Тернопіль, 2015. 163 с.
30. Ісаєв Е. До питання вивчення етностереотипів у міжкультурній комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасних університетів : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук. конф., м. Київ (21 квітня 2022 р.)*. Київ : КНЕУ, 2022. С. 22–26.
31. Ісаєв Е. Про деякі риси функціонування стереотипів про Грецію та греків у середовищі студентів Німеччини. *Мовні і концептуальні картини світу*.

Збірник наукових праць. Вип. 38, 39. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 279–284.

32. Ісаєв Е. Щодо прикладу функціонування етностереотипів на рівні міжкультурної комунікації. *Культура народів Причорномор'я*. 2010. № 184. С. 21–27.
33. Квас О. Вивчення оціночних еталонів та етнічних стереотипів сучасної української молоді за допомогою семантичних вимірів. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ*. Дрогобич, 1998. С. 66–73.
34. Квас О. Вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ : 2003. 20 с.
35. Кіор Н. Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі. *Питання літературознавства* : наук. зб. Чернівці, 2010. Вип. 79. С. 290–299.
36. Коваль О. Міжетнічні конфлікти у контексті національної безпеки України: теоретичні аспекти. *Стратегічна панорама*. 2000. № 3–4. С. 56–59.
37. Колінько М. Вплив культурних контекстів на міжкультурну комунікацію. *Світогляд. Філософія. Релігія* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 13. С. 108–116.
38. Колінько М. Міжкультурна комунікація: топологічний вимір : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с.
39. Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies. *Схід*. 2017. № 2 (148). С. 91–95.
40. Колінько М., Скіртач В. Буття людини у період культурної трансформації (репрезентація концепції Е. Дюркгейма). *Гілея*. 2014. Вип. 82 (№ 3). С. 232–235.
41. Колосок Т. Роль соціокультурних стереотипів у процесі міжкультурної взаємодії (крізь призму україно-чеської взаємодії ХХ ст.). *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 8. С. 40–46.
42. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. 508 с.
43. Кралюк П. Образ тюркських народів в українській літературі ранньомодерної доби. *Кралюк П., Якубович М. Інтелектуальні традиції українсько-тюркського пограниччя XVI–XVIII ст.* : монографія. Київ : КНТ, 2015. С. 151–305.
44. Ларіна Н. Міжкультурна комунікація й особливості її проявів. *Держава та регіони*. Серія : Державне управління. 2013. № 2. С. 15–18.
45. Левицька Т. Репрезентація іміджу «чужого» в світовій літературі: історична ретроспектива. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 34. С. 358–363.
46. Левчук Л., Грищенко В., Єфименко В. Історія світової культури : навч. посібник для студ. гуманіт. спецвзів. Київ : Либідь, 2000. 368 с.

47. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 298 с.
48. Марценішко В. Історичні твори як джерело формування етнічних стереотипів (Старицький – Сенкевич). *Вісник Черкаського університету. Філологічні науки*. Черкаси, 2013. № 5. С. 45–51.
49. Махній М. Етнопсихологія і міжкультурна комунікація. Чернігів, 2015. 255 с.
50. Михайлова М. Мультикультуралізм і проблема толерантності у полі етнічному соціокультурному просторі. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 54. : Філософські науки. Житомир, 2010. С.32–36.
51. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт-Букс, 2018. 184 с.
52. Наконечний М. Проблема Іншого в контексті формування сучасної національної ідентичності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія : Філософські науки. Луцьк, 2013. № 27. С. 49–55.
53. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.
54. Наливайко Д. Очима заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 578 с.
55. Оляндер Л. Форми вияву імагологічних процесів у суспільстві й у літературі та способи їх відображення у творах письменників. *Волинь філологічна: текст і контекст* : зб. наук. пр. Луцьк, 2011. Вип. 12 : Імагологічні виміри національної літератури. С. 175–182.
56. Радченко І. Вступ до теорії міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2021. 80 с.
57. Сміт Е. Національна ідентичність ; пер. з англ. П.Тарашук. Київ: Основи, 1994. 221 с.
58. Соломенна Т. Міжкультурна комунікація в Європейському Союзі : методичні рекомендації. Чернігів : Вид-во НУ «ЧК» ім. Т.Г. Шевченка, 2020. 36 с.
59. Степанов М. Ставлення до народів-сусідів в українській православній полемічній літературі кінця XVI – початку XVII століття. *Вісник Черкаського університету*. Серія : Історичні науки. 2012. № 29. С. 36–42.
60. Тиводар М. Етнологія : навч. посібник. Львів : Світ, 2004. 624 с.
61. Ушакова Н. Міжкультурна комунікація в університетському освітньому просторі : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. 230 с.
62. Ущатовська І. Етнокультурне маркування невербальних кодів простору та часу. *Філологічні трактати*. 2016. № 2. С. 160–165.
63. Фабрика А. Культурна глобалізація на сучасному етапі: ключові тенденції. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2015. № 2. С. 130–134.

64. Хоптяр Ю. Етнологія : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2010. 160 с.
65. Шевелева І. Етнічний стереотип як феномен культури. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 37. С. 72–76.
66. Шостак В., Бондарук С. Проблеми ідентичності і ролі культури в модернізаційних процесах України та світу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Дніпро, 2020. Т. 23. № 11. С. 5–13.
67. Шутова М. Методологічні установки у вивченні етностереотипів та методика їх комплексної реконструкції. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія : Філологія. Т. 18. № 1. Київ, 2015. С. 173–182.
68. Юзва М. Китайська тематика в українській літературі. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Серія : Східні мови та літератури. 2006. № 11. С. 53–59.
69. Юрківський В. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 2001. 366 с.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Горбач Наталія Вікторівна

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ВЧЕНЬ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Філологія»
освітньо-професійної програми «Українська мова та література»

Рецензент – к. філол. н., доц. В. М. Ніколаєнко
Відповідальний за випуск – к. філол. н., доц. Н. В. Горбач
Коректор – к. філол. н., доц. Н. В. Горбач